

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

Комісарчук Юлія Анатоліївна

УДК 343.973

**ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ
(КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ТА КРИМІНОЛОГІЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ)**

12.00.08 – кримінальне право та
кримінологія, кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Александров Юрій Валер'янович,
професор, кандидат юридичних наук

Київ – 2006

<u>ВСТУП</u>	4
<u>РОЗДІЛ І. СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ</u>	13
<u>1.1. Характеристика та аналіз механізму розвитку тіньового сектора економіки України</u>	13
<u>1.2. Кримінологічна характеристика структури тіньового сектора економіки України</u>	34
<u>Висновки до розділу 1</u>	59
<u>РОЗДІЛ 2. ДЕТЕРМІНАНТИ ІСНУВАННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ</u>	62
<u>2.1 Соціально-економічні чинники, що детермінують існування тіньового сектора економіки України</u>	62
<u>2.2. Недоліки нормативно-правового регулювання відносин в економічній сфері України</u>	74
<u>2.3. Корупція як один з основних чинників функціонування тіньової економіки в Україні</u>	87
<u>Висновки до розділу 2</u>	106
<u>РОЗДІЛ 3. ДЕТИНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ЗАХОДИ</u>	110
<u>3.1. Кримінально-правове забезпечення детінізації економіки України</u> ..	110
<u>3.2. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи детінізації економіки України</u>	126
<u>Висновки до розділу 3</u>	177
<u>ВИСНОВКИ</u>	181
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</u>	190
<u>ДОДАТКИ</u>	216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ТСЕУ –	Тіньовий сектор економіки України
ТСЕ –	Тіньовий сектор економіки
ВВП –	Валовий внутрішній продукт
КК –	Кримінальний кодекс
КПК –	Кримінально-процесуальний кодекс
КУпАП –	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС –	Міністерство внутрішніх справ
СБУ –	Служба безпеки України
НБУ –	Національний банк України
ООН –	Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми. Перехід від адміністративно-командної системи до ринкових методів управління соціально-економічними процесами в Україні супроводжується низкою негативних явищ, серед яких не останнє місце посідає збільшення питомої ваги суспільно-небезпечних діянь у сфері економіки. Насамперед до них необхідно віднести такі діяння, як: фіктивне підприємництво; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; порушення законодавства про бюджетну систему України; ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів; порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів; незаконна приватизація державного, комунального майна тощо. Так у 2001 р. було зареєстровано злочинів у сфері економіки – 41779, у 2002 – 42387; 2003 – 43203; 2004 – 44171 злочин економічної спрямованості, а у 2005 р. їх вже було виявлено 45107, серед яких 17535 – проти власності, 17922 – у сфері службової діяльності, 8974 – у сфері господарської діяльності тощо [266, с. 1-10].

Становлення демократичного суспільства і правової держави – процес тривалий та складний, що спричинив появу певної структури та інфраструктури тіньового сектора економіки України (далі – ТСЕУ), обсяг якого з роками перейшов всі припустимі межі. Якщо в 1995 р. частина ТСЕУ за експертними оцінками в сумарному обсязі валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) України становила 35,0%-38,0%, в 1997 р. – 40,0%-45,0%, то за період з 1999 р. по 2005 р. частина ТСЕУ фактично зрівнялася з офіційною і становила 50,0%-55,0%, а за експертними оцінками – від 40,0% до 80,0% [143, с. 97].

Якщо злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності громадян, а також проти приватної власності у більшості випадків виявляються, і по них порушуються кримінальні справи за фактом їх вчинення (хоча злочинець у більшості випадків невідомий і його потрібно виявити), то в економічній сфері все навпаки: злочин треба виявити, тому що він прихований, а злочинці, як правило, не приховуються, а залишаються на своїх робочих місцях продовжуючи протиправну діяльність.

Органи державної влади, суспільство в цілому вбачають серйозну загрозу у ТСЕУ. Для зниження його рівня прийнято чимало законодавчих та інших нормативних актів. Проведено значну реорганізацію правоохоронних органів, в результаті якої створено Державну податкову адміністрацію, департаменти по боротьбі з організованою і економічною злочинністю в системі МВС і СБУ України, Урядову робочу групу з питань відстеження процесів тінізації економіки та розроблення пропозицій і рекомендацій щодо припинення її зростання. Здійснено також низку організаційних заходів у митній службі, судовій системі і прокуратурі з метою підвищення ефективності функціонування цих структур. Тривають адміністративна та судова реформи.

І все ж досягнуті результати не можна визнати достатніми, оскільки більшість організаційно-правових заходів спрямовано на подолання наслідків, а не причин існування і розвитку ТСЕУ, які на сьогодні недостатньо вивчені.

Кримінально-правові та кримінологічні аспекти вчинення злочинів у сфері економіки висвітлювались у роботах провідних вітчизняних вчених-юристів та науковців країн СНД: Ю.В. Александрова, П.П. Андрушка, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, А.І. Берлача, І.Г. Богатирьова, П.А. Вороб'я, В.О. Глушкова, Н.О. Гуторової, І.М. Даньшина, Н.П. Дригваля, О.О. Дудорова, О.М. Джужі, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, М.І. Камлика, І.І. Карпеця, Я.Ю. Кондратьєва, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, Н.Ф. Кузнєцової, Г.А. Матусовського, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, А.А. Музики, В.О. Навроцького, Ю.В. Опалинського, В.І. Осадчого, В.М. Поповича, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, А.М. Трайніна, І.К. Туркевич, В.І. Шакуна, Ю.С. Шемшученка, А.М. Яковлєва, С.С. Яценка та ін.

Теоретичне й науково-практичне значення для розроблення методів оцінки розмірів тіньової економіки мають праці таких відомих вчених-економістів, як С.Н. Баліної, А.В. Базилюка, В.Б. Бородюка, В.А. Дедекаєва, Ю.В. Дмитричева, А.К. Ємця, Ю.А. Козлова, С.О. Коваленка, Т.Б. Майбороди, О.В. Мандибури, О.А. Пасхавера, В.Ф. Пріснякова, І.І. Приходька, О.В. Турчинова та інших.

Віддаючи належне їх досягненням та використовуючи їх у своєму дослідженні, автор не тільки певним чином продовжує їх, але й здійснює постановку нових завдань та обґрунтовує шляхи їх розв'язання з метою мінімізації масштабів ТСЕУ та його негативного впливу на соціально-економічну ситуацію в країні загалом. Вищевикладене свідчить про нагальну потребу розробки ефективних комплексних заходів кримінально-правового і кримінологічного забезпечення детінізації економічних відносин в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження проводилось відповідно до Перспективного плану науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт на 2005-2010 рр. Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол засідання Вченої ради № 1 від 26 серпня 2005 р.), а також відповідно до Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України 25 грудня 2000 р. № 1376; указів Президента України від 05 березня 2002 р. № 216 «Про заходи щодо детінізації економіки України на 2002–2004 рр.» та від 09 лютого 2004 р. № 175 «Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції»; Концепції Комплексної програми профілактики правопорушень на 2006-2008 рр., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 березня 2006 р. № 116-р.

Крім того, тема дисертації відповідає плану науково-дослідних робіт кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Київського національного університету внутрішніх справ на 2005-2006 рр.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі дослідження рівня, структури, причин тіньового сектора економіки, аналізу чинного законодавства України та практики його застосування розробити пропозиції кримінально-правового та кримінологічного характеру, спрямовані на детінізацію економічних відносин України. Для досягнення цієї мети автор поставив такі завдання:

- сформулювати авторське поняття тіньового сектора економіки з економічної та правової точок зору;
- визначити макро- та мікропоказники тіньового сектора економіки;
- дослідити механізм функціонування тіньового сектора економіки та кримінологічні особливості його структури;
- визначити основні причини злочинів в тіньовому секторі економіки України та фактори, що обумовлюють його існування;
- розробити кримінологічний «портрет» особи, яка вчиняє злочини в тіньовому секторі економіки;
- запропонувати методику інкорпорації економічних злочинів за групами, які відповідають стадіям обігу промислового капіталу;
- узагальнити практику боротьби правоохоронних органів із злочинами у тіньовому секторі економіки України;
- розробити пропозиції кримінально-правового та кримінологічного характеру, спрямовані на детінізацію економічних відносин в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі детінізації економічної сфери України.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні кримінально-правові і кримінологічні аспекти забезпечення детінізації економічних відносин в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять об'єктивні закони суспільного розвитку, діалектичні категорії та наукові принципи і концептуальні поняття, що розроблені в теорії кримінології, кримінального права, економіки, соціології.

Так, *методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція)* були використані при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних справ, аналітичних матеріалів, концепцій авторів з питань, що входять у предмет дослідження; *історико-правовий метод* застосовувався при проведенні порівняльного аналізу окремих положень КК 1960 р. та 2001 р., при визначенні та аналізі періодів протидії корупції в Україні; за допомогою *системно-структурного, формально-логічного методів та методу системного підходу* було визначено основні детермінанти тіньового сектора економіки України та проведено аналіз його кримінологічної структури; *методи порівняльного аналізу та моделювання* були застосовані при дослідженні існуючих недоліків у питаннях кримінально-правового забезпечення детінізації економіки України; *статистичні та соціологічні методи* були використані при збиранні та дослідженні емпіричного матеріалу.

Емпіричну базу дослідження становлять: дані офіційної статистики щодо злочинів, вчинених у сфері економічної діяльності за період з 1992 р. по 2005 р.; результати аналізу діяльності понад 50 підприємницьких структур м. Львова; дані анкетного опитування 450 респондентів (серед них 200 оперативних працівників МВС, СБУ, податкової міліції, прикордонників та митників, а також 100 керівників комерційних фірм та 150 державних службовців Львівської області) щодо причин та особливостей розвитку тіньового сектора економіки в Україні; результати діяльності органів внутрішніх справ Львівської області по

боротьбі зі злочинами у тіньовому секторі економіки; дані анкетного дослідження судової практики, зокрема понад 320 кримінальних справ про злочини, що мали місце у тіньовому секторі економіки.

Нормативну базу дослідження складають Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та Пленуму Верховного суду України, нормативні акти міністерств тощо. При підготовці дисертації вивчені, узагальнені та проаналізовані наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з кримінології, кримінального права, економіки тощо. Різноманітність методів, які використовувались в ході проведення дисертаційного дослідження, дозволили здобувачеві виявити комплекс проблем, пов'язаних з тіньовою економікою в Україні, та запропонувати основні заходи і напрями щодо їх вирішення.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційне дослідження є одним із перших комплексних досліджень системи заходів детінізації економічної сфери України та кримінально-правового і кримінологічного її забезпечення.

У роботі висунуто й обґрунтовано низку теоретичних і прикладних положень та висновків, у яких найбільш повно відображена їх наукова новизна, зокрема

вперше:

- запропоновано авторське визначення поняття тіньового сектора економіки України з позицій економічного та правового підходів. З економічної точки зору – це сукупність виробничих відносин, що існують в суспільстві та діють поза сферою соціального контролю, чим завдають значних збитків державі . Із правової точки зору – це сукупність виробничих відносин, що вступають у протиріччя із діючим законодавством і характеризуються навмисними незаконними діями осіб, вчиненими з метою приховування свого доходу від держави та її органів;

- сформульовано з урахуванням існуючих визначень у теорії кримінального права та у кримінальному законодавстві України поняття злочину у сфері економіки як суспільно-небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), що вчинене суб'єктом злочину, посягає на економічні відносини та завдає значних матеріальних збитків як фізичній чи юридичній особі, так і державі в цілому;

- обґрунтовано застосування матричного методу з метою виявлення прихованих (латентних) протиправних діянь, які ще не кодифіковані, але вимагають цього, оскільки становлять суспільну небезпеку, а також для виявлення випадків дублювання протиправних діянь КК України та КУпАП;

- запропоновано модель детінізації тіньового сектора економіки на основі інтерпретації фізичного закону сполучених судин. Модель наочно доводить, що детінізація відбувається через послаблення податкового тиску на офіційний сектор економіки з одночасним посиленням контролю тіньового сектора економіки з боку правоохоронних органів;

удосконалено:

- кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють злочини у тіньовому секторі економіки. Це здебільшого особи значно старші за віком від осіб, які вчиняють загально-кримінальні злочини (28-45 років), як правило, з позитивними соціальними характеристиками (в цілому позитивно характеризуються за місцем роботи і проживання; займають керівні або ті, що пов'язані з допуском до роботи з матеріальними цінностями, посади; переважно одружені; у більшості випадків з вищою освітою), за характером – цілеспрямовані, врівноважені та вольові, до кримінальної відповідальності більшість з них не притягувалися, за виключенням дисциплінарної чи адміністративної; з характерною корисливою мотивацією злочинної поведінки; майже кожна четверта з таких осіб злочин вчиняє в групі;

- методику інкорпорації економічних злочинів за групами, які відповідають стадіям обігу капіталу в економічній сфері, що має підвищити ефективність та оперативність їх розкриття, розслідування і судового розгляду;

- заходи кримінально-правового та кримінологічного характеру, що спрямовані на зменшення рівня тінізації економіки та забезпечення надходження грошей до державного бюджету, а саме: проведення податкової амністії та законодавче врегулювання проведення обов'язкових кримінологічної та громадської експертиз проектів нормативно-правових актів економічного блоку тощо;

набули подальшого розвитку:

- дослідження механізму розвитку тіньового сектора економіки, функціонування якого пов'язане з існуючим дисбалансом між правом та економічними відносинами, визначальними у якому є порушення процесів зміни форм власності та об'єктивного економічного закону відповідності виробничих відносин характеру і структурі продуктивних сил;

- критерії системи кількісних вимірів тіньового сектора економіки та встановлення ступеня суспільної небезпеки діянь, що вчиняються у ньому, на основі визначення його макро- та мікропоказників;

- визначення основних детермінант, які обумовлюють і сприяють існуванню тіньового сектора економіки в Україні, серед яких слід назвати: соціально-економічні фактори, недосконалість у нормативно-правовому регулюванні відносин та поглиблення корупційних процесів в державі.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у роботі положення можуть бути використані: у теоретичному плані – дослідження покликано сприяти подальшому вивченню проблем тіньової економіки з метою зменшення її негативного впливу на функціонування системи народного господарства; у навчальному процесі – при підготовці та проведенні відповідних лекцій та семінарів за темами, що стосуються кримінально-правових і кримінологічних аспектів протидії тіньовим процесам у сфері економічних правідносин. Так, запропоновані автором рекомендації використовуються у навчальному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема: під час викладання курсу «Основи економічної безпеки» при вивченні теми «Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України», матеріали дисертаційного дослідження також заплановано використати в розділі

навчального посібника «Основи економічної безпеки» (акт впровадження в навчальний процес результатів дисертаційного дослідження від 21 січня 2005 р.); при вивченні дисципліни «Кримінологія», зокрема тем: «Економічна злочинність», «Корупційна злочинність», «Організована злочинність» (акт впровадження в навчальний процес результатів дисертаційного дослідження від 4 жовтня 2006 р.); у правотворчій діяльності – при підготовці окремих законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на створення економічних передумов й організаційно-правових механізмів детінізації економічних відносин в Україні; у практиці застосування – використання отриманих результатів дозволить оптимізувати організацію і зробити більш ефективною діяльність суб'єктів боротьби та профілактики злочинів у сфері економіки. Запропоновані автором рекомендації використовуються у практичній роботі: працівників управління по боротьбі з організованою злочинністю УМВС України у Львівській області (акт впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження від 10 червня 2003 р.); працівників Державної служби боротьби з економічними злочинами УМВС України у Львівській області (акт впровадження від 01 вересня 2006 р.); у право-виховній сфері – положення і рекомендації роботи можуть бути використані для підвищення рівня правової культури населення і працівників правоохоронних органів.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційної роботи обговорювались на засіданнях кафедри кримінології та юридичної соціології Київського національного університету внутрішніх справ, на спільному засіданні кафедр кримінального права і кримінології та кримінального процесу Львівського юридичного інституту МВС України.

Автор дослідження виступав із науковими повідомленнями на регіональній науково-практичній конференції «Економічна безпека України: минуле, сучасне, майбутнє» (травень 2000 р., м. Львів), міжнародній науково-практичній конференції «Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві» (квітень 2000 р., м. Львів), науково-практичній конференції «Економічна безпека держави: стан, проблеми, перспективи» (червень 2003 р., м. Львів), міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохоронної системи в Україні» (червень 2005 р., м. Львів), міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми протидії економічній злочинності, тінізації та корупції в умовах формування ринкової економіки в Україні» (вересень 2005 р., м. Львів).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення у десяти публікаціях, шість з яких опубліковано у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України. П'ять з них – одноособові наукові статті, три – у збірниках наукових праць, дві – за матеріалами міжнародних науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ I

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

1.1. Характеристика та аналіз механізму розвитку тіньового сектора економіки України

Сьогодні проблемами нової української влади є виведення економіки із тіні та подолання криміналізації суспільного життя, від розв'язання яких безпосередньо залежить формування громадянського суспільства і побудова правової держави, їх соціально орієнтованої народної економіки та досягнення на цій основі сталого економічного розвитку і сучасних європейських соціальних стандартів життя всього населення.

Для організації ефективної боротьби із негативними проявами соціальної дійсності, в тому числі і з тіньовим сектором економіки (далі – ТСЕ), як відомо, необхідно розробити і впровадити чіткий механізм, який базується на результатах аналізу і синтезу конкретного явища. Дослідження явища слід проводити на визначеній методології, яка дозволяє глибоко і правдиво пізнати внутрішню структуру об'єкта, його складові елементи, лінії взаємозв'язків, механізм функціонування у динамічному режимі. Це зазначали у своїх працях: П.

Андрушко [4], О. Бандурка [11], В. Білоус [21], Б. Волженкін [31], С. Єчмахов [60], Б. Рябушкін [253], Г. Матусовський [153] та інші.

Про необхідність наукового підходу при дослідженні сучасних тенденцій і процесів у розвитку національної економіки, а особливо її тіньового сектора, пише О. Турчинов. Він вказує на брак теоретичних розробок, що враховують нові особливості розвитку держави, а також задовольняють практичні потреби, що виникають на всіх рівнях державного і недержавного управління. При цьому важливим є виявлення не тільки складових елементів тіньового сектора економіки, але й проявів закономірностей його існування. Тут необхідно пов'язати механізм функціонування тіньового сектора економіки з класичними економічними теоріями, оскільки інакше неможливим є глибоке вивчення цього явища, яке має величезний руйнівний потенціал [283, с. 18].

Із висновками О. Турчинова можна погодитися частково. Справді, в сучасних умовах відчувається брак теоретичних розробок структури і механізмів функціонування тіньового сектора економіки, його параметрів, причин виникнення, динамічних закономірностей розвитку. Водночас викликає сумнів у наявності достатньої коректності вирішення проблем ТСЕУ лише на основі методології економічної теорії. З цього приводу існують інші думки. Так, В. Попович вважає, що феномен «тіньова економіка» має міждисциплінарний характер і виходить за межі предмета однієї з правових, економічних або управлінських наук [203, с. 127]. Він провів дослідження тіньової економіки як предмета економічної кримінології і розглядає її як правовий феномен сучасності, який «поєднує всі джерела кримінального сектора». На основі проведених

досліджень В. Попович пропонує започаткувати нову підгалузь кримінологічної науки «Економічна кримінологія». Для цього, на його думку, необхідна методологічна основа, яка б врахувала все розмаїття проблем, пов'язаних з ТСЕУ, моніторинг процесів його трансформації, визначення обсягів та розробки системи заходів його протидії [203, с. 221].

Слід зазначити, що і сам О. Турчинов у своїй дисертаційній роботі з економічної теорії застосовує правовий підхід і правові категорії щодо до аналізу ТСЕУ (класифікація злочинів, правова оцінка суспільної небезпеки, кваліфікація злочинів і правопорушень, правова статистика тощо). Тут слід навести висловлювання О. Кальмана, який вважає, що на сьогодні теоретично не розробленою взагалі або малодослідженою у науковому плані є низка ключових проблем побудови системи попередження злочинності у сфері економіки в умовах ринкових перетворень з урахуванням нових економічних реалій. Це стосується насамперед соціально-економічної та правової природи злочинності у сфері економіки [73, с. 3].

На важливість врахування кримінально-правового та кримінологічного аспектів при дослідженні проблем протидії злочинності у сфері економіки вказують також: В. Білоус [22], І. Богатирьов [24], А. Волобуєв [32], П. Воробей [33], О. Дудоров [54], В. Коваленко [82], П. Коваленко [83], В. Корж [105], М. Короткевич [109], О. Костенко [112], М. Мельник [156, 157], А. Музика [163], В. Навроцький [165, 166], Ю. Опалинський [182], В. Осадчий [185], В. Сташис [269], І. Туркевич [282], В. Шакур [296, 297], А. Яковлев [311] та інші.

Дійсно, вплив юридичних факторів на будь-який соціально-економічний процес обов'язково треба враховувати. Але, на жаль, в сучасних умовах виникли протиріччя між прогресом технічних, природних, економічних, соціальних наук і правом. Тут доречно послатися на результати досліджень Ю. Грошовика, який вважає, що перехід до ринкових методів управління соціально-економічними процесами в Україні, скасування державної монополії на зовнішньоекономічні відносини без належного наукового, а відповідно й організаційно-правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності призвело до того, що цей сегмент економічних відносин став одним із потужних джерел тінізації економіки [41, с. 1].

Такої ж думки щодо відставання юридичної науки у цьому плані дотримується і Н. Дригваль. Вона вважає, що організаційно-правовий інструментарій, сформований у дореформений період, виявився неспроможним забезпечити якісні перетворення української економіки [53, с. 1].

Треба сказати, що зазначені негативні тенденції значною мірою впливають на виникнення таких складових економічної кризи, як руйнація виробничого сектора вітчизняної економіки, зростання безробіття, невивплата заробітної плати, відтворення інших загальносоціальних і предметно-специфічних факторів, що викликають соціальну напругу, правовий нігілізм, тінізацію економічних відносин.

Отже, можна зробити висновок, що сьогодні необхідні розробка та здійснення кримінологічних заходів загальної і спеціальної профілактики тіньових

проявів, створення економічних передумов та відповідних організаційно-технічних, інформаційно-технологічних і правових механізмів протидії тінізації економічних відносин. Кримінально-правова та кримінологічна розробка проблем тіньової економіки має бути поєднана з глибоким вивченням її передумов, проявів та негативних наслідків [272, 75, 78, 79, 85].

Аналіз такого соціально-економічного явища, як тіньовий сектор економіки, повинен базуватися на виявленні механізму його розвитку і встановленні системи кількісних вимірів його динамічного процесу. Як вважають А. Калина, М. Конєва і В. Яценко, економічний аналіз – це прикладна наука, що являє собою систему спеціальних знань, які дозволяють оцінити ефективну діяльність того чи іншого суб'єкта ринкової економіки. До основних напрямів економічного аналізу належать: формування системи показників, що характеризують роботу об'єкта аналізу; якісний аналіз явища, що вивчається; кількісний аналіз явища, що вивчається; оформлення висновків і рішень, що витікають з результатів аналізу [71, с. 211].

Без всебічного проведення економічного аналізу неможливо дати обґрунтовану правову оцінку ТСЕУ та визначити його суспільну небезпеку. Проте в сучасних умовах вивчення соціально-економічних явищ недостатньо проведення спостережень лише описового змісту (без встановлення кількісних значень того чи іншого об'єкта). Характерною рисою сучасного науково-технічного прогресу є перехід від якісного аналізу процесів до цілеспрямованого синтезу й управління ним. При цьому підвищуються вимоги до точності аналізу пропорцій реальних структур об'єктів управління, комплексного визначення параметрів процесів, що в них протікають [108, с. 168].

Проблема точності вимірювання існує й у праві. Так, темпи росту економічної злочинності значно випереджають динаміку її реєстрації. Офіційна статистика не дозволяє одержати достовірні дані про її реальний стан і структуру головним чином через високий рівень латентності злочинів, а також «розмитість» самого об'єкта спостереження. Окремі суспільно небезпечні діяння залишаються (здебільшого) поза «зоною досяжності» правоохоронних органів. Йдеться про кримінальне банкрутство, хабарництво та інші злочини, рівень латентності яких, за даними експертних оцінок, становить понад 90,0% [49, с. 36-37].

Для встановлення параметрів тіньового сектора економіки можна застосувати методологію метрології. Як відомо, метрологія – це наука про вимірювання, методи і засоби їх єдності, а також засоби досягнення точності, що вимагається.

Загальна метрологія знайшла своє відображення в тому числі у сукупності методів і засобів вимірювання, забезпечення їх єдності при визначенні властивостей об'єктів економіки. Вона отримала назву економічної метрології. В економічній метрології знайшли поширення такі типи шкал: найменувань, відношень і абсолютні. Найменування визначають межі понять явищ. Абсолютні показники вимірюють властивості економічного об'єкта як в натуральному виразі, так і у вартісному. Відносні показники визначають відношення одного з абсолютних показників до себе самого, але у різні інтервали часу, або до іншого показника. Вони безрозмірні [60].

В економічній метрології теорія похибок не знайшла широкого поширення. Тому всі показники вважаються повністю реальними. Але це не стосується ситуації, коли для аналізу використовуються статистичні дані і методи. Тут розраховується похибка методу обробки статистичної інформації. При дослідженні тіньового сектора економіки необхідно виявити систему макро- і мікропоказників, які описують його параметри. Як вважає С. Єчмахов, економічні критерії офіційного і тіньового секторів економіки піддаються кількісному виміру [60, с. 216].

До макроекономічних показників ТСЕУ належать такі, які характеризують його в цілому як суспільне явище: загальний обсяг, коефіцієнт тінзації економіки, співвідношення обсягів тіньового і офіційного ВВП. Але основним серед всієї низки показників ТСЕУ є визначення його обсягу у грошовому виразі. Слід сказати, що всі показники ТСЕУ не можуть бути отримані загальними методами, оскільки самі вони є прихованими і в органах Держкомстату не обліковуються. Бо тіньовий сектор офіційних звітів не складає і не подає до державних органів. Тому для їх визначення використовуються розрахункові і соціологічні методи.

До соціологічних методів визначення показників певного соціально-економічного явища належить метод експертних оцінок. Він заснований на врахуванні думки одного чи декількох експертів. Для оцінки обсягу ТСЕУ у співвідношенні його з обсягом офіційного сектора економіки використовують метод експертної оцінки. А експертні оцінки, залежно від методу оцінки (наприклад на основі попиту на гроші чи споживання електроенергії) коливаються від 40,0% до 80,0% ВВП [299, с. 82].

При опитуванні населення використовується й аналізується думка багатьох громадян, які не є фахівцями і не можуть вважатися експертами. У всякому випадку соціологічні методи надають можливість з певною великою похибкою приблизно оцінити обсяг тіньового сектора економіки.

Розрахункові методи оцінки ТСЕУ засновані на застосуванні математичної обробки побічних вимірів ТСЕ, зокрема статистичних даних офіційного сектора економіки. Перш за все, це аналіз розбіжностей даних офіційної статистики. При цьому допускається таке припущення – коли перевищення видатків над офіційно визначеними доходами чи різниця в реальних і офіційних доходах є показником ТСЕ. Або використовуються показники різниці між ВВП, розрахованим як сукупний дохід від виробничої діяльності, і загальними видатками на купівлю товарів і послуг. Якщо у державній економіці тіньовий сектор відсутній, то дані показники будуть майже рівними. При тіньовому секторі, в результаті купівлі товарів і послуг (невраховані доходи), виявляється перевищення видатків над офіційними доходами [53, с. 118]. Так, в 2001 р. в Україну офіційно було ввезено 63 тис. мобільних телефонів, в той час, як кількість користувачів виросла більше, ніж на 1,2 млн.

Аналогічна ситуація спостерігалася й у 2002 р. – відповідно 165 тис. та 1,5 млн. З урахуванням того, що мова йде про зовсім не дешеву продукцію, очевидно, що втрати бюджету від нелегального ввозу мобільних телефонів достатньо суттєві. А це далеко не показовий і важливий приклад втрат від тіньової діяльності, скоріше

– це незначний штрих, який підтверджує необхідність якомога швидшої розробки та реалізації комплексних заходів щодо детінізації в різноманітних секторах, галузях економіки та на ринках окремих товарів [275, с. 15]. Можливо оцінити розбіжності між статистичними даними національного сукупного доходу і тієї ж величини, яка отримана експертним шляхом [50, с. 211]. Метод розбіжностей для оцінки обсягів ТСЕ досить трудомісткий, що вимагає багато часу для виконання розрахунків і збору інформації. При цьому самі статистичні дані стосовно видатків і доходів носять не дуже достовірний характер. Тому визначення обсягів ТСЕ таким методом має тільки приблизний характер.

Більш реальним методом визначення обсягів ТСЕ є монетарний. За основу методу взято постулат, що у ТСЕ в основному використовуються готівкові гроші. У такому випадку збільшення готівкової грошової маси в обігу у порівнянні із базовим періодом і дає обсяг тіньового сектора економіки. Тут треба сказати, що, за оцінками НБУ, поза контролем банків знаходиться в обігу 4,8 млрд. гривень, що складає майже половину грошової маси. Це один із показників тінізації економіки України. Гроші, які перебувають в обігу поза банками, обслуговують товарообіг, що не оподатковується, тобто тіньову економіку. За підрахунками фахівців, до 50 відсотків фінансового капіталу в Україні має «тіньове» походження, а неофіційний внутрішній валютний обіг (поза банками) становить близько 10 млрд. доларів США [180, с. 28].

При визначенні обсягів ТСЕ монетарним методом Ф. Коганом було зроблено припущення, що співвідношення позабанківського і банківського обігу грошей або використаних грошей до всієї маси грошей є для офіційної економіки постійною величиною. Тому за зростанням цього співвідношення можна вирахувати обсяг ТСЕ. Ф. Коганом спільно з Е. Фейгом було вираховано обсяг ТСЕ США. Для розрахунків було взято співвідношення готівкових грошей і вкладів [315, с. 85].

Розглянуті методи обчислення обсягів ТСЕ, які є достатньо складними і трудомісткими в розрахунках, оскільки пов'язані з великою кількістю статистичних даних. Крім того, самі статистичні дані мають значну похибку. По-друге, банківські вклади не слід приймати до уваги при розрахунках обсягу тіньового сектора, адже гроші, «відмиті» в банку, вже «відбілені». ТСЕ при взаєморозрахунках не користується послугами офіційних банків.

Таким чином:

- гроші, що перебувають у позабанківському обігу, обслуговують споживчий ринок і ТСЕУ;
- валюта, що перебуває у позабанківському обігу в Україні, обслуговує тільки тіньову економіку, оскільки розрахунки в іноземній валюті в нашій державі заборонені чинним законодавством;

Тому потрібен більш простий і достовірний метод обчислення обсягу ТСЕУ. Наші пропозиції полягають у наступному:

- грошова маса, що обслуговує споживчий ринок, є незмінною, тоді кількість грошей, що перебуває в обігу, буде дорівнювати:

$$N = \dots \quad (1.1.)$$

де N – кількість грошей, що перебуває в обігу;

Π_i, Π_j, Π_c – ціни товарів і послуг офіційного, тіньового сектора та споживчого базару;

V_i, V_j, V_c – обсяг певного товару і послуг офіційного, тіньового сектора і споживчого базару;

ω – кількість обертів грошової маси за рік;

I – індекс річної інфляції;

Оскільки грошова маса N_r не обслуговує офіційний сектор економіки, то тоді вона дорівнює:

$$N_r = \dots \quad (1.2.)$$

Якщо вважати, що приріст грошової маси ΔN_r обслуговує тільки ТСЕУ, то

$$\Delta N_r = \dots \quad (1.3.)$$

Звідси можна визначити приріст обсягів ТСЕУ:

$$\dots \quad (1.4.)$$

де ΔF – приріст обсягів ТСЕУ у гривнях;

– приріст готівкової грошової маси у гривнях;

– приріст готівкової грошової маси в іноземній валюті;

ω – кількість обертів готівкової іноземної валюти за рік;

b – курс долара США у гривнях.

Отже знаючи приріст грошової готівкової маси України за роки її незалежності, можна побудувати графік зростання ТСЕУ. Встановити систему кількісних показників ТСЕУ та оцінити ступінь його суспільної небезпеки можна здійснити на основі аналізу макроекономічних та мікроекономічних показників ТСЕУ.

Мікроекономічні показники оцінюють внутрішні процеси ТСЕУ, взаємозв'язок і функціонування його елементів та їх компонентів. Вони дають можливість проводити аналіз роботи кожного окремого елемента і їх сукупності.

Слід зазначити, що система мікропоказників практично науковцями не висвітлена, хоча фактично існує у ТСЕУ. Окремі автори виділяють деякі показники. Але тут стоїть питання: з яких критеріїв необхідно розробити систему мікропоказників ТСЕУ. Якщо саме з економічних підходів, тобто забезпечення життєдіяльності об'єктів ТСЕУ, то тут підійде розроблена і апробована система показників офіційного сектора економіки: собівартість, рентабельність, прибуток, трудомісткість продукції та інше. Якщо підходити з критеріїв класифікації протиправних діянь, то за основу слід взяти існуючі державні нормативні правові акти. Разом з тим, суто правовий підхід не дає можливостей глибоко і багатогранно проаналізувати за допомогою таких мікропоказників таке складне соціально-економічне явище, як ТСЕУ. А аналіз потрібен для виявлення сутності, механізму функціонування, визначення рівня небезпеки, запобігання розширенню ТСЕУ і зведення його до мінімуму.

Один з національних дослідників ТСЕУ О. Турчинов запропонував такий мікро показник, як оцінка тіньової вигоди [283, с. 20]:

$$, \quad (1.9.)$$

де - тіньова вигода від заняття тіньовою економікою для юридичних осіб;

P_T – тіньовий прибуток;

P_{of} – офіційний прибуток;

– тіньова надбавка (знижка);

– зменшення вартості матеріальних затрат, необхідних для виробництва в тіньових умовах;

– скорочення фонду оплати праці в тіньових умовах порівняно з оплатою відповідно до офіційних вимог;

PD_c – сукупне податкове навантаження;

Z_n – затрати приховування.

Тут слід зазначити, що сам по собі такий показник для оцінки діяльності ТСЕУ потрібен. Тільки виникають деякі зауваження. По-перше, щодо термінології. Чому прибуток юридичної особи, яка працює у тіньовому секторі, частково називають «вигодою». Той самий прибуток фірми, який наполовину офіційний, а наполовину тіньовий. Адже методика його підрахунку не тіньова, а офіційна. Не зрозумілим лишається, відповідно з формулою 1.1., чому до складу тіньового прибутку входить і прибуток фірми від офіційної діяльності. Насправді, у юридичної особи, що частково працює у ТСЕУ, загальний прибуток складається з двох частин: офіційного і тіньового. Якщо вже автор визнає в офіційно зареєстрованої фірми тіньову діяльність і дає формулу розрахунку її прибутку, то як розрахувати тіньовий прибуток від діяльності не зареєстрованої

фірми, тобто повністю діючої у ТСЕУ. Для цього випадку автор формулу не наводить. На нашу думку, формула розрахунку прибутку від тіньової діяльності повинна бути типовою. Треба використати формулу розрахунку прибутку для офіційної економіки, відповідно до статей калькуляції. А надприбуток фірма отримує за рахунок ухилення від сплати податків. У такому випадку вигода від діяльності у ТСЕУ підприємницької структури визначається, як різниця розрахунків собівартості продукції з урахуванням сплати усіх податків в офіційному секторі і тіньовому – без сплати податків. Тоді тіньовий прибуток буде визначатися:

$$\Delta\Pi_T = \Pi_3 - \Pi_0, \quad (1.10.)$$

де $\Delta\Pi_T$ – приріст прибутку фірми від діяльності у тіньовому секторі економіки;

Π_3 – загальний прибуток фірми після реалізації продукції;

Π_0 – очікуваний прибуток фірми, як би вся продукція реалізовувалася у офіційному секторі економіки.

Систематизацію понятійного апарату мікроекономічних показників ТСЕУ досить детально здійснив В. Попович [203, с. 261]. Але при цьому не вистачає, на наш погляд, методики розрахунку кожного показника. Для виводу формул розрахунку окремих, найбільш важливих мікроекономічних показників, можна скористатися методологією їх визначення, яка існує офіційному секторі економіки [265, с. 201]. Залишається при цьому вивести корективи до існуючих формул з урахуванням правових нормативів, які стосуються ТСЕУ. Так, за визначенням В. Поповича, тіньовий валовий обіг – це сукупність псевдолегальних і нелегальних цивільно-обігових операцій, що супроводжують тіньовий фінансово-господарський, цивільно-правовий рух речей, прав, дій як в неформальному (підпільному) секторі тіньової економіки, так і псевдолегальний рух речей, у легальній економічній діяльності. Тут підійде методика розрахунку валового обігу підприємства. Тоді під тіньовим валовим обігом можна розуміти суму вартості валової продукції за певний період часу, що виготовляється, незалежно від того, чи використовувалась вона в межах або поза межами підприємства:

$$V = T + (H_2 - H_1) + (I_2 - I_1), \quad (1.11.)$$

де V – обсяг валової продукції;

T – обсяг товарної продукції;

H_1, H_2 – вартість залишків напівфабрикатів власного виготовлення, а також залишків незавершеного виробництва на початок і кінець певного періоду;

I_1, I_2 – вартість залишків інструменту і верстатів спеціального призначення власного виготовлення на початок і кінець певного періоду.

Для малого бізнесу, де відсутній цеховий поділ, валовий обіг дорівнює обсягу валової продукції.

Частка тіньового валового обігу фірми становить тіньовий валовий дохід. Тіньові доходи визначаються, як доходи в грошовій формі чи в натуральному вираженні, отримані з соціально-нейтральних або соціально-позитивних джерел неформального сектора, неврахованих і неоподаткованих державою видів економічної діяльності та з соціально-негативних джерел підпільного сектора економіки. Тобто, це доходи споживчого характеру, отримані за рахунок вчинення адміністративно-правових деліктів чи суміжних з ними злочинів, що не мають великої суспільної небезпеки. Тіньовий прибуток, в більшості випадків, реалізується у тіньову власність (власність, врахована в легітимній сфері цивільно-правових відносин, але придбана на кошти протиправного походження, а також власність, придбана законним шляхом, але яка приховується власником від офіційного державного обліку). Збільшення обсягів тіньової власності може суттєво впливати на економічну безпеку держави.

Слід відзначити, що проблеми економічної безпеки держави в науково-методологічному плані недостатньо розроблені, починаючи від понятійного апарату, структури, механізму функціонування і параметрів небезпеки. На думку С. Мочерного і В. Коваленка, дослідження економічної безпеки повинно розвиватися на матеріальній методологічній основі з використанням сучасних способів діалектичного методу досліджень, системно-структурного й історичного підходів, методу абстракції, принципу протиріч, а також новітніх досягнень кібернетики, математичного моделювання об'єктів вивчення [162, с. 5].

Більш звужене трактування поняття «економічна безпека» дав В. Голембо. На його думку, економічна безпека – це стан системи організації економічної діяльності, що здійснюється з метою забезпечення довготермінового економічного зростання [36, с. 35].

Щодо предмета досліджень в «економічній безпеці» досить слушно висловився І. Кальман. Він вважає, що предметом цієї дисципліни є створення методології розробки і прийняття оптимальних рішень економіко-правового характеру, які попереджують можливість заповдіння об'єкту суттєвих економічних збитків або повного банкрутства, а також визначає межі та ступінь ризику [29, с. 46]. В цілому з висловленням авторів щодо поняття і предмета економічної безпеки можна погодитися. Але при цьому лишається невідомим співвідношення між безпекою і небезпекою. Якщо розглядати їх у філологічному розумінні, то це дві протилежні сторони одного явища. Стосовно держави – це не є абстрактні поняття і між ними необхідно встановити конкретну межу, яка має кількісні виміри. За висловлюванням С. Мочерного: «Економічна небезпека виступає зворотною стороною економічного суверенітету і означає поступову втрату права народу на своє національне багатство і здатності держави проводити незалежну політику в інтересах народу, а також поступове перетворення країни у сировинний придаток» [161, с. 24].

Таким чином, критерії оцінки економічної небезпеки держави тісно пов'язані з економічним суверенітетом, а останній залежить від ефективності економічного розвитку держави. Як відомо, кожний об'єкт соціально-економічного характеру намагається досягти найбільш оптимальних показників свого розвитку і при цьому зберегтися в цілому як організація з внутрішніми якостями. Критерій оптимальності – це показник, екстремальне значення якого характеризує гранично можливу ефективність організації, стан або траєкторії розвитку об'єкта управління. Критерій оптимальності є відображенням інтересів суб'єкта управління. Якщо обрати показники оптимального розвитку держави, де вона намагається сягнути найвищих результатів, то саме в тих показниках, при їх найгірших значеннях, і треба шукати параметри небезпеки, в тому числі і від тіньового сектора економіки.

На нашу думку, характеристиками ефективності суспільного виробництва слід вважати зростання національного доходу. Дійсно, показник національного доходу є головним, визначальним, оскільки створений протягом певного часу. Це, по суті, економічний ефект, який досягається суспільним виробництвом. З його збільшенням зростає економічна і оборонна могутність держави, її соціальні можливості. Національний дохід є найбільшою часткою ВВП держави. Останній виступає показником готової або кінцевої продукції, створеної за певний час. ВВП – це сума доданої вартості, створеної у різних галузях економіки, та чистих податків на виробництво й імпорт. Якщо від ВВП відняти амортизаційні відрахування, то можна отримати показник національного доходу. Згідно з даними Міністерства статистики України на початку 90-х років валовий суспільний продукт (у фактичних цінах) становив 286 млрд. крб. У його структурі 59,0% припадало на матеріальні витрати та 41,0% – на національний дохід [289, с. 96]. Але вже всередині 90-х років в бюджеті країни було передбачено доходів на рівні 46,0 % ВВП, а реально – отримано лише 37,0%. Прихований дефіцит бюджету становив майже 8 млрд. грн. [280, с. 30]. За 14 років незалежності наша держава втратила майже половину свого промислового та сільськогосподарського потенціалу. Порівняно з 1990 р. її ВВП зменшився на 60,0%. Україна посідає лише 67-е місце із 102 в економічному розвитку, 84-е місце – за рівнем перспективи на майбутнє і 43-е – за добробутом населення. Ми вдвічі бідніші, ніж у 1990 р. З України вивезено, за різними оцінками, від 20 до 50 млрд. дол. тіньового капіталу. Щорічно його вплив утричі перевищує західні кредити та всі види допомоги нашій державі. Таким чином, розширення масштабів тіньової економіки неминуче призводить до господарського і технологічного регресу країни [245, с. 48].

Через бюджет розподіляється майже 50,0% національного доходу держави. Таким чином, для оцінки економічного розвитку держави й одночасно її економічної безпеки використовують три основних показники: валовий внутрішній продукт (ВВП), національний дохід (НД) і державний бюджет (ДБ). Стосовно максимального критерію цих трьох показників за їх обсягами, то тут немає обмежень. Чим вище вони за своїми значеннями, тим краще. Але постає проблема визначення їх мінімальних значень, при яких виникає загроза безпеки

держави. При чому нижні межі цих показників для різних держав різні. Тому не можна казати про їх типове абсолютне значення. Типовою є методологія їх розрахунків, яка ще, на жаль, не розроблена, хоча існують загальноприйняті величини відносних показників. Так, за критеріями Європейського банку реконструкції і розвитку, держава вважається повністю корумпованою, якщо тіньовий сектор економіки сягне 50,0% ВВП. Що ж до бюджету, то нормальним рахується, як відомо, дефіцит його на рівні 4,0%-6,0%, а зовнішній борг – до 10, 0% [46, с. 12].

Як свідчить досвід розвитку різних країн світу, основні фактори, що впливають на економічні показники безпеки, – це економічна криза і тіньовий сектор економіки. Як наслідок – зростання внутрішнього і зовнішнього боргу, дефіцит державного бюджету, зубожіння широких верств населення. Межі небезпечного впливу тіньового сектора економіки на валовий внутрішній продукт держави дослідив О. Турчинов [283, 284]. Для оцінки рівня небезпеки розраховується коефіцієнт тінізації економіки, як відношення ВВП тіньового сектора до ВВП сумарного: офіційного і тіньового секторів. Так, автор встановлює п'ять рівнів небезпеки:

1-й рівень – локальний, коефіцієнт тінізації перебуває в межах $0 < K_T < 0,1$. Офіційний сектор економіки практично не відчуває впливу тіньового сектора і офіційні обсяги виробництва близькі до максимально можливої величини;

2-й рівень – коефіцієнт тінізації економіки перебуває в межах $0,1 < K_T < 0,2$. Спостерігається проникаюча тінізація економіки. Офіційний ВВП починає поступово зменшуватися за рахунок впливу різних факторів, головним серед яких є відплив ресурсів із офіційного сектора у тіньовий сектор економіки;

3-й рівень – коефіцієнт тінізації становить від 0,2 до 0,3. Різко зростає відплив різних ресурсів у тіньовий сектор економіки. Відмічається падіння офіційного ВВП;

4-й рівень – коефіцієнт тінізації знаходиться в межах від 0,3 до 0,4. Зростає падіння офіційного ВВП;

5-й рівень – коефіцієнт тінізації сягає рівня від 0,4 до 0,6. Відмічається тотальна тінізація економіки. Зростає тіньовий сектор, а офіційний ВВП швидко падає. Тіньовий сектор стає фоном і необхідною умовою існування офіційного сектора економіки, який був і залишається основним поживним середовищем і базою зростання тіньового сектора.

Кінцевим результатом такої ситуації може стати руйнування ринкового механізму, депресія в економіці, соціально-економічна дестабілізація в суспільстві [283, с. 8]. Таким чином, після рівня тінізації економіки 0,5 починається зона особливої небезпеки для держави.

Ми з'ясували (спираючись на дослідження О. Турчинова) вплив тіньового сектора на державну економіку і навіть у кількісному виразі. Але тіньовий сектор – це лише один із небезпечних факторів. Проблема полягає у визначенні зон небезпеки при комплексному впливі всіх небезпечних чинників, в тому числі і тіньового сектора економіки.

Параметри економічної небезпеки держави визначимо за допомогою інтегрального обчислення (див. Додаток В). По осі ординат відкладемо обсяг параметрів у вартісному виразі, а по осі абсцис – координату часу. Треба визначити три небезпечні параметри. По-перше, точку часу X_1 , в якій обсяг тіньового сектора разом з обсягом зовнішнього і внутрішнього боргу буде дорівнювати держбюджету. По-друге, аналогічно визначимо точку X_2 , де обсяг сумарних негативних факторів дорівнює національному доходу. І, по-третє, точку X_3 , де перелічені фактори дорівнюють валовому внутрішньому продукту.

Для визначення точки X_1 розрахуємо обсяг зовнішніх кредитів, що були отримані із закордонних джерел за проміжок часу від 0 до t_1 :

$$V_6 = \int_0^{t_1} F_6 dt \quad (1.12.)$$

де V_1 – обсяг зовнішніх кредитів;

F_6 – функція зовнішніх кредитів;

$0 - t_1$ – інтервал часу.

Аналогічно знайдемо обсяг внутрішнього боргу держави (V_5):

$$V_5 = \int_0^{t_1} F_5 dt \quad (1.13.)$$

Знайдемо обсяг тіньового сектора економіки (V_4):

$$V_4 = \int_0^{t_1} F_4 dt \quad (1.14.)$$

Визначимо обсяг результуючої кривої, що дорівнює сумі обсягів тіньового сектора економіки, внутрішнього і зовнішнього боргів (V_Σ):

$$V_\Sigma = V_4 + V_5 + V_6 \quad (1.15.)$$

В точці X буде $V_1 = V_\Sigma$ або:

$$V_1 = V_\Sigma \quad (1.16.)$$

При вирішенні цього рівняння знайдемо точку X_1 з координатами $(t_1; v_1)$.

Аналогічно знайдемо і точки X_2 і X_3 . Таким чином, ми знайшли три параметри економічної небезпеки держави:

1) точка X_1 – обсяг тіньового сектора економіки разом з обсягами внутрішнього і зовнішнього боргів дорівнює державному бюджету. Це зона державної небезпеки і галопуючої інфляції;

2) точка X_2 – обсяг тіньового сектора економіки разом з обсягами внутрішнього і зовнішнього боргів дорівнює національному доходу держави. Кризова ситуація і загроза дефолту;

3) точка X_3 – обсяг тіньового сектора економіки разом з обсягами внутрішнього і зовнішнього боргів дорівнює валовому внутрішньому доходу держави. Загроза втрати незалежності держави.

Таким чином, встановлені три основні зони економічної небезпеки держави з кількісним виразом параметрів, які базуються на відомих показниках економічного розвитку держави і щорічно вираховуються органами державної статистики.

Тіньовий сектор економіки не є ізольованим об'єктом, що існує сам по собі. Він являє собою соціально-економічне явище, яке існує в конкретних суспільних умовах, але намагається бути вільним від суспільних обов'язків і діяти поза межами правового поля держави.

Як відомо, суспільство під впливом науково-технічного прогресу розвивається, тобто воно характеризується певним механізмом змін у часовому просторі. Так само і тіньовий сектор економіки не є аморфним явищем, що не розвивається і має свої характерні динамічні процеси. Розвиток тіньового сектора економіки відбувається за загальними законами суспільного розвитку, але зі своїми особливостями. Через брак досліджень важко встановити характер впливу особливостей тіньового сектора на об'єктивні закони суспільного розвитку. Треба просто виявити і дослідити ці обставини. Доречно навести думку Г.

Щекіна, який вважає, що закони суспільного розвитку об'єктивні і невіддільні свавілля людей, проте пізнання цих законів і доречне використання у соціальній практиці – необхідна умова нормального функціонування і розвитку суспільства. Закони соціального розвитку породжують стійкі зв'язки між різними спільнотами і різними сферами життєдіяльності [303, с. 152].

Найкращим сучасним методом вивчення структури та механізму розвитку об'єкта дослідження є метод моделювання. Само по собі поняття моделі, як вважає Л. Баженов, багатозначне, але у своїй основі зводиться до встановлення моделі (зображення, схеми, описання) деякого об'єкта або системи об'єктів. При цьому матеріальний субстрат і «конструкція» цієї моделі можуть бути різними за умови, що модель відтворює певні риси оригіналу. Економічний об'єкт первинний, як реально існуюча дійсність поза свідомістю людей, а модель – вторинна [6, с. 23].

Дослідник завжди намагається, щоб модель відображала реально існуючий об'єкт з найменшою похибкою. Але на практиці при побудові організаційних структур управління навмисно створюють гнучкі для керівного складу моделі. Проте нас цікавить модель тіньового сектора економіки, яка не має нічого

спільного з бюрократичним підходом, адже потрібно виявити його динамічні характеристики. А динамізм моделі вказує на зміни, що відбуваються у ній протягом певного часу. Само по собі моделювання соціально-економічних процесів – це метод їх вивчення за допомогою побудови й аналізу відповідної моделі [116, с. 106].

Моделювання включає:

- 1) попередній аналіз економіко-правового процесу або його нормалізацію;
- 2) побудову моделі;
- 3) вивчення моделі;
- 4) перенесення отриманої інформації з моделі на реально існуючий об'єкт;
- 5) аналіз об'єктивності отриманої інформації;
- 6) доопрацювання моделі [116, с. 106].

На жаль, більшість дослідників тіньового сектора економіки виявилися далекими від економіко-математичного моделювання [7, 180, 190, 203, 245, 299]. При розгляді механізмів розвитку тіньового сектора економіки вони тільки піднімали проблему проведення аналізу динаміки об'єкта аналізу [283, с. 12]. Так, О. Турчинов у розділі «Особливості нормування і розвиток тіньової економіки» говорить про реструктуризацію тіньового сектора економіки, відсутність аналізу його функціонування і конкретних механізмів його легалізації, а також збереження зацікавленості деяких представників владних структур нової держави в існуванні тіньових економічних відносин, що й призвело до тотальної тінізації економіки України.

О. Турчинов у своїй дисертаційній роботі [283, с. 8], досліджуючи проблеми механізму функціонування тіньової економіки, навіть не порушує питання про дослідження динаміки розвитку тіньового сектора економіки, як суцільного об'єкта. Він зупиняється на аналізі способів вчинення окремих економічних злочинів (ухилення від сплати податків, нелегальне виробництво товарів і послуг, тіньовий бартер, відмивання коштів та інше). Ці дослідження завершуються ілюстрацією організаційно-фінансових схем вчинення економічних злочинів. Але ж дослідження механізму розвитку вимагає висвітлення його динамічних характеристик.

Дослідження тіньового сектора економіки В. Поповичем зводиться до аналізу історичних джерел його виникнення і подальших етапів вивчення самого поняття [203, с. 201].

Спроби дослідження механізмів розвитку тіньового сектора економіки здійснила група інших вітчизняних авторів, а саме В. Бородюк, І. Приходько, О. Турчинов [26, с. 96]. У главі «Розвиток тіньової економіки України та її вплив на суспільство» автори аналізують поняття, складові частини тіньового сектора економіки. Наводяться етапи розвитку тіньового сектора економіки України з характеристикою ознак окремих його елементів. Але дослідження самого механізму і закономірностей розвитку тіньового сектора – відсутні в роботі. Саме такий підхід застосували вищезгадані автори і в главі «Основні механізми тіньової економічної діяльності» цієї ж роботи. Стосовно Української держави тут показані етапи руху тіньового сектора економіки з характеристикою окремих

показників. Але знову ж таки не було до кінця розкрито механізм і закономірності його динаміки.

Російський академік А. Буніч радить оцінювати розвиток тіньового сектора економіки за показниками, які можна вирахувати не прямими, а побічними методами. Їх співвідношення у різні проміжки (інтервали) часу і дадуть характеристику його динаміки [27, с. 301].

Висуває проблему необхідності дослідження динамічних процесів тіньового сектора економіки і механізмів його розвитку і авторський колектив під керівництвом М. Камлика [76, с. 28].

Спробував дослідити можливість управління процесом зменшення тіньової економіки за наявності теоретичної моделі В. Прісняков. Він запропонував математичну модель детінізації особистих доходів громадян та зробив аналітичну оцінку величини критеріїв отримання доходів [210, с. 72-81].

Таким чином, враховуючи недостатню кількість досліджень щодо питань, пов'язаних з ТСЕ та механізмом його розвитку, можна зробити висновок, що використовуючи сучасну методологію системного підходу, можливо виявити закономірності механізму існування і розвитку ТСЕ та ввести параметри щодо його оцінки.

1.2. Кримінологічна характеристика структури тіньового сектора економіки України

Тіньовий сектор економіки не є феноменом ринкових відносин лише Української держави, на чому наголошують вчені, які займалися зазначеною проблемою [148, 149]. За даними експертів МВФ, питома вага тіньової економіки підвищується на ранніх етапах переходу до ринку. Однак потім, з прогресом реформ і скороченням корупції в органах державної влади, починає знижуватися. В Україні ж тіньовий сектор поширюється. За офіційними даними, він збільшився з 39,0% ВВП у 1994 р. до 55,0% у 2005 р. [149, с. 97]. Особливість тіньової (неформальної) економіки в Україні полягає в тому, що вона не протистоїть формальній, а навіть існує всередині неї, виступаючи природним і закономірним наслідком легальних статусів господарюючих і керуючих суб'єктів.

Протягом багатьох віків держава як така прагнула монополізувати свій вплив на економічні процеси, які відбувалися в суспільстві, і завжди знаходились особи або групи осіб цього суспільства, які створювали паралельно з державою приховані від її контролю незаконні економічні структури. Можливо, термін «тіньова економіка» не завжди мав таку назву, але суть від цього не змінювалась. Єдиного визначення тіньової економіки на сьогодні немає – ні в економічній, ні в юридичній літературі, і, відповідно, структура тіньової (нелегальної) економіки у літературі висвітлена недостатньо, а структурування будь-якого явища – перший і необхідний крок до його аналізу [184, с. 8].

Починаючи з 30-х рр. ХХ ст. проблеми тіньової економіки стали в центрі уваги дослідників. Наприкінці 70-х рр. з'явилися вже перші фундаментальні

дослідження, до яких можна віднести роботу П. Гутмана (США) «Підпільна економіка», яка вийшла у світ в 1977 р. Перша міжнародна конференція щодо проблем тіньової економіки була проведена у 1983 р. в м. Белефілд. На ній було представлено близько 40 виступів. У 1991 р. в м. Женева відбулася конференція європейських статистиків, присвячена прихованій та неформальній економіці. Як результат, було вироблено спеціальне керівництво щодо статистики тіньової економіки в країнах з ринковою системою господарювання.

Сучасні формулювання поняття тіньового сектора економіки виникли на основі узагальнення міжнародної практики відмивання незаконних доходів. Так, у Директиві Ради Європейських співтовариств від 10 червня 1991 р. за №91/308/ЕЕС закріплено поняття «тіньова економіка». Воно виникло в процесі розробки організаційно-правових заходів щодо боротьби з легалізацією і відмиванням капіталів злочинного походження як деструктивного і руйнівного фактора суспільно-економічних відносин [200, с. 18].

Слід зазначити, що поняття структури тіньового сектора економіки, макро- і мікрометодів його оцінки та механізму функціонування висвітлюються у наукових працях багатьох західних вчених, зокрема таких, як Фейг, Блейдс, Фрей і Век-Ханнеман, Вейсрод, Гершуні, Норман, Ділкон і Морис, Хігінс, Макафі, Парк, Патерсан та ін. Сконцентроване та узагальнює поняття тіньового сектора економіки дав Е. Фейг: «Тіньова економіка включає усю економічну діяльність, яка за будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного доходу» [318, с. 186]. Виходячи з цього поняття, Е. Фейг виділяє такі складові тіньового сектора економіки:

1. Економічна діяльність, що є легальною, не прихованою, але і такою, що не підлягає оподаткуванню. Така діяльність з різних причин не враховується офіційною статистикою. До неї відносять виробництво в домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі. Цей сектор економіки в багатьох роботах називають «неформальною економікою».

2. Протизаконна, свідомо прихована діяльність, її називають «підпільною економікою», яка включає в себе заборонену в державі економічну діяльність та всі інші види діяльності, які умисно приховуються суб'єктами підприємництва.

Д. Блейдс визначає дещо по-іншому складові частини тіньового сектора економіки:

1. Виробництво цілком легальної продукції, що приховується від влади у зв'язку з небажанням сплачувати податки.

2. Виробництво заборонених товарів і надання заборонених послуг.

3. Приховані доходи в натуральній формі.

До складових ТСЕ Д. Блейдс не включає «неформальний сектор» економіки, а «підпільний» сектор економіки обмежує ухиленням від сплати податків та виробництвом заборонених товарів і наданням послуг [314, с. 40].

Деякі російські дослідники у своїх роботах всю масу невпинно зростаючого кримінального потенціалу стали називати тіньовою економікою. Узагальнив висловлювання російських вчених щодо структури ТСЕ В.

Регульський. За його словами, вони відносять до тіньової економіки:

-неофіційну економіку – легальні види економічної діяльності, в межах яких відбувається невраховане офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, приховування цієї діяльності від податків;

-фіктивну економіку – поєднання економічних приписок, спекулятивних операцій, хабарництва і шахрайство, які пов'язані з отриманням і передачею грошей;

-підпільну економіку – всі заборонені законом види економічної діяльності.

На думку В. Регульського, тіньова економіка за радянських часів виступала як негативний наслідок надуманих ідеологічних схем, в які «заганялося» господарське життя. Це був один із засобів вирішення суперечностей між законом і правом через те, що чинне законодавство відкидало об'єктивні економічні закони [248, с.12-18].

Серед українських дослідників найбільш характерне визначення тіньової економіки знаходимо у В. Турчинова: «Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [284, с. 261].

На нашу думку, це формулювання, по-перше, не дає можливості враховувати її обсяги, а по-друге, відносить до тіньової економіки дозволені законодавством види діяльності. Так, згідно з чинним законодавством частина підприємницьких структур малого і середнього бізнесу перейшла на спрощену систему оподаткування і обліку, що зводиться до сплати твердої ставки податку, незалежно від результатів фінансово-господарської діяльності. Сюди слід віднести і впровадження єдиного податку на землю для сільськогосподарських підприємств, торгового патенту та інше. Обсяги виготовлення продукції і послуг цими підприємствами не враховуються у валовому внутрішньому продукті держави. Сюди так само належить продаж на ринках продукції з присадибних ділянок і дачних господарств, дрібних фермерів, кустарів-одинаків. А як розуміти, з правової точки зору, висловлювання В. Турчинова «...діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства»? Що ж робити у випадку, якщо така діяльність є, а доходу немає, тобто в результаті діяльності відсутня товарна продукція та її реалізація. До такої діяльності, наприклад, можна віднести вимагання, проституцію, торгівлю людьми та їх органами. Чи можна відносити таку діяльність до економічної, чи тільки до кримінальних злочинів?

Враховуючи багатогранний характер ТСЕУ, В. Попович пропонує звернутися до логіко-структурних інструментів систематизації тих чи інших явищ. Перш за все у структурі ТСЕУ слід виділити такі елементи, як сектори («підпільний» і «неформальний»), джерела, сегменти джерел. Подальша класифікація цих елементів дасть можливість на системному рівні розкривати природу тіньових капіталів, визначити різні рівні й аспекти капіталів, джерела їх походження, потужність, динаміку розвитку та ін. Алгоритми щодо системного пізнання структури тіньового сектора економіки, його складових елементів,

структури кожного з них, їх класифікацію та ряд інших питань, в основі вирішення яких лежить саме системно-діалектичний підхід до визначення структури тіньової економіки [203, с. 281].

Спираючись на логіко-структурний інструментарій, запропонований В. Поповичем, щодо тіньової економіки, здійснимо аналіз та характеристику його основних ознак з подальшою розробкою власного формулювання цього явища.

Сферою економіки, як відомо, називають ту частину людської діяльності, яка полягає у виробництві, обміні та споживанні товарів і послуг. Вона охоплює виробничі відносини між людьми у перерахованих процесах. Разом з тим, виробничі відносини не функціонують самі по собі, вони діють в межах соціально-економічних формацій і регламентуються нормативними актами. Виробничі відносини складають економічну структуру суспільства, той базис, на ґрунті якого виникає правова надбудова. Право виступає як сукупність встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил, що знаходять відображення в системі державних нормативних актів. Економічні відносини, що діють у межах прийнятих нормативних актів, належать до категорії світлого (або прозорого) сектора економіки держави. Економічні відносини, що існують у визначеній економічній сфері, але діють за межами існуючих нормативних актів чи з їх порушенням, належить до тіньового сектора, економіки.

Таким чином, з позиції права, під тіньовим сектором економіки слід розуміти сукупність виробничих відносин, що вступають у протиріччя із діючим законодавством і характеризуються навмисними незаконними діями осіб, вчиненими з метою приховування свого доходу від держави та її органів.

Таке розширене трактування поняття тіньового сектора економіки, що виведене із постулатів економічної теорії, на нашу думку, найбільш містке. Разом з тим, тут можна навести і думку опонентів правового підходу до формулювання понятійного апарату тіньового сектора економіки. Так, А. Буніч вважає, якщо у трактуванні тіньової економіки відштовхуватися від критерію її поза законності, то тоді важко буде об'єктивно спрямувати процес її виявлення, з'ясувати, що з дозволеного зараз в економіці вимагає заборони, і які економічні табу існують необґрунтовано [27, с. 118].

Із урахуванням вищенаведеного зауваження можна навести формулювання тіньового сектора економіки саме з економічних позицій. З економічної позиції під тіньовим сектором економіки слід розуміти сукупність виробничих відносин, що існують в суспільстві та діють поза сферою соціального контролю, чим завдають значних збитків державі.

У намаганні дати диференціацію протиправних діянь з метою подальшої їх класифікації і віднесення до кримінально-караних чи таких, за які передбачено адміністративну відповідальність, майже ніхто із вчених-теоретиків не висунув проблеми щодо поділу загального поняття злочину на його види залежно від об'єкта і предмета злочинних посягань [106, 118, 119, 120]. На нашу думку, на став час визначити поняття економічного злочину. Цього вимагає сучасний стан зростання обсягу і зміни якості злочинності в економічній сфері.

Якщо визначення злочину, що наведене у чинному КК України, вважати родовим, то **поняття економічного злочину треба вважати видовим поняттям**. Його можна встановити шляхом застосування поняття злочину до конкретного об'єкта права – економічних відносин. З одного боку, поняття злочину визначено кримінальним законодавством як суспільно небезпечне діяння, що посягає на певні об'єкти. З іншого – об'єктом злочинного посягання є економічні відносини.

З економічних позицій до злочинної діяльності слід віднести будь-яку суспільно небезпечну діяльність, яка завдала значних збитків матеріального характеру фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Тоді до економічного проступку необхідно віднести будь-яку суспільно небезпечну діяльність, яка завдала незначних збитків матеріального характеру фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. При цьому немає значення, чи введені ці дії в норму закону, чи ні. Якщо ще ні, то це «білі плями» у законодавчому полі держави.

Але з правової точки зору, під економічним злочином слід розуміти передбачену кримінальним законодавством суспільно небезпечну винну діяльність або бездіяльність, яку вчинив суб'єкт злочину, і яка посягає на економічні відносини та завдає значних матеріальних збитків фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Ті злочини, які не стосуються економічних відносин, хоча і вчиняються на економічному ґрунті, не можуть бути віднесені до категорії економічної злочинності.

А тепер наведемо отримане нами формулювання поняття економічного злочину з його родовим вираженням, що не буде суперечити ст. 11 чинного КК України. Отже, економічним злочином визнається суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що вчинене суб'єктом злочину, посягає на економічні відносини та завдає значних матеріальних збитків як фізичній чи юридичній особі, так і державі в цілому.

Сформулювавши поняття економічного злочину та тіньового сектора економіки як об'єкта дослідження, необхідно визначитись з методологією його вивчення та аналізом структури. Як відомо, під методологією розуміють вчення про методи та засоби дослідження, про сукупність прийомів і методів дослідження, які застосовуються у будь-якій науці.

Якщо вести мову про загальній підхід у дослідженні внутрішньої організації ТСЕУ, то необхідно застосувати, на нашу думку, діалектичний метод розвитку соціально-економічних процесів суспільного життя. Діалектичний метод розглядає елементи об'єкта дослідження як єдине ціле, які органічно пов'язані один з одним і взаємодіють у просторі і часі.

У подальшому, при дослідженні функціонування складних систем, І. Новик розробив функціональний підхід. Він застосовується до систем складної динаміки і полягає у співставленні вихідної і кінцевої точок процесу управління при абстрагуванні від різних аспектів внутрішнього механізму цього процесу [176, с.221].

Слід зазначити, що функціональний підхід характеризується подвійною абстракцією – абстрагування, спочатку, від конкретної системи з виділенням її

внутрішньої структури, а потім – абстрагування від останньої, з виділенням функціональних зв'язків системи із середовищем. Складна динамічна система, що є об'єктом вивчення, розглядається як єдність трьох компонентів: об'єкта в цілому, структури внутрішніх відносин і функціональних зв'язків із зовнішнім середовищем. Функціональний підхід дозволяє розкрити структуру системи. Формальним зображенням структури здебільшого вважають графік, вершини якого відповідають елементам системи, а дуги – зв'язкам між ними [278, с. 48].

Структура соціально-економічної системи – це сукупність складових елементів цієї системи і їх взаємозв'язків один з одним, що проявляється у відношеннях з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання. Структури окремих соціально-економічних систем розрізняють в залежності від характеру відношень. Ефектність структури конкретної системи оцінюється з позицій збереження і зміцнення її властивостей та відношення власності на засоби виробництва.

Зв'язок елементів в структурі соціально-економічної системи підпорядкований діалектиці взаємовідношень частини і цілого. Для зменшення розбіжності між моделлю і її дійсним образом необхідне застосування наукових методів аналізу і синтезу систем.

При дослідженні структури соціально-економічних систем виявляються певні її підсистеми. З цього приводу слід зазначити одностайність висновків ряду авторів: Л. Баженова [6], Е. Борисова [25], А. Берга [16], В. Норберта [30] та ін., які вважають, що в сучасних дослідженнях доцільно виділяти три рівні структурної організації соціально-економічних систем – виробничо-технологічну структуру господарства, інституційну (правову) структуру економіки та соціальну структуру суспільства.

Виробничо-технологічна структура господарства – це сукупність технологічних процесів, матеріально-речових і виробничих зв'язків між ними, що утворюються при суспільному поділі праці та диференціації виробництва. Виробничо-технологічна структура є ієрархічною. Її можна описати двома засобами, якщо робити акцент на вертикальний (галузевий), або на горизонтальний (регіональний) ракурс формування. В обох випадках первинними елементами найбільшого рівня будуть елементарні технологічні операції. Компоненти більш високого рівня виробничо-технологічної структури господарства в галузевому ракурсі утворюються з елементів попереднього рівня згідно з принципом поточно-стадійної структуризації. В галузевому розгляді організації народного господарства – це окремі підприємства, установи, фірми, сільські спілки. В регіональному ракурсі – це територіально-виробничі комплекси [16, с. 158].

Визначальною рисою (властивістю) виробничо-технологічної структури господарства є те, що розглядаючи її абстрактно (поза зв'язками з іншими рівнями структурної організації соціально-економічної системи), вона може змінюватись за певний термін, тривалість якого встановлена досягнутим рівнем виробничих можливостей суспільства (в тому числі станом його науково-технічного прогресу).

Інституційна або правова структура економіки держави – це сукупність окремих працівників, груп, колективів тобто суб'єктів права і суспільних

відносин між ними.

Виникнення й існування інституційної структури економіки пояснюється тим, що будь-який виробничий процес (в рамках виробничо-технологічної структури господарства) є наслідком суспільного поділу праці водночас процесом відтворення певних відносин власності. При цьому на базі певної правосвідомості утворюються правові відносини власності, що знаходять своє відображення у правових нормах даної соціально-економічної системи [16, с. 161].

Головна особливість цієї структури – здатність до самоорганізації, що реалізується в рамках цілого, яке створене суспільством і його економікою. При цьому суспільство намагається суворо регламентувати інституційну структуру за допомогою адміністративної системи господарювання. При посиленні взаємної відповідності інституційної структури і адміністративної структури економіки відбувається зближення економічних і правових відносин власності, що є головною умовою збереження основної властивості соціально-економічної системи.

Соціальна структура суспільства виникає і функціонує на ґрунті природного середовища та історичного характеру диференціації всього комплексу умов життєдіяльності. Ця структура має ієрархічний характер. Її елементарні осередки – сім'ї, а компонентами наступного ярусу є об'єднання елементів попереднього рівня на основі суспільно-психологічних відносин. У вертикальному ракурсі вищенаведені об'єднання стають соціальними групами, прошарками, а в горизонтальному зрізі – це населення послідовно зростаючих територіальних ареалів. Кожна частка будь-якого рівня ієрархії характеризується, зокрема, наявністю загальної групової функції переваги внаслідок віднесення її елементів до одного типу життєдіяльності, важливою визначальною рисою якого є структура споживання [305, с. 168].

Оскільки кожен громадянин є елементом не тільки інституційної структури економіки, але й соціальної структури суспільства, тому його рейтинг у суспільстві в ринкових умовах визначається не тільки його майновим і фінансовим станом, але й іншими факторами життєдіяльності. Взаємної відповідності інституційної структури і адміністративної системи господарювання неможливо досягти, якщо остання встановлюється без врахування змін, які реально відбуваються в соціальній структурі суспільства під впливом окремих осередків. Прояв впливу окремих осередків соціальної структури суспільства, можливий внаслідок тих чи інших економічних процесів і повинен із певною точністю враховуватися при організації економіки.

При формуванні і прогнозуванні механізму розвитку соціально-економічних систем в ринкових умовах важливо дотримуватися принципів їх взаємної відповідності і рівноваги. Ці принципи описують Дж. Нейман і О. Менгенштейн [174], Р. Льюс і Х. Райф [145]. Застосування принципу рівноваги в ринкових умовах сприятиме вирішення кількох завдань. По-перше, слід так встановити адміністративну структуру господарювання, щоб при прогнозуванні розвитку систем були відсутні можливості непередбачених змін в організації економіки, що здатні призвести до розбалансу. По-друге, необхідно встановити

певне співвідношення між емерджентними економічними суспільними інтересами й інтересами різних соціальних прошарків населення. Мова йде про співвідношення між обсягами податків і прибутків, рівнем заробітної плати, пенсій і цінами на споживчому ринку.

Дослідники тіньового сектора економіки різних країн світу, в тому числі і вітчизняні, розглядають у своїх працях лише елементи інституційної (правової) структури ТСЕУ. Жвава дискусія триває чимало років – які саме елементи слід включати в поняття тіньового сектора економіки? За основу оцінки цих елементів беруть або існуючу нормативно-правову базу, або критерій суспільної небезпеки.

Пропозиції щодо нормування виробничо-технологічної структури тіньового сектора економіки і його соціальної структури майже відсутні. Разом з тим, саме виробничо-технологічна структура ТСЕУ, яка формує тіньові економічні відносини, є базисом його існування. Тоді, як інституційна або правова структура ТСЕУ є її вторинною або похідною від виробничо-технологічної структури.

Розглянемо деякі фрагменти дискусії щодо сутності економіко-правових елементів, які слід включати до складу ТСЕУ. Так, Д. Блейдс виділяє у структурі ТСЕУ такі елементи [314, с. 39]:

1. Виробництво цілком легальної продукції, що приховується від влади у зв'язку з небажанням сплачувати податки.
2. Виробництво заборонених товарів і надання послуг.
3. Приховування доходів в натуральній формі.

Серед перелічених елементів, на думку Д. Блейдса, саме несплата податків від незабороненої економічної діяльності має найбільший обсяг порівняно з іншими.

Більш широке роз'яснення стосовно складових частин правової структури ТСЕС дається в роботах О. Турчинова [284, с. 168], а її критичного аналізу – в роботі В. Поповича [203, с. 221].

Не будемо детально аналізувати пропозиції О. Турчинова щодо формування правової структури ТСЕУ, оскільки цей аналіз зроблено достатньо ґрунтовно і кваліфіковано В. Поповичем. Незважаючи на недоліки, позитивним є те, що О. Турчинов не тільки розробив детальну класифікацію елементів правової структури ТСЕУ, але й сформував її як єдине ціле. Як зазначає В. Попович, О. Турчинов побудував свою класифікацію елементів ТСЕУ, узявши за основу первинну їх декомпозицію Е. Фейга, а далі провів відповідну диференціацію кожного елемента на більш дрібні за ознаками протиправних діянь. Перш за все О. Турчинов зробив загальне графічне зображення структури тіньової економічної діяльності (див. Додаток Д), де показав структуру тіньової діяльності, тобто запропонував свою класифікацію діяльності громадян у тіньовому секторі економіки [283, с. 15].

О. Турчинов досліджує лише трудову діяльність як похідну робочої сили тіньового сектора економіки.

Слід зазначити, що О. Турчинов при диференціації економічної діяльності на тіньову і нетіньову виділяє дві групи критеріїв:

1 група – морально-етичні;

2 група – адміністративні.

На думку автора, ТСЕУ охоплює весь спектр доходів, отриманих від нерегламентованої державою економічної діяльності, яка включає у себе такі блоки:

1) неприховану від державних органів економічну діяльність, яка з певних об'єктивних і суб'єктивних причин не враховується, не контролюється і не оподатковується;

2) легальну економічну діяльність, в процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а також порушення її державної регламентації.

На нашу думку, автору для формування структури ТСЕУ у даному випадку не вистачає врахування ще двох елементів продуктивних сил суспільства: засобів і предметів праці; незаконну навмисно приховану від державних органів економічну діяльність, а також діяльність, спрямовану на отримання доходу шляхом вчинення діянь, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

З такою складовою ТСЕУ не можна погоджуватися цілком. За нашим переконанням, п. 1 не можна повною мірою відносити до ТСЕУ, тому що існує багато видів діяльності, дозволених державою, які не враховуються і не контролюються. Сюди належить усе підсобне сільськогосподарське товарне виробництво, сфера обслуговування, яка сплачує єдиний податок, підприємницька діяльність без створення юридичної особи та інше, від яких в статистичних органах враховуються обсяги виробництва та реалізації товарів і послуг. Щодо п. 2, необхідно запропонувати, що у випадках повного ухилення від сплати податків економіка повністю стає нелегальною. У випадках, коли у легальній діяльності відбувається часткова несплата податків, то до ТСЕУ варто відносити тільки ті обсяги, які включають випадки ухилення від сплати податків. Інакше, всю економіку держави треба вважати тіньовим сектором.

До цього слід додати, що О. Турчинов не врахував існуючу у державі систему правової кодифікації. Його структура тіньової економічної діяльності не повною мірою відповідає системі чинного законодавства. Так, у п. 3 до тіньової економічної діяльності він відносить незаконну навмисно приховану від державних органів економічну діяльність, що тягне за собою тільки кримінальну відповідальність. А якщо діяльність тягне за собою відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення?

Недоліки правового характеру у пропозиціях О. Турчинова щодо структури ТСЕУ намагався виправити В. Попович. Перш, ніж розробити саму структуру ТСЕУ, він сформував загальну концепцію підходу до вирішення цієї задачі у вигляді загальної схеми кваліфікаційних ознак складових елементів тіньового сектора (див. Додаток Ж) [203, с. 121].

Далі автор розробив «структурну схему складових елементів тіньової економіки та сфери їх взаємодії», схему «Кваліфікаційних основ джерел доходів

та їх сегментів (види діянь) у підпільному секторі тіньової економіки», «Технологічну структуру процесу легалізації коштів протиправного походження». Без сумніву, така детальна схематизація протиправної економічної діяльності надасть допомогу практичним працівникам в організації боротьби з економічними злочинами. Але все це є елементами тільки правової структури ТСЕУ, без урахування його виробничо-технологічної складової.

Розглянемо кримінологічну структуру тіньового сектора економіки. Якщо проаналізувати протиправні діяння у тіньовому секторі економіки, то за своїм організаційно-технологічним змістом вони відповідають аналогічним процесам в офіційному секторі економіки. Хіба що частіше трапляються випадки порушення технологічного режиму при виготовленні продукції. Тому можна з упевненістю стверджувати, що виробничо-технологічна структура ТСЕУ є віддзеркаленням виробничо-технологічної структури офіційної економіки.

Як відомо, офіційний сектор економіки народного господарства, згідно із систематизованим переліком Міністерства статистики України (нині – Державний комітет статистики України), складається з таких галузей, як промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, торгівля, народна освіта, культура тощо. Далі йде поділ галузей на виробничу і невиробничу сфери. Кожна галузь народного господарства, у свою чергу, поділяється на підгалузі відповідно до встановленої класифікації. Наприклад, промисловість поділяється на електроенергетичну, металургійну, хімічну, легку, лісову, деревообробну та ін. Класифікаційною одиницею підгалузі є самостійне підприємство, заклад, організація. Якщо це відобразити у вигляді графіка, то утвориться усічена піраміда (див. Додаток 3). Це пояснюється тим, що виробничо-технологічні процеси при виготовленні офіційної і тіньової продукції ідентичні. Різниця між ними полягає не в технології виготовлення, а в правовому регулюванні виробництва й обігу товарів. Тіньова економіка теж має галузеву диференціацію і конкурує на ринку з офіційно виготовленими товарами. Наприклад, ціни алкогольних напоїв, що виготовлені підпільно, конкурують з цінами офіційно виготовленої продукції і перемагають у цій конкуренції через більш низьку ціну на їх продаж. Але в результаті їх реорганізації не сплачуються податки і акцизні збори.

Дзеркальним її відображенням стає виробничо-технологічна структура тіньового сектора економіки. Сама по собі структура залежить лише від видів виробництв, технологій та видів і форм обслуговування населення.

Водночас держава в ринкових умовах здійснює регулюючі функції адміністративними й економічними методами. Адміністративне регулювання ринку відбувається завдяки законодавчій базі держави, яка забороняє або обмежує певні види підприємницької діяльності. За порушення нормативних актів встановлені відповідні заходи покарання. Відповідно до формування і класифікації права як системи, тіньовий сектор економіки можна поділити на дві категорії: кримінально-карані діяння та адміністративні правопорушення в економіці. Такий поділ відповідає правовій класифікації діянь і видів державного примусу.

Можливо побудувати і третій вид структури ТСЕУ – гібридний – шляхом інтеграції виробничо-технологічної й інституційної структур. Це дає змогу виявляти «білі» правові плями у законодавчому полі держави (див. Додаток К).

Таким чином, по суті сформована кримінологічна структура тіньового сектора економіки. У додатку К показано січення рівня 4 піраміди виробничо-технологічної структури ТСЕУ (див. Додаток З). На матриці показані лініями види діяльності у тіньовому секторі (по вертикалі). Деякі з діянь підпадають як під дію статей Кримінального кодексу України, так і під дію статей Кодексу України про адміністративні правопорушення. Приклади дублювання відповідальності за вчинення ідентичних протиправних дій в КК і КУпАП наведені у додатку К. Окремі діяння підпадають під поняття злочину або правопорушення, оскільки являють самі по собі різний ступінь суспільної небезпеки. Але вони ще не охоплені нормами права. Кримінологічна структура ТСЕУ дає можливість виявлення фактично протиправних діянь, які ще не внесені до відповідних кодексів і тому не є караними. Отже, моделювання тіньової економіки за допомогою структур дає можливість виявити її сутність.

Для аналізу тіньового сектора економіки ми застосували методологію системного підходу. Системний підхід виник у результаті узагальнення досвіду спеціалістів з дослідження операцій, а також внаслідок розвитку загальної теорії систем, теорії автоматичного управління і кібернетики, що дало методологічний апарат для зв'язку у єдине ціле різнорідних завдань управління. Системний підхід у дослідженні організаційних систем виходить з того, що будь-яка організація є системою, кожний з елементів якої має певні й обмежені цілі. Головне завдання системного підходу полягає в оптимальному підвищенні ефективності роботи організації в цілому, що не обов'язково означає оптимізацію діяльності всіх без винятку її елементів.

Найбільш широке трактування методології системного підходу дав професор Людвіг фон Берталанфі [313, с. 306]. Він визначив, що наслідком наявності загальних якостей систем є прояв структурних подібностей або ізоморфізмів у різних областях. Ця відповідність викликана тими обставинами, що така єдність можлива в деяких відношеннях розглядати як «системи», тобто комплекси елементів, що перебувають у взаємодії. Фактичні аналогічні концепції, моделі і закони час від часу виявляються в досить далеких один від одного областях, незалежно і на підставі зовсім різних фактів.

У роботі Бернарда Рудвика «Системний аналіз для ефективного планування: принципи і приклади» розглядаються різні підходи до поняття «системний підхід». Один з підходів акцентує увагу на «математиці темного аналізу», намагання оптимізувати певну кількісно виражену функцію системи і розробку у цих цілях системи математичних і логічних рівнянь, які включають у себе різного роду зміни і обмеження. Задача системного аналізу у даному випадку полягає в тому, щоб визначити на основі математичних та імітаційних методів кількісно виражене і оптимальне, з точки зору кінцевого критерію оптимальності, рішення [320, с. 242].

Особливістю другого підходу, як вважає Б. Рудвик, є те, що він виходить з «логіки системного аналізу». З цих позицій системний аналіз розглядається в основному як методологія з'ясування або структуризації проблеми, яка потім вже може вирішуватися як із застосуванням, так і без застосування математики і комп'ютерної техніки. В цьому випадку поняття «системний аналіз» за суттю ототожнюється з поняттями «системний підхід» або «системні дослідження» [320, с. 248].

На наш погляд, для застосування системного підходу й аналізу механізму дії та динаміки розвитку тіньового сектора економіки необхідно, перш за все, провести його діагностику. Діагностика, як відомо, є комплексом досліджень, спрямованих на виявлення мети функціонування організації і способів її досягнення. Діагностика соціально-економічної системи є важливою стадією його системного аналізу, як вважає Д. Клейленд [316, с. 201]. На його думку, в результаті аналізу треба виявити проблему, від вирішення якої залежить досягнення сформульованих цілей. При цьому слід виділяти дві групи проблем – стан і розвиток об'єкта дослідження.

Наступним завданням діагностики є аналіз виявлених проблем, зовнішніх і внутрішніх причин існування тіньового сектора економіки. У таких дослідженнях найдоцільніше використовувати метод моделювання.

Для аналізу процесів тіньового сектора економіки доцільно застосувати метод макроекономічного моделювання. Як відомо, макроекономічна модель являє собою математично формалізовану концепцію функціонування народного господарства, або його певної частини як єдиного цілого. Модель соціально-економічної системи може бути абстрактною (концептуальною) або матеріальною (фізичною) в залежності від того, які обираються засоби моделювання. Абстрактною моделлю може бути, зокрема, система математичних виразів, за допомогою якої можна розрахувати та надати більш точні характеристики об'єкта моделювання та виявити взаємозв'язки між ними. Моделі з конкретними числовими значеннями характеристик називають числовими моделями; моделі, записані за допомогою логічних виразів – графічними моделями (графіки, діаграми, малюнки). До логічних моделей, як правило, відносять блок-схеми алгоритмів і програмних розрахунків на комп'ютерах. Водночас аналогові моделі можуть розглядатися як і матеріальні, оскільки в кінцевому результаті вони засновані на отриманні фізичного образу процесу дослідження. Моделювання відображає внутрішню структуру об'єкта і відтворює відношення між його елементами. У випадках, коли внутрішня структура об'єкта не досяжна для дослідження, модель відображає лише його поведінку або функціонування, визначає залежності між впливом на об'єкт і його станом. Моделі, при побудові яких переслідується мета визначення такого стану об'єкта, який є найкращим в певному змісті або допустимий з точки зору суб'єкта моделювання, називають нормальними. Моделі, що використовуються для пояснення фактів спостереження або прогнозу поведінки об'єкта, називають дескриптивними [6, с. 116].

На наш погляд, для аналізу тіньового сектора економіки підходить модель опису за допомогою логічних виразів – графіків, діаграм, малюнків. При цьому слід застосовувати метод дослідження, відомий, як «темна скринька».

Метод моделювання «темної скриньки» вперше був запропонований Норбертом Вінером, а пізніше розвинутий у працях У. Ешбі [306, с. 69]. «Темна скринька» – метод моделювання об'єкта (системи), що визначає матеріальну систему, стосовно внутрішньої організації, структури і поведінки елементів якої спостерігач не має ніяких відомостей, але здатен впливати на систему в цілому через її входи і реєструвати її реакції на виході. Тому дослідник зображає систему графічно за допомогою її структурної схеми й аналізує взаємозв'язок елементів, а також реакцію системи на вплив збуджуючих факторів зовнішнього середовища.

Для визначення динамічних показників системи моделювання застосовують макроекономічні і мікроекономічні підходи.

Зупинімося на співвідношенні права й економіки в моделі суспільства. Для застосування мікропідходу в системному аналізі тіньового сектора економіки, з метою визначення його місця і ролі в «суспільному організмі», необхідно здійснити, на наш погляд, такі кроки:

- 1) сформулювати модель соціально-економічної формації у статичному стані;
- 2) визначити функції кожного елемента в моделі суспільно-економічної формації і взаємозв'язки з іншими її компонентами;
- 3) визначити місце тіньового сектора економіки у суспільно-економічній формації та його роль у розширеному відтворенні продуктивних сил.

Як відомо, в основі розвитку людського суспільства лежить матеріальне виробництво, створення матеріальних благ. Виробництво матеріальних благ здійснюються в межах певної соціально-економічної формації. Остання визначається як певний історичний економічний устрій суспільства з відповідною йому надбудовою [150, с. 301]. У процесі виробництва матеріальних благ люди об'єднуються для спільної виробничої діяльності. При цьому між ними виникають виробничі або економічні відносини з приводу виготовлення, розподілу та споживання матеріальних благ.

Виникнення і розвиток будь-якої суспільно-економічної формації підпорядковане як особливим (специфічним), так і загальним економічним законам, які тісно пов'язані між собою. Специфічні закони діють на тих чи інших ступенях економічного розвитку і визначають його аж до переходу на новий ступінь. Загальні закони зв'язують суспільно-економічні формації в єдиний процес розвитку людства. Таким загальним законом для всіх суспільно-економічних формацій є закон відповідності виробничих відносин характеру і структурі продуктивних сил.

Продуктивні сили являють собою єдність робочої сили і засобів виробництва. Робоча сила – це здатність людини до праці. Але сама здатність ще не є працею. Вона виникає лише в результаті поєднання робочої сили із засобами виробництва. В свою чергу, засоби виробництва поділяються на засоби праці і

предмети праці. За сучасних умов, як вважає С. Мочерний, до складу продуктивних сил включаються також наука, форми і методи виробництва. Окремим елементом продуктивних сил стає інформація [161, с. 610].

Виробничі відносини у сукупності із продуктивними силами створюють суспільний спосіб виробництва. В ньому знаходить своє відображення ставлення людини до предметів і сил природи, які використовуються для створення матеріальних благ. Інша складова способу виробництва – виробничі відносини. Стан цих відносин дає відповідь на питання: хто є володарем засобів виробництва. Таким чином, базис суспільно-економічної формації – виробничі відносини, тісно пов'язані із формою власності, яка панує у суспільстві.

Місце держави і права серед інших суспільних елементів визначається тим, що вони відносяться до надбудови способу виробництва, створюють ядро політико-правової надбудови над економічним базисом. Тут слушно навести висловлювання О.Шевченка, який вважає, що економічне становище – це базис. На його основі піднімається надбудова – держава, право, релігія, мораль та ін. Між базисом і надбудовою існує залежність [298, с. 125]. Такої точки зору дотримується і В. Копейчиков. На його думку, право і держава – це надбудова над економічним базисом суспільства, що є складовими правової системи суспільства. Роль права у суспільстві виявляється у співвідношенні його з економікою [104, с. 28]. А держава – це політична організація, створена для управління суспільством. Це, по суті, організація політичної влади. Проте ця загальноприйнята концепція має у різних авторів особливості тлумачення. Так, класики розуміли під державою політичну організацію економічно пануючого класу, який ставив за мету охороняти існуючий економічний порядок і чинити опір іншим класам [115, с. 560].

Термін «держава» в сучасних умовах розуміється і трактується у трьох значеннях (С. Гелей і С. Рутар):

1) як асоціація, що міститься на окремій території, об'єднує усіх членів суспільства. У такому розумінні цей термін використовується як синонім поняття «суспільство», «країна», «вітчизна»;

2) як відносини політичної влади – сукупність зв'язків між громадянами й органами держави;

3) як адміністративні органи влади та правові норми, що визначають їх функціонування.

Отже, держава – це організація суверенної політичної влади, яка в рамках правових норм і на певній території здійснює управління суспільними процесами і забезпечує безпеку особи і нації [34, с. 201].

Держава здійснює свої функції завдяки праву. Але право також зумовлене політикою держави.

Політику треба розуміти як форму суспільної діяльності, спрямовану на отримання, використання, підтримку і зміну державної влади, реалізацію інтересів особи, соціальних груп на державному рівні. В широкому розумінні політика охоплює всю суспільну діяльність, яка спрямована на розв'язання суспільних проблем на державному рівні. Метою політики є забезпечення панування одних

соціальних груп над іншими або узгодження соціальних інтересів, створення механізму реалізації спільної волі і спільного інтересу [34, с. 211].

Політика суттєво впливає на формування законодавчої бази держави. Правові, юридичні закони, що видаються державою, не можна плутати з об'єктивними економічними законами. На відміну від законів природи і суспільства, які існують незалежно від людей, закони, що видаються державою, створюються за волею людей і мають лише юридичну силу [317, с. 119; 319, с. 152]. Ці закони відображають економічні інтереси певних соціальних груп і призначені для їх охорони.

Розгляд елементів соціально-економічної формації і їх функцій дозволяє сформувати її структуру (див. Додаток Л), яка має суто статичний зміст. В такому режимі не можна, на жаль, виявити місце і роль тіньового сектора економіки у суспільному організмі. Для цього необхідно, напевно, розглянути модель соціально-економічної формації у динамічному режимі.

Динамічний режим моделі суспільно-економічної формації можна аналізувати, якщо дослідити дію на неї об'єктивних законів суспільного розвитку. Згадаємо для прикладу економічний закон відповідності виробничих відносин характеру і структурі продуктивних сил. І як наслідок його, відповідність права виробничим або економічним відносинам. Під впливом науково-технічного прогресу відбуваються зміни в засобах праці, у напрямку їх подальшої модернізації, впровадження нової техніки і новітніх технологій. Підвищується кваліфікація робочої сили. Зменшується питома вага ручної праці, особливо на підсобних і допоміжних роботах. В основний технологічний процес виробництва впроваджуються механізовані й автоматизовані поточні лінії робототехніка, автоматизовані системи управління технологічними процесами. Виникає дисбаланс між продуктивними силами і виробничими відносинами, оскільки останні залишаються старими, а продуктивні сили під впливом науково-технічного прогресу пішли уперед. Виникли протиріччя між виробничими відносинами і характером та структурою продуктивних сил. Виробничі відносини змушені корегуватися доти, доки вони знову не будуть відповідати зміненим продуктивним силам суспільства. Але тоді право як надбудова над базисом – економічними відносинами – перестає їм відповідати. Виникає колізія законодавчого поля, яка знаходить своє відображення у суперечливості між де-юре і де-факто. Закони перестають відображати реальні соціально-економічні процеси, що відбуваються у суспільстві. Знижується регулююча роль державних нормативних актів. Виникає ситуація правового безладдя – сприятливого середовища для розквіту злочинності. Право змушене коригуватися до того часу, поки не увійде в унісон з економічними відносинами. За той час, під впливом науково-технічного прогресу, відбуваються нові зміни в продуктивних силах суспільства. Вони знову входять в протиріччя з виробничими відносинами, а останні, після перебудови, з правом. Тобто такий динамічний процес в суспільно-економічній формації циклічно повторюється [25, с. 368].

Тепер розглянемо внутрішню структуру виробничих або економічних відносин, які склалися в Українській державі. Відносини власності на засоби

виробництва лишаються соціалістичними. Ринковими стали відносини обміну і розподілу, оскільки відмінено державну планову систему народного господарства. Таким чином, в самій системі виробничих відносин України виникла суперечливість. Але незважаючи на те, що з чотирьох елементів виробничих відносин України два ринкові, в цілому вони лишаються соціалістичними, оскільки визначальними при цьому є відносини власності на засоби виробництва.

При цьому правове поле України здебільшого штучно сформоване з ринковою орієнтацією. Виник розбаланс між правом і виробничими відносинами. Але ці два елементи соціально-економічної формації мусять між собою замикатися. І тоді роль буфера, або узгоджуючого пристрою, зайняв тіньовий сектор економіки (див. Додаток М).

Відзначимо закономірність розвитку тіньового сектора економіки: чим більше приймається державних нормативних актів, які регулюють ринкові відносини, і повільніше проходить фактична приватизація, тим більше зростають обсяги тіньового сектора економіки [74, с. 69; 75, с. 65]. Тому для зменшення його обсягів необхідно домогтися взаємної відповідності права і виробничих відносин.

Якщо відкрити «тіньову завісу», то за нею опиниться «піраміда» рушійних сил неформального сектора економіки. Своєрідна надбудова тіньової економіки – суто кримінальні елементи: торговці наркотиками та зброєю, викрадачі автомобілів, наймані вбивці. До цієї ж категорії можна віднести і представників органів влади та управління, якщо вони беруть хабарі чи торгують державними посадами та інтересами [37, с. 207].

Посередині – тіньовики-господарники. До них слід віднести підприємців, комерсантів, фінансистів, промисловців, малих та середніх бізнесменів, в тому числі і «челноків». Ці люди – «двигуни» економічної діяльності і не тільки нелегальної.

Третя група представлена найманими робітниками, причому як фізичної, так і інтелектуальної праці. До них можуть долучатись корумповані державні службовці, у доходах яких (за певними даними) до 60,0% становлять хабарі. Звичайно, даний поділ у певній мірі умовний і не є остаточним, але він охоплює значну частину активного населення країни [86, с.21].

Загальний інтерес для всіх прошарків «піраміди» становить отримання додаткового доходу за межами правового поля. Є й загальні форми реалізації інтересів. Так, вивіз капіталу за кордон притаманний усім. Щоправда, представники кримінального та середнього рівнів роблять це в основному шляхом проведення незаконних операцій із сировиною та стратегічними матеріалами, з імпортними товарами, інвестиціями, за рахунок підробки платіжних документів [15, с.118]. З України вивезено за різними оцінками від 20 до 50 млрд. дол. тіньового капіталу. Щорічно його вплив утрічі перевищує західні кредити та всі види допомоги нашій державі [67, с.127].

Кримінальні структури діють переважно у сфері перерозподілу доходів, які отримують неекономічними методами, головним чином шляхом насильства – від

шантажу до вбивства на замовлення [61, с.115].

Представники середнього прошарку, як правило, є законними власниками доходів, що виробляються. І лише в подальшому за волею обставин «уводять» до ходи від оподаткування. Часто вони не можуть інакше чинити: застосування чинних штрафів і пені ставить під загрозу існування власної справи. На роль суддів-арбітрів щодо виконання угод вони залучають представників кримінальних структур [63, с.98]. Це відбувається тому, що угоди не зареєстровані, а це означає, що звертатись до арбітражного суду у випадку невиконання домовленостей неможливо.

Кримінальний прошарок «піраміди» об'єктивно зацікавлений в існуючих умовах, за якими набирає сили тіньова економіка. Адже її представники контролюють до 90,0% підприємств та організацій. І це основне поле для отримання нелегальних доходів. В цілях консервування такої ситуації в дію пускають підкуп виборних і призначених посадовців. Чи не тому так довго розглядаються у законодавчих органах відповідні закони?

Тіньовиків-господарників ситуація сьогодення не має влаштувати: вони опиняються між молотом і наковальнею. З одного боку – кримінальні структури, з іншої – правоохоронні органи. Та ще й відповідальність один перед одним за виконання умов угоди.

Об'єктивно перебувають зараз у найгірших умовах робітники-професіонали. У розвинутих країнах заробітна плата за основним місцем праці становить 70-80 % доходів робітника, а в Україні – лише близько третини. Не може влаштувати найманих працівників і посилення впливу кримінальних елементів. Оплата за «кришу» автоматично призводить до подорожчання товарів і послуг на 30 %. А це серйозний удар по бюджету споживача [291, с.12].

Вивчення понад 320 кримінальних справ щодо злочинів, які вчинені у ТСЕ дало можливість виявити особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють злочини в ТСЕУ. Це здебільшого особи значно старші за віком від осіб, які вчиняють загально-кримінальні злочини (28-45 років – 82,3%); більшість є громадянами України (73,5%); як правило, з позитивними соціальними характеристиками (в цілому позитивно характеризуються за місцем роботи і проживання; займають керівні або ті, що пов'язані з допуском до роботи з матеріальними цінностями, посади (58,7% винних були керівниками підприємств, установ, організацій; 26,7% – підприємцями без утворення юридичної особи; 13,2% – головними (старшими) бухгалтерами тощо); переважно одружені – 76,3%; у більшості випадків з вищою освітою – 75,3%, підвищують знання шляхом навчання в магістратурі (12,3%) або отримання другої вищої освіти (23,6%), найчастіше юридичної або економічної), за характером – цілеспрямовані, врівноважені та вольові, до кримінальної відповідальності більшість з них не притягувалися (87,4%), за виключенням дисциплінарної чи адміністративної; від 20,0% до 25,0% осіб вчиняють злочини у групі; з характерною корисливою мотивацією злочинної поведінки. У додатку Н наведена характеристика осіб, які вчинили злочини у сфері економічної діяльності в Україні протягом 1998-2005 рр

Виходячи з вищезазначеного та враховуючи результати власного дослідження, розроблено узагальнений кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочини у тіньовому секторі економіки та подано класифікацію з розподілом таких осіб на три основні групи: а) особи, що займаються суто кримінальним бізнесом (торгівля наркотиками, зброєю, людьми, секс-бізнес); б) тіньовики-підприємці (переважно представники середнього та дрібного бізнесу); в) наймані працівники як фізичної, так і інтелектуальної праці.

Відтак, це особа переважно віком 28-45 років, з вищою освітою (здебільшого технічною), яка підвищує свої знання в галузі економіки і права шляхом навчання в магістратурі або на курсах післядипломної підготовки для здобуття другої вищої освіти в галузі економіки чи права або в аспірантурі; цікавиться періодичними виданнями. За соціальним походженням – переважно з робітників або селян. Матеріальне становище є значно вищим від середнього рівня по країні. Переважно громадянин України. Психічно здоровий. Сумлінний до праці. Добрий сім'янин. Алкоголем не зловживає.

Отже, об'єктивними чинниками, що спонукають окремих осіб стати на шлях правопорушень, на нашу думку, є: економічна криза, інфляція, зубожіння населення, надзвичайно велике податкове навантаження, корупція чиновників апарату державного управління, рекет.

Висновки до розділу 1

1. Констатовано, що наявність розбіжностей між де-юре і де-факто зумовлює необхідність формування відповідно двох понять тіньового сектора економіки. З економічної точки зору – це сукупність виробничих відносин, що існують в суспільстві та діють поза сферою соціального контролю, чим завдають значних збитків державі, а з правової точки зору – це сукупність виробничих відносин, що вступають у протиріччя із діючим законодавством і характеризуються навмисними незаконними діями осіб, вчиненими з метою приховування свого доходу від держави та її органів.

2 Запропоновано поняття економічного злочину. Економічним злочином визнається суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), яке вчинене суб'єктом злочину, посягає на економічні відносини та завдає значних матеріальних збитків як фізичній чи юридичній особі, так і державі в цілому.

3. Обґрунтовано, що традиційно тіньовий сектор економіки має три моди фікації структури: виробничо-технологічну, інституційну (правову) і соціальну. При інтеграції виробничо-технологічної структури тіньового сектора економіки з її правовою структурою за допомогою матричного методу можливе виявлення «білих» прогалин у законодавстві.

4. З'ясовано, що визначити макропоказники тіньового сектора економіки, зокрема його обсяг, можна лише не прямими, а побіжними методами. Найбільш достовірним є монетарний. Готівкові гроші, що перебувають у поза банківському обігу обслуговують тіньовий сектор і споживчий ринок. Обсяг готівкових грошей, що обслуговує споживчий ринок, вважають постійним. Тоді збільшення

грошової маси національних грошей визначає зростання тіньового сектора економіки. Мікропоказники ТСЕ оцінюють його внутрішні процеси, взаємозв'язок і функціонування його елементів. Вони дають можливість проводити аналіз роботи кожного окремого елемента і їх сукупності. До інтегральних мікропоказників суспільної небезпеки тіньового сектора економіки слід віднести тіньовий валовий обіг, прибуток і тіньову вигоду підприємства.

5. Досліджено механізм розвитку тіньового сектора економіки, який виникає завдяки існуванню дисбалансу між правом та економічними відносинами, визначальними у якому є хибні процеси при зміні форм власності. Роль буфера між економічними відносинами і правом відіграє тіньовий сектор економіки. Кримінологічний аналіз показав, що чим більше приймається нормативних актів у сфері ринкових відносин і повільніше йдуть процеси приватизації, тим більшою мірою зростає обсяг тіньового сектора економіки.

6. Встановлено (шляхом застосування графічної інтерпретації механізму розвитку тіньового сектора економіки) три небезпечні макропоказники для держави, коли сумарний обсяг тіньового сектора економіки, зовнішнього і внутрішнього боргів дорівнюватиме:

- державному бюджетові – зона небезпеки, інфляція;
- національному доходів – кризова ситуація, загроза дефолту;
- валовому внутрішньому продукту – втрата економічної незалежності.

7. Розроблено кримінологічний портрет осіб, які вчиняють злочини у тіньовому секторі економіки. Це здебільшого особи значно старші за віком від осіб, які вчиняють загальнокримінальні злочини (28-45 років), як правило, з позитивними соціальними характеристиками (в цілому позитивно характеризуються за місцем роботи і проживання; займають керівні або ті, що пов'язані з допуском до роботи з матеріальними цінностями, посади; переважно одружені; у більшості випадків, з вищою освітою), за характером – цілеспрямовані, врівноважені та вольові, до кримінальної відповідальності більшість з них не притягувалися, за виключенням дисциплінарної чи адміністративної; з характерною корисливою мотивацією злочинної поведінки; майже кожна четверта з таких осіб злочин вчиняє в групі.

РОЗДІЛ 2 ДЕТЕРМІНАНТИ ІСНУВАННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

2.1 Соціально-економічні чинники, що детермінують існування тіньового сектора економіки України

При розгляді питань виникнення та динаміки розвитку будь-якого економіко-правового явища у суспільній формації перш за все постає питання про з'ясування детермінантів, які зумовлюють його існування [2, с. 58]. Що стосується феномена ТСЕУ, то щодо причин його існування в літературних джерелах висловлюються різнотипні версії, які водночас частково співпадають. Так, Ю. Кравченко вважав, що основними чинниками зростання обсягів тіньового сектора економіки в Україні є:

- недосконалість чинного законодавства, існування у законодавчих актах великої кількості необґрунтованих обмежень щодо економічної діяльності;
- втрата довіри населення до фінансово-кредитної системи (трасти, банки);
- прорахунки в процесі приватизації державного майна;
- корупція у всіх її проявах [113, с. 20].

В. Дурдинець до основних детермінант існування тіньового сектора економіки в Україні відносить: розгул злочинності, корумпованість, зрощення кримінальних елементів з представниками державних, представницьких органів [57, с. 3]. Л. Кучма вказував на такі три основні чинники існування тіньового сектора економіки: економічну кризу, відсутність логічно завершеного системного законодавства забезпечення реформ, злиття тіньового капіталу з державним апаратом, зростанням його корумпованості [288, с. 18]. А О. Турчинов зазначає, що в основі становлення і розвитку тіньового сектора економіки лежать певні обмеження, що встановлюються державою з метою забезпечення виконання нею відповідних функцій. У суспільстві трапляються порушення громадянами встановлених вимог і обмежень, що призводить до появи тіньового сектора економіки [283, с. 18].

Соціально-економічні наслідки тіньової економіки спеціалісти слушно розцінюють як суперечливі. Одні ототожнюють її з кримінальною економікою і оголошують суто негативною, паразитичною зоною економічних відносин. Інші розглядають її як зразок найефективнішого господарювання у складних умовах перехідного періоду. Так, М. Логвиненко та П. Пушкаренко вказують, що немає підстав усіх учасників тіньових економічних відносин вважати злочинцями. Однак у тіньовому секторі вектор управління значною мірою утворює кут антисоціальної спрямованості. З огляду на це, тіньова економіка не може не виступати як паразитичний, гальмівний фактор соціально-економічного розвитку. Через невідповідність технічного переозброєння у тіньовому секторі економіки уповільнюється науково-технічний прогрес, знижується продуктивність праці. Внаслідок обмеженості джерел інвестицій і несприятливого інвестиційного

клімату зменшується її обсяг. Посилюється грошова деградація, а податковий тягар розподіляється на дедалі меншу кількість господарських суб'єктів, які працюють легально. Як наслідок – настає колапс і легального сектора економіки [143, с. 98].

З метою аналізу причин існування ТСЕУ у ході проведення дисертаційного дослідження було здійснено анкетне опитування 200 оперативних працівників МВС, СБУ, податкової міліції, 150 державних службовців та 100 керівників підприємств Львівської області. Таким чином, більшість опитуваних вважають, що рівень ТСЕУ становить 50,0% ВВП. Разом з тим існують суб'єктивні чинники, які спонукають підприємців працювати у тіньовому секторі економіки. Найбільш вагомими чинниками, що спонукають підприємців працювати у ТСЕУ, є економічна криза і пригноблююча податкова система (див. Додатки П1, П2, П3, Р1, Р2, Р3).

Для аналізу причин економічної кризи в Україні перш за все зупинимося на її основних ознаках. При кризі у концентрованому вигляді проявляється вся сукупність суперечностей економічної системи, проходить перевірку відповідності розвитку виробничих відносин і господарських зв'язків рівневі і характеру продуктивних сил [187, с. 302]. Тут йдеться про механізм дії основного закону суспільного прогресу: відповідність економічних відносин характеру і структурі продуктивних сил. Але в цьому законі знаходить концентроване відображення вся мережа економічних законів. У даному випадку слід погодитися з думкою В. Дунаєвої, яка вважає, що окремий економічний закон не може виконувати роль регулятора економіки як системи, оскільки є законом розвитку певних виробничих відносин і тому характеризує окремий аспект економічного розвитку. Всі взаємозв'язки і взаємозалежності в їх цілісності і сукупності може охопити лише система економічних законів [56, с. 91].

Економічний стан держави характеризується засобами виробництва як єдністю продуктивних сил і виробничих відносин. Виробничі відносини є підґрунтям суспільства. Основу виробничих відносин становить власність на засоби виробництва. Встановлення нової влади ще не означає побудову нового суспільства. Потрібен досить тривалий період, щоб замінити один засіб виробництва іншим. Проте, як показали наші дослідження у попередньому розділі, власність на засоби виробництва ще залишається здебільшого державною або колективною з контролем з боку державних органів. Приватна власність фактично становить лише частину. Суспільна власність на засоби виробництва є економічною основою для соціалістичного суспільства. Проте було прийнято низку державних нормативних актів, що мають суто ринковий характер. Таким чином, було створено розбаланс між виробничими відносинами і продуктивними силами, тобто порушено механізм дії економічного закону щодо їх обов'язкової відповідності.

Отже, серед основних причин розростання тіньового сектора економіки можна виділити: загальне удержавлення власності; надмірну централізацію народногосподарського комплексу; адміністративно-командні форми управління економікою та всією країною в цілому; недостатність офіційних стимулів і

мотивів до трудової діяльності громадян і виробничої діяльності підприємств. Реформування економічних і соціально-політичних відносин у межах колишньої держави, що розпалася, та побудова нової незалежної держави не змогли переломити кризових тенденцій, а також зупинити зростання і зміцнення тіньового сектора економіки. Відбулася лише зміна структури форм і методів тіньової економічної діяльності. Отже, надмірне втручання держави в економіку неминуче призвело до уповільнення темпів економічних реформ, до корумпованості державного апарату. При достатньо високому рівні розвитку ринкових відносин у сфері комерційного посередництва, торгівлі, перерозподілу матеріальних цінностей, впровадження даних відносин у сферу виробництва відбувалося надзвичайно повільно. Звідси – падіння виробництва, збереження товарного дефіциту при бурхливому зростанні цін на товари і послуги [180, с. 29].

Розпад тоталітарної держави спричинив розвал кооперативної системи сільського господарства без реальної заміни її фермерськими господарствами став причиною падіння обсягів виробництва сільгосппродукції, зростання цін на продукти харчування та зубожіння широких верств населення. Замість розгортання мережі фермерських господарств з товарним характером виробництва відбувся зворотний перехід до натурального виробництва, де продукти праці призначалися для задоволення власних потреб, споживання продукції всередині господарства.

Таким чином, було порушено економічний закон суспільного поділу праці, спеціалізації та її кооперування. До того ж, зроблено крок назад в історичному процесі розвитку суспільства: від соціалізму до своєїрідної «первісно суспільної» форми організації сільського господарства.

Перехід до ринкових відносин спричинив у першому п'ятиріччі незалежності України відміну нормування і тарифну систему оплати праці та запровадження замість затратного механізму госпрозрахунку ресурсозберігаючого, оскільки ціни стали визначатися механізмом «попит-пропозиція». За таких умов розмір оплати праці почали встановлювати на контрактній основі, розраховуючи фонд оплати як частку обсягу реалізованої продукції, що залежало від розміру договірної ціни.

Проте в нормуванні праці стикаються особисті, колективні і загальнодержавні інтереси, проблеми стимулювання праці та підвищення її продуктивності й якості, росту ефективності виробництва і поліпшення народного благополуччя [25, с. 415].

Склалося уявлення, що нібито перестав діяти закон вартості. Виникла парадоксальна ситуація: в ринкових умовах не діє закон вартості, хоча саме він є одним із основних економічних законів такого типу виробництва. Саме він обґрунтовує обмін товарів на ринку за цінами відповідно до суспільно-необхідних витрат праці для їх виготовлення. При цьому ціна стає грошовим виразником вартості, оскільки при обміні товарів обмінюються еквіваленти, що дорівнюють кількості затраченої праці. Це відбувається в умовах цивілізованого вільного ринку, який насичений товарами.

Проте в умовах монопольного виробництва вільні ціни перетворюють ринкові відносини у спекулятивні. Тоді до ціни, встановленої відповідно до закону вартості, додається монопольний надприбуток за рахунок споживачів. Таким чином, в умовах спекулятивних ринкових відносин на дію закону вартості накладається вплив закону «капіталістичного» виробництва – отримання максимального прибутку. І при цьому вже немає значення, що надприбуток посилює зубожіння населення.

Загальна анархія виробництва в умовах спекулятивних ринкових відносин охопила і банківську систему. Введення на початку 1990-х рр. в обіг грошового знака – купона – не поліпшило ситуацію: розпочалася грошова криза. З метою її подолання було здійснено багаторазові неконтрольовані емісії грошових знаків, індексацію балансової вартості основних фондів, заробітної плати і пенсій при загальному падінні виробництва. Встановилась тенденція шаленого зростання обсягу грошової маси із зменшенням товарної. При цьому було грубо порушено економічний закон грошового обігу: маса грошей, що перебуває в обігу, повинна дорівнювати сумі цін товарів, поділеної на швидкість обігу грошових знаків. У результаті розпочалася інфляція, рівень якої останнім часом значно знизився, але вона існує і сьогодні [310, с.115].

В Україні вперше у світовій практиці був застосований новий метод подолання інфляції: затримка з виплатою заробітної плати і пенсій. За часом затримка тягнеться місяцями, а інколи – роками. Так, наприклад, борг державного бюджету щодо заробітної плати за 1996 р. становив 2 млрд. грн., а пенсій – 800 млн. грн. В результаті зменшується кількість грошей, що перебуває на руках у населення, і встановлюється їх рівновага з обсягом товарної маси [310, с. 115].

Розглянемо дію закону попиту-пропозиції за умов сучасної України. Саме цей закон повинен регулювати систему ціноутворення. Ціни на товари і послуги повинні відповідати суспільно необхідним витратам праці з коригуванням на попит і пропозицію. Але фактично за сучасних умов ціни набагато відхиляються від їх вартості. По-перше, штучно підвищуються ціни на енергоносії, оскільки вони потрапляють від виробника до споживача через цілий ланцюг комерційних структур, які роблять «накрутку» цін. По-друге, частину продукції у виробників скуповують посередники за ціну її собівартості. Це стосується, зокрема, сільгосппродукції. І, по-третє, низька купівельна спроможність більшості населення України зовсім не відображає суспільну потребу в них. Таким чином, закон попиту-пропозиції ще не діє в умовах сучасної Української держави.

Розглянемо результати економічної кризи. Визначити сам факт початку економічної кризи, механізм її розвитку та перехід до іншої стадії – депресії – можна за допомогою кількісної оцінки об'єкта спостереження. Якщо об'єктом спостереження є держава, то існує мережа типових показників визначення її економічного стану. Для аналізу візьмемо дві точки відліку на шляху незалежної України до ринку – 1996 р. та 1999 р. Вибір взятий не випадково: 1996 р. – це п'ятий рік існування незалежної України, рік грошової реформи та прийняття Конституції України. Що ж до 1999-2005 рр., то це роки стабілізації економіки.

П'ятий рік незалежності України відзначився подальшим процесом поглиблення кризових явищ: падіння виробництва, інфляція, зростання безробіття, зниження реальних доходів населення та зuboжіння окремих його верств, зростання рівня злочинності. Валовий внутрішній продукт знизився на 10,0%, а обсяг промислового виробництва скоротився на 5,1% [290, с.82]. Промислові підприємства України виготовили продукції на 72,5 млрд. грн. у діючих оптових цінах. При цьому слід враховувати, що підприємства країни використовували лише 30,0%-40,0% своїх виробничих потужностей, а 19,6 % – повністю простоювали. Це, зокрема, стосується підприємств машинобудування і приладобудування. Наприклад, у жахливому стані було верстатобудування: виробництво верстатів з числовим програмним управлінням за 1990-1996 рр. скоротилося з 3,2 тис. до 40 штук. Виготовлення промислових роботів повністю припинено [290, с. 85]. Обсяги капіталовкладень у будівництво знизилися на 20,0%, а обіг вантажу транспорту – на 18,0% [290, с. 78].

Аналогічна ситуація виникла в той рік і у сільському господарстві. Обсяг валової продукції скоротився порівняно з 1995 р. на 9,0%, в тому числі на продукцію рослинництва – на 10,0%, тваринництва – на 8,0%. Неприбутково завершили рік 5,6 тис. сільгоспідприємств, або 54,0% від їх загальної кількості. Виробництво зерна скоротилося в господарствах усіх форм власності і склало лише 24,5 млн. т. З кожного гектара засіяних площ отримано по 19,7 ц зерна на противагу 24,3 ц у 1995 р. У всіх категоріях господарств налічувалось 15,3 млн. голів великої рогатої худоби (або на 13,0% менше, ніж у 1995 р.). Виготовлено 2,1 млн. т м'яса, що на 9,0% менше, ніж у 1995 р.; 15,9 млн. т молока (на 8,0% менше), 8,8 млрд. штук яєць (на 7,0% менше), 9,4 тис. т шерсті (на третину менше). Був непоганим урожай цукрового буряка. Але у зв'язку з укладанням контракту між Росією і Кубою Україна втратила російський ринок збуту цукру [290, с. 88].

Зовнішньоторговельні операції українські організації здійснили з партнерами майже двохсот країн світу. Обсяг експорту товарів у країни колишнього СРСР склав 54,6%, а в інші країни – 45,4%. Статистика свідчить, що Україна вже тоді перетворилася у державу з дешевою робочою силою, виробництвом екологічно шкідливої продукції. Адже 47,0% від обсягу українського експорту склали продукти хімічної і чорної металургії. Водночас питома вага складної і наукомісткої продукції знизилася на 12,0%.

Доходи держбюджету склали 11 млрд. 905 млн. 761 тис. грн., що становило 72,6 % від затвердженого Верховною Радою України. Витрати становили 14 млрд. 555 млн. 724 тис. грн., або 72,0% від плану. Дефіцит бюджету погасився за рахунок кредитів НБУ на суму 1 млрд. 345 млн. 644 тис. грн., зовнішніх джерел фінансування – 1 млрд. 243 млн. 90 тис. грн., продажу облігацій внутрішнього державного займу – 1 млрд. 571 млн. 217 тис. грн.

Найбільші прибутки держбюджет отримав за рахунок обкладання податка ми та іншими обов'язковими платежами – 6 млрд. 721 млн. грн. Але це лише 47,6% від запланованих. Віддзеркаленням економічної кризи, як відомо, є рівень інфляції, який в Україні у 1996 р. становив 39,7%, у 1995 – 281,7%, 1994 – 401,

0%. Проведення грошової реформи звелось до заміни одних грошових знаків іншими. Часто несвоєчасно виплачували заробітну плату [310, с. 112].

Падіння виробництва призвело до різкого скорочення робочих місць і зростання безробіття. Із 48 млн. чол. населення України виробництвом матеріальних благ було зайнято лише 13 млн. чоловік. Вони ж утримували 15 млн. пенсіонерів. 8 млн. чоловік були зайняті у невиробничій сфері і 3 млн. чоловік охоплено прихованим безробіттям. У службах зайнятості було зареєстровано безробітних 278,8 тис. чоловік (або 0,9%) працездатного населення. Безробітний отримував допомогу в розмірі 28 грн. на місяць. В той же час середній дохід на місяць становив 66 грн. 76 коп. з розрахунку на одну людину. Номінальна заробітна плата робочих і службовців у галузях економіки становила 138 грн. на місяць. За межею бідності перебувало 74,0 % населення, тоді як у 1992 р. – 11,0%. Зросла майнова нерівність: доходи найбільш багатих 10,0% населення перевищили доходи найбідніших 10,0% населення більше, ніж у 12 разів. Для порівняння: у США це співвідношення на той час становило 5,5:1.

Підсумки економічного розвитку України за 1999-2005 рр. Аналізуючи сучасний економічний стан України, можна констатувати, що фаза кризи перейшла у фазу депресії, що означає стабілізацію. Вперше за роки незалежності зупинено падіння внутрішнього валового продукту. Більше того, приріст ВВП у 1999 р. вперше за останні 10 років склав 4,3%. На 5,3% збільшився обсяг промислового виробництва. Слід зазначити, що це не дуже високі показники (і це можна спостерігати у порівнянні з іншими країнами). Зараз середньодушовий ВВП в Україні становить менше як 600 дол. США, в Росії – 1500 дол. США, в Польщі – 3000 дол. США, а в розвинутих країнах перебуває в межах 20-30 тис. дол. США [287, с.4].

За п'ять останніх років державний бюджет не виконувався в середньому на 20,0%-25,0%. Кількість дотаційних областей з кожним роком збільшувалась і в 1999 р. становила 29,1%. Рівень інфляції за 1999 р. становив 19,2%. Для порівняння наведемо індекси інфляції в Україні за офіційними даними Держкомстату України (див. Додаток Р) [44, с. 6].

Але у 1999 р. більше, ніж 42,0% підприємств України знизили продуктивність праці, в тому числі у промисловості – на 21,0 %, у сільському господарстві – вдвічі. Понад 87,0 % селянських спілок є збитковими. Майже у 8 разів скоротилась питома вага легкої промисловості [181, с. 42].

Певні проблеми були і в кредитно-фінансовій сфері. Бюджет 2000 р. становив 41361,9 млн. грн., у тому числі за рахунок податкових надходжень отримано 27370,0 млн. грн. Але ця цифра збору податків явно завищена. Зросла частка неконтрольованої грошової маси, що перебуває в обігу. Якщо у 1994 р. вона становила 24,7% то у 1999 р. – 44,4% (або 8,6 млрд. грн.). Виникла парадоксальна ситуація: 203 банки України збільшили свої прибутки у 1999 р. на 8,9 %, що становило 512,8 млн. грн. І це при загальному падінні виробництва та інфляції [12, с. 15].

Обсяг грошової маси у 2000 р. становив майже 35 млрд. грн. Її щомісячний приріст – 1,5 млрд. грн. Річний дефіцит грошової маси становить 30,0%-33,0%,

що в абсолютному вираженні – 11-12 млрд. грн. Слід зауважити, що збільшення у 1993 р. обсягу грошової маси у 44 рази спричинило низку кризових явищ [183, с. 18].

Складне становище склалося із зовнішніми боргами України. За 1999 р. виплачено МВФ 667,5 млн. дол. США, а отримано 640,3 млн. дол. США. Борг України МВФ з виплати основної суми на 31 грудня 1999 р. становив 2044,6 млн. SDR (2805,9 дол. США). Загалом у 2000 р. Україна заплатила МВФ понад 785 млн. дол. США за рахунок погашення основної суми боргу і близько 80 млн. дол. США – за рахунок виплати відсотків. При цьому нові кредити МВФ перекрыли витрати [264, с. 4].

Верховна Рада України на засіданні 10 лютого 2000 р. затвердила граничні розміри боргів України: внутрішнього – 25,6 млрд. грн., зовнішнього – 12,8 млрд. дол. США [131, с.5].

Кризова ситуація безпосередньо впливає на добробут населення України. Середня заробітна плата у 1999 р. становила 40 дол. США, мінімальна пенсія – 18 грн., а максимальна – 50 грн.; на 2001 р. – відповідно 60 і 90 грн. Пенсія державних службовців – 150 грн. Продовжується ускладнюватися ситуація на ринку праці. Рівень офіційно зареєстрованого безробіття підвищився на 3,7% чоловік. Значними залишилися обсяги прихованого безробіття внаслідок перебування працівників у вимушених відпустках або на робочих місцях менше встановленого часу. Станом на 1 січня 1999 р. на кожне вільне робоче місце претендувало 30 чоловік [181, с.40], а в 1998 р. – 20 чоловік [169, с. 51].

Якщо оцінити економічне становище України з позицій Типового закону ЮНСІТРАЛ транскордонної неспроможності, що підготовлений секретаріатом комісії ООН з права міжнародної торгівлі [50, с. 12], то країну в найближчому майбутньому чекає транскордонна неспроможність погашення зовнішніх боргів [51, с. 34].

До основних соціально-економічних чинників, що детермінують існування в сучасних умовах розвитку української держави тіньової економіки, на нашу думку, необхідно віднести:

1. Недосконалість розвитку ринкових відносин в економіці України. Це проявляється у бажанні встановити монопольний контроль за певною частиною (інколи цілою галуззю) ринку та намаганні максимізувати прибутки. Інформація, яка є суттєвою для прийняття комерційного рішення, знаходиться в переважному розпорядженні певної частини учасників ринку, а то й одного з цих учасників. На підтвердження цього можна навести приклади щодо приватизації стратегічних об'єктів економіки України («Криворіжсталь», Миколаївський глиноземний завод тощо) та проведення тендерів на постачання продукції, устаткування.

Нездатність ринку забезпечити соціально необхідні межі нерівності в умовах ринкової економіки. Недостатність мотивації до ефективного та раціонального ведення справ в державній управлінській або виробничій структурі.

2. Притаманна тіньовій економіці, як і злочинності в цілому, ознака самодетермінації, яка, з іншого боку, є й однією з причин існування неофіційного (прихованого) сектора економіки України. Це проявляється в тому, що в разі вчинення протиправних діянь, приховування їх від державного контролю призводить до вчинення нових правопорушень та злочинів. В такому разі прихована від державного контролю інформація потенційно створює криміногенну ситуацію шляхом перетворення її в предмет незаконних угод та вимагання. Також можна виділити певні специфічні причини та умови існування тіньової економіки в Україні.

3. Особливості віктимологічних аспектів детермінації вчинення злочинів у тіньовому секторі економіки. Віктимізація може відбуватися поступово протягом певного періоду часу. Тому жертвою даного виду злочинів найчастіше виступає певна соціальна спільнота або суспільство в цілому, реагуючи і не так різко відчуваючи шкоду, що йому завдається, на відміну від загально-кримінальних корисливих злочинів.

Особливості побудови ринкової системи створює можливість практично уникати покарання і розпоряджатися коштами, отриманими злочинним шляхом, завдаючи значної шкоди суб'єктам господарювання (найчастіше споживачам то варів, шляхом підвищення цін на них). Це безпосередньо пов'язано з неадекватністю законів умовам економічної діяльності.

4. Потреба у виживанні населення в складних умовах становлення ринкових відносин. У сучасних умовах психологічна адаптація до ринкової економіки у її все ще пострадянських формах, здебільшого, притаманна молоді. Шукаючи джерела фінансових засобів, вона не бачить нічого поганого в тому, щоб заробити гроші «в тіні». Інакше кажучи, підприємець, який планує розпочати свою справу (бізнес), повинен мати стартовий капітал, якого, як правило, в нього немає, і він не може заробити, а це підштовхує його до використання позаекономічних методів – через політичний вплив, через волю чиновників, через знайомства. На недосконалі трансформації в Україні бізнесові структури відреагували успадкованими від попередньої адміністративної системи особистими зв'язками, які використовували за часів централізованого планування та дефіциту, підкупом державних чиновників і працівників контролюючих владних структур [143, с. 98].

Відсутність впевненості у гарантуванні захисту правоохоронними органами, підштовхує навіть законослухняних підприємців у руки злочинних угруповань з подальшим укладанням «угоди», яка стає звичайним інструментом здійснення платежів і усунення конкурентів. Поширюється шахрайство, нав'язуються силові методи вирішення економічних питань, конкуренції аж до фізичної розправи з небажаними партнерами, посилюється консолідація злочинних угруповань, зокрема тих, що діють в економічній сфері.

Отже, серед основних чинників і умов, які визначають надзвичайне зростання обсягів тіньової економіки на сучасному етапі розвитку держави, можна назвати:

- соціально-економічну кризу в країні; непослідовність економічних і соціальних реформ;
- неврегульованість суспільно-економічних відносин;
- недосконалість фіскальної політики держави; бартеризацію взаєморозрахунків між суб'єктами господарювання; відсутність стабільного законодавства, яке регламентує економічну діяльність;
- прогалини в чинному законодавстві; небезпечний рівень корумпованості державних службовців; недоліки в діяльності правоохоронних і судових органів у сфері профілактики та протидії злочинам у тіньовому секторі економіки. Особливу увагу необхідно приділити характеристиці правових чинників, що детермінують виникнення, розвиток та сучасний стан тіньової економіки в Україні.

На нашу думку, стратегією соціально-економічного розвитку нашої держави повинні насамперед стати: поглиблення процесів демократизації, соціальна спрямованість реформ, постіндустріальний вектор та глобалізація економіки. При цьому базовими пріоритетами економічної політики слід визначити: зміцнення дієздатності держави, рішуче обмеження тіньової діяльності та олігархії, зміцнення позицій національного капіталу, інституційне забезпечення реформ, розвиток конкуренції, макроекономічну стабілізацію та реформування міжбюджетних відносин у регіональній політиці.

2.2. Недоліки нормативно-правового регулювання відносин в економічній сфері України

Сучасна законодавча база України є занадто широкою, оскільки складається із великої кількості нормативних актів. Щодо чисельності, то за роки незалежної держави тільки станом на 1 липня 2000 р., за даними Інституту економіко-правових досліджень, прийнято 4922 акти різної юридичної сили, які регулюють різні аспекти оподаткування. До цієї цифри необхідно додати 1851 акт, що визначає правовий стан суб'єктів господарювання (підприємництва), та 650 актів, що регулюють їх ліцензування. Відповідно до п. 4 розділу XV «Перехідні положення Конституції України» було видано 105 указів з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України. З них 18 указів не набрали чинності або втратили її у зв'язку з прийняттям відповідного Закону України, а 33 укази набрали чинності і діють як закони. Понад 230 законів регулюють відносини, пов'язані з бюджетно-фінансовою сферою. [183, с. 22-28]. В. Пшонка наводить такі дані: у 1990-1998 рр. було прийнято понад тисячу актів, включаючи Декрети Кабінету Міністрів України з економічних питань, які не врегульовані у законодавчому порядку. Водночас майже 500 законів вносили зміни та доповнення до чинного законодавства [247, с. 39-42].

За результатами аналізу, проведеного співробітниками Науково-дослідного інституту проблем боротьби зі злочинністю НАВСУ, станом на 1 жовтня 2004 р. діяв 91 нормативно-правовий акт антикорупційного характеру. Серед них: 18 за

конів України; 3 постанови ВР України; 16 указів та розпоряджень Президента України; 20 постанов, розпоряджень Кабінету Міністрів України; 6 постанов Пленуму Верховного Суду України; 26 нормативно-правових актів окремих центральних органів виконавчої влади [3, с. 1].

Що ж стосується структури правової бази України, то вона має багатоповерховий, ієрархічний характер. По-перше, це акти державного характеру, які поділяються на нормативно-правові, нормативні й індивідуальні (правозастосовні) акти. Нормативно-правові акти прийнято поділяти на закони і підзаконні акти (укази Президента, постанови Кабінету Міністрів тощо).

На думку С. Бобровника і О. Богінуча, до системи законодавства України належать і нормативні акти, які видають центральні органи виконавчої влади – міністерства, відомства тощо. До системи законодавства України слід віднести і численні акти місцевих органів державної влади і самоврядування. Їх юридичною базою є Конституція України, закони, укази, постанови та рішення вищих органів державної законодавчої і виконавчої влади [23, с. 228].

До цього слід додати складність і в багатьох випадках непрозорість економіко-правових процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Нинішні економічні відносини в Україні є недосконалими, суперечливими, зокрема з точки їх правового регулювання. Це зумовлено неузгодженістю правових актів, які регулюють відносини в найважливіших сферах ринкової економіки.

Незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в Україні, законодавча база повинна бути повною, об'єктивною і ефективною. Насамперед це стосується активізації законотворчого процесу і поліпшення його якості. Сьогодні цей процес безсистемний. Закони нерідко приймаються недовершеними, з явними ознаками лобіювання, одразу ж після виходу обростають численними змінами і доповненнями.

Ще в Указі Президента України «Про першочергові заходи щодо реалізації Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 рр.», зокрема у п. 4 було наголошено: «Першочергове значення приділити створенню законодавчої бази ринкових перетворень, зокрема, реформуванню відносин властності, детінізації економіки, подоланню корупції, вдосконаленню податкової і бюджетної політики. Забезпечити системність законодавчого процесу, його відповідність поточним потребам і перспективним проблемам суспільного життя» [229, с. 3].

Безумовно, що така стратегія економічного і соціального розвитку залишається актуальною на сьогодні. Так, теперішній уряд планує здійснити комплекс заходів, спрямованих на реформування міністерств і відомств, що в свою чергу сприятиме боротьбі з корупцією і детінізації економіки.

Таким чином, в Українській державі існує актуальна проблема систематизації та інкорпорації, або упорядкування нормативних актів, які не вносять будь-яких змін у їх зміст. Але цього виявляється недостатньо, оскільки потребують коригування і самі нормативні акти, тому що має місце не тільки їх

безсистемна структура, але й значна недосконалість сутності і змісту великої їх кількості. Тут слід погодитися із В. Опришко, який вважає, що питання систематизації законодавства України, зокрема однієї з її складових частин – кодифікації – потребують постійної уваги на державному рівні. Про нормативно-правові позиції підзаконних актів і говорити не доводиться, оскільки в них можна знайти безліч юридичних новацій, які прямо суперечать чинному законодавству [270, с. 3-6].

На нашу думку, *колізії законодавства України* виникають, по-перше, через внутрішні суперечності нормативно-правової бази, зокрема між:

- Конституцією і законами України;
- між законами України;
- між законами і підзаконними актами.

По-друге, через зовнішні суперечності законодавчої бази, які полягають у:

- наявності «білих» законодавчих плям;
- нежиттєвості нових законів;
- невикористанні нових законів;
- неузгодженні з міжнародним правом.

По-третє, через наявність суб'єктивних чинників організаційно-правового характеру:

- порушення наукових принципів при формуванні системи законодавства України;
- недостатньої компетентності працівників державного апарату управління;
- функціональних суперечностей між Верховною Радою, Президентом і Кабінетом Міністрів України.

Із 1996 р. на Міністерство внутрішніх справ України покладено обов'язки проведення кримінологічної експертизи проектів нормативно-правових документів. Але цього виявилось недостатньо. 9 лютого 1999 р. Президент України підписує Указ «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади». С. Станік вважає, що для вдосконалення нормативної діяльності необхідно прийняти закони України «Про нормативно-правові акти», «Про законотворчу діяльність», «Про Кабінет Міністрів України» [267, с. 5-8].

У 1999 р. Міністерство юстиції України і його територіальні органи вжили заходів, що запобігли прийняттю майже 2 тис. незаконних правових норм, виявили понад 700 незареєстрованих актів, які підлягали державній реєстрації. Створюється єдине правове поле нормативно-правових актів, які пройшли правову експертизу на відповідність Конституції України та чинному законодавству й занесені до державного реєстру [268, с. 5-8].

Незважаючи на такі дії Міністерства юстиції України, суперечливість між законами ще існує [267, с.26-30]. Так, залишається суперечливість між ст.ст. 12, 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (право на стадії ОРД отримувати у банках і кредитних установах інформацію і документи про операції, рахунки, внутрішні і зовнішні угоди фізичних і юридичних осіб, накладати на термін до 10 діб арешт на грошові вклади

юридичних осіб та інше) і ст.ст. 52, 53 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (можливість надання такої інформації і накладання арешту відповідно лише до кримінальних справ і за наявності постанови слідчих органів, а на грошові кошти іноземних і міжнародних організацій – тільки за рішенням суду) [111, 227].

Закон України «Про прокуратуру» (ст. 29) на відміну, наприклад, від аналогічної норми закону про прокуратуру Російської Федерації, про реєстрацію та розгляд заяв і повідомлень про злочини як предмет прокурорського нагляду не згадує [300, с. 115-118]. В той же час у всіх чинних законах у сфері боротьби зі злочинністю законодавець вимагає прокурорського нагляду за додержанням або виконанням заходів Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», ст. 17 Закону України «Про боротьбу з корупцією», ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У проекті нового КПК України у главі 23 було введено статтю 173 щодо прокурорського нагляду, але у затверджений варіант проекту вона не ввійшла [212, 226, 227, 235, 286].

Проблема попередження злочинності та боротьби з нею залишається відкритою частково через існування непогодженості політики у галузі боротьби з адміністративними правопорушеннями і злочинами. Існують загальні суміжні явища в діючому адміністративному і кримінальному законодавствах [301, с. 52].

Мова іде про зміст Особливих частин КУпАП і КК, які містять понад 30 так званих суміжних складів правопорушень [88, 124].

Суперечності між законами поширюються і на підзаконні акти. Ця первинна суперечка породжує низку вторинних: між підзаконними актами, а також між ними і законами. До цього слід додати ще й суперечності, які вносять самі по собі підзаконні акти. Залишається проблемою підвищення рівня нормативності і кодифікації відомчих підзаконних актів. Поширюються випадки прийняття органами державної влади, місцевого самоврядування, посадовими і службовими особами незаконних рішень, а також вчинення протиправних дій, що порушують права громадян.

Наведемо приклади недосконалості і суперечливості підзаконних актів. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» вона повинна проводити розслідування вказаних в КПК України категорій злочинів у встановлені строки, які є достатньо стислими. Не маючи достатньої кількості слідчих, прокуратура змушена звертатися за допомогою до органів Міністерства внутрішніх справ і Служби безпеки України. Однак ці організації часто, посиляючись на відомчі інструкції, намагаються уникнути співробітництва [235]. Спостерігається правова прогалина і у ст. 47 Закону України «Про інформацію». Не врахована відповідальність за порушення законодавства такого способу посягання на право власності, як розкрадання інформації. У новому КК України введено ст. 362, яка стосується викрадення комп'ютерної інформації, та ст. 232 «Розголошення комерційної таємниці». Але для інших категорій інформації залишається правова прогалина. Наприклад, має місце викрадання наукової інформації, яка ще не захищена патентами та авторськими свідоцтвами [124, 218].

Розглянемо характер зовнішніх суперечностей законодавчої бази України. Перш за все ***зовнішні суперечності у правовій системі України*** виникають через відсутність необхідних нормативно-правових актів. Таким чином виникають так звані «білі плями» у правовому полі. Тут досить назвати повну відсутність Фінансового кодексу України та Біржового кодексу. Довго тривав процес розробки і прийняття нових Кримінального, Цивільного та Господарського кодексів України, а Кримінально-процесуальний ще не прийнято. Вимагає прискорення прийняття законів України «Про декларування майнового стану», «Про кредит», «Про декларування доходів», «Про страхування зовнішньоекономічних контрактів» та ін.

Ще не вирішені суперечності між частиною норм Цивільного і Господарського кодексів. У Цивільному кодексі підтримується ідея недержавної сфери економічної діяльності, яка регулюється цивільним правом. Господарський кодекс ґрунтується на концепції всебічного регулювання економічної діяльності, поєднання аспектів приватного і публічного права та збереження за державою механізмів управління: індикативне планування і соціальний розвиток. До цього слід додати, що ст. 168 проекту Господарського кодексу України суперечить ст. 41-43 Конституції України. Після прийняття Господарського кодексу України 16 січня 2003 р. ці суперечки залишились. Не зникли суперечки і в чинному Цивільному кодексі тільки вже з новою Концепцією Комплексної програми профілактики правопорушень на 2006-2008 рр. [39, 100, 102, 213, 295].

Спостерігається ***невідповідність окремих законодавчих актів реальним соціально-економічним процесам***, які відбуваються в Українській державі. Так, Б. Романюк вважає, що протиправну діяльність у сфері економіки зумовлює недосконалість діючого законодавства, а в окремих випадках – його невідповідність тим змінам, що в ній відбуваються. Низку складних колізій породжує практика численних змін і доповнень до чинного законодавства, у зв'язку з чим перед виконавцем закону все частіше постає запитання: якими законами треба керуватися – чинними на момент вчинення дії, чинними на час розгляду матеріалів, чи слід враховувати ті, що діяли протягом часу між втратою сили і набуттям її другими [251, с. 31-33].

Дещо іншої думки дотримується В. Барташ, який вважає, що у нас працюють тільки ті закони та укази, які ініціюються контролюючими органами, тобто спрямовані на утиски, якщо не на знищення підприємств [14, с. 3-5].

Невідповідність державних нормативних актів життєвим реаліям, на нашу думку, залежить від некваліфікованої підготовки проектів законів, довготривалості їх розгляду і затвердження, що призводить до їх застарілості. Тому і виникли чисельні зміни у великій кількості законодавчих актів.

Або розглянемо таке явище, як ігорний бізнес, який з'явився в Україні у 1994 р. В. Попович відносить ігорний бізнес повністю до тіньової економіки [201, с. 60-68]. Правове поле в той час було неготове, щоб прийняти ігорний бізнес. Законодавство не визначало відповідальності за порушення встановлених правил у ігорному бізнесі.

Окрім ст. 181 «Азартні ігри, гадання в громадських місцях» КУпАП, якою забороняється в громадських місцях участь в азартних іграх (карти, рулетка, «наперсток» та інші) на гроші, речі та інші цінності, а також прийняття ставок приватними особами на спортивних та інших змаганнях, в інших статтях відповідальності не передбачено. У цій ситуації відбувається домінування принципу прийняття закону за фактом [88].

Існують певні проблеми і з правовою оцінкою багатьох діянь. Якщо діяння підпадає під дію того чи іншого кодексу, проблем із визначенням виду юридичної відповідальності не виникає [189, с. 40-48]. Проте, як свідчить Д. Лук'янець, існує багато діянь, юридична відповідальність за вчинення яких передбачена некодифікованими законами, зокрема такими, як «Про оподаткування прибутку», «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», «Про зовнішньоекономічну діяльність». У цих законах описані діяння, за які настає юридична відповідальність, а у деяких із них не визначене коло суб'єктів [144, с. 120-124].

Існує *проблема гармонізації законодавства України з міжнародним правом і національними правовими системами*. Як відомо, для цього потрібно законодавство України привести у відповідність до норм міжнародних правових стандартів. Перші такі кроки вже зроблено 26 вересня 1995 р. Парламентською Асамблеєю Ради Європи – прийнято висновок № 190, яким встановлено зобов'язання України розробити нове демократичне законодавство, до складу якого мають увійти нові Цивільний, Кримінальний, Кримінально-процесуальний та Цивільно-процесуальний кодекси. В Україні проводиться певна робота щодо вдосконалення законодавчої бази і приведення її у відповідність до норм міжнародного права, оскільки вона буде правову, цивілізовану державу, яка збирається стати членом Ради Європи. Так, 22 грудня 1993 р. прийнято Закон України «Про міжнародні договори України», яким встановлюється порядок укладання, виконання і денонсації міжнародних договорів України. Оскільки Україна входить до Ради Європи, вона повинна послідовно впроваджувати міжнародні вимоги щодо боротьби з кримінальною економікою і відмиванням «брудних» грошей. Це, передусім, положення Віденської конвенції ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин» (1988 р.); Конвенції Ради Європи № 141 «Про відмивання, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності», яка прийнята на Страсбурзькій конференції у 1998 р.; у модельному законодавчому акті ООН «Про відмивання грошей, що отримані від наркотиків, а також інших документів, які регулюють міжнародний аспект цих доходів» [180, с. 28-31].

Одним із чинників суперечливості правового поля України є відображення протистояння різних гілок державної влади. Функціональні обов'язки усіх гілок влади затверджені у ст. 6, 75-131 Конституції України. Але до останнього часу відсутня злагоджена одноставна робота Верховної Ради, Секретаріату Президента, Кабінету Міністрів України. За роки незалежності Верховна Рада України відправила у відставку п'ять урядів України, ставила питання про імпічмент Президента України, неодноразово накладала вето на його Укази. У

свою чергу Президент України неодноразово ставив питання щодо проведення референдуму для дострокового розпуску Верховної Ради України, накладав вето на законодавчі акти, що були нею прийняті.

Суперечності між гілками місцевої влади здебільшого виникають через недоліки законодавчих актів. Так, І. Голосніченко вказує на недоліки адміністративного права України, що призвело до суперечливої позиції між його суб'єктами: органами державного управління (а фактично державними службовцями) і громадянами. На його думку, існує однобічність адміністративного права України, коли його суб'єктами можуть бути лише громадяни і службовці [38, с. 8]. Така ситуація була можлива лише за умови тоталітарного режиму і аж ніяк не відповідає вимогам правової держави. Викликає заперечення однобічність, яка проявляється у відповідальності органів державної влади за протиправні рішення щодо громадян і службовців державного апарату. Суперечності між органами державного управління і громадянами вирішуються у відомчому порядку. Це є порушенням правових принципів: «Ніхто не може бути суддею у власній справі».

Протистояння у правовому полі України пояснюється також наявністю багатьох законодавчих центрів Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, Міністерств тощо. Справа полягає не в існуванні поділу влади. Адже доктрина поділу державної влади на три гілки – законодавчу, виконавчу і судову філософськи обґрунтована ще з часів Давньої Греції і Риму.

Суперечливість законодавчого поля України, що в сукупності створює колізії і парадоксальні ситуації в цілому, призвела до правового безладу. Це характеризується відривом права від реальних соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, невиконанням нормативних законодавчих актів. Тобто, створюється розбіжність між де-юре і де-факто.

Слід зазначити, що правова нестабільність й економічна криза обмежують діяльність правоохоронних органів. До цього слід додати і наявність «своїх» службових чинників: відомча роз'єднаність правоохоронних органів, скрутне кадрове становище, зменшення їх фінансування, брак технічних засобів [80, с.239].

У сучасних умовах виникла диспропорція між фаховим та інтелектуальним рівнем економічних ділків і правоохоронців. Аналіз показує, що керівники комерційних структур в Україні – це спеціалісти з вищою освітою і навіть із науковими ступенями. Як правило, вони мають економічну або юридичну освіту, постійно підвищують рівень своїх знань у сфері маркетингу та оперативного управління, фінансів і кредиту.

Із державного бюджету зменшено фінансування і правоохоронних органів. Очевидно, що найконструктивнішим заходом поповнення бюджету має стати складання пільг, котрі існують щодо критичного імпорту (це дало б додатково 2 млрд. грн.), або збільшення плати за транзит газу, нафти, аміаку (1-2 млрд. грн.), введення акцизів на бензин і спирт, збирання ПДВ і акцизу (1 млрд. грн.), посилення боротьби з контрабандою та фальсифікацією підакцизних алкоголю і тютюну (1 млрд. грн.) [46, с. 12-13].

Ситуація правової нестабільності посилюється занедбаністю роботи щодо попередження правопорушень. Раніше вона проводилась цілою мережею державних установ та громадських організацій [302, с. 167]. Профілактика злочинності спиралась на єдину теоретичну і методологічну платформу, мала єдині координаційні ради при місцевих органах влади. Методичне керівництво роботою із попередження правопорушень здійснювали органи прокуратури і внутрішніх справ. Ця робота велася за місцем роботи і проживання: у школах, ПТУ, ВНЗ, на підприємствах і в колгоспах та за місцем проживання при ЖЕКах. Зараз цю роботу покладено фактично тільки на правоохоронні органи. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про міліцію» основним завданням міліції є попередження правопорушень та їх припинення, виявлення та розкриття злочинів. Згідно зі ст. 1 одним із головних обов'язків міліції є попередження злочину та застосування з цією метою профілактичних заходів. А у ст. 97 КПК України говориться, що органи міліції вживають усіх можливих заходів, щоб запобігти злочину або припинити його [225].

До цього слід додати, що демократичні перетворення усунули комуністичну ідеологію (вона втратила домінуючий характер), але й не відродили християнської. В Українській державі виник посткомуністичний ідеологічний вакуум. Він поступово заповнюється ідеологією злочинного світу. Суспільство поступово втрачає загальнолюдські якості честі, порядності, любові до ближнього, патріотизму, поваги до армії і бойових традицій минулого. Так, у Постанові Верховної Ради України «Про державну програму боротьби із злочинністю» від 25 червня 1993 р. вказувалося на те, що «занепад моралі значної частини населення призвів до розпаду системи державних і громадських інститутів профілактики правопорушень, що в свою чергу створило сприятливі умови для поглиблення антисоціальних явищ» [48].

Таким чином, до інфраструктури правового безладу слід віднести: економічну кризу, суперечливість законодавчої бази, обмеженість дій правоохоронних органів, занедбаність роботи щодо попередження правопорушень, відсутність державної ідеологічної платформи як бази виховної роботи, розгнужданість і правовий нігілізм, зміцнення і розгортання організованої злочинності, корупцію апарату державного управління.

Ситуація недосконалості законодавства, що утворилася в Українській державі, стала сприятливим середовищем для розквіту злочинності, особливо в економічній сфері [96, с. 122-125]. Наведемо її рівень за останні роки за даними Департаменту інформаційних технологій МВС України (див. Додаток С) [266, с. 1-10].

Наведені дані свідчать, що за останні роки прослідкується тенденція до зростання економічної злочинності, хоча загальний рівень злочинності, сам по собі, нижчий в Україні, ніж в інших країнах. Для подальшого розвитку Української держави на шляху до правового цивілізованого суспільства необхідно подолати небезпечний стан правової нестабільності. Щодо необхідності вирішення цієї проблеми, то вона ні в кого не викликає сумніву. От

тільки існують різні пропозиції щодо шляхів вдосконалення законотворчої бази. Зупинимось на деяких із них. Так, М. Короткевич вважає, що ситуацію недосконалості законодавства в Українській державі можна подолати, якщо усунути причини, які її спричинили [109, с. 9], а саме:

- відсутність виконавчо-законодавчого консенсусу в керівництві реформами та розробки комплексного стратегічного плану плавного реформування;
- брак конструктивної політичної опозиції;
- дисперсія влади з хаосом законів та їх виконання, з порушенням синхронізації між парламентом, урядом і президентом;
- спад промисловості;
- зубожіння маси та наднормативне збагачення «еліти»;
- відтік фахівців за кордон.

Інші вчені вбачають шлях вдосконалення законодавства України у його систематизації [74, с. 68-72]. Щодо ідеї систематизації, то вона знайшла свій подальший розвиток у рекомендаціях міжнародної науково-практичної конференції «Систематизація законодавства України: проблеми теорії і практики». Там, зокрема, говориться: «Необхідність систематизації законодавства зумовлена й потребою його вдосконалення, звільнення від застарілих і суперечливих норм та усунення правових прогалин» [260, с. 438].

Усі ці напрями та аспекти можуть правильно вирішуватися лише на комплексній науковій основі міжгалузевих, міждисциплінарних досліджень. У сучасних умовах опубліковано низку досліджень практики соціального планування, зміцнення правопорядку та попередження злочинності. У державній програмі боротьби зі злочинністю наголошено на необхідності створення плану соціально-правових заходів, спрямованих на концентрацію наявних сил і засобів запобігання правопорушень [48].

Програма дій є ключовим засобом у досягненні встановленої мети. Для підкріплення цієї тези наведемо висловлювання відомого американського вченого у сфері управління Г. Емерсона [304, с. 115]. Він вважає, що для досягнення мети необхідна:

- чіткий план або ідеал, зразок;
- організація, що здатна за своєю формою досягти мети і закріпити досягнуте шляхом застосування певних принципів;
- наявність фінансового та матеріально-технічного забезпечення;
- компетентні керівники з фаховими знаннями, які здатні примусити організацію досягти встановленої мети і закріпити досягнуте.

Із арсеналу засобів, запропонованих Г. Емерсоном, в Українській державі є все. Бракує лише кінцевої мети її розбудови. Проголошення тези, що Україна буде правову цивілізовану державу з ринковими відносинами, – це тільки узагальнення. Потрібно розробити соціально-економічну і правову модель майбутньої України. Такої думки дотримується і С. Мочерний. Він вважає, що сучасна криза відкинула економічний потенціал України більше, як на два десятиліття назад. Пошук оптимальної моделі соціально-економічного розвитку

України ведеться вже декілька років вченими різних галузей науки, політиками. На жаль, пошук досі здійснювався переважно на рівні здорового глузду, механічного запозичення концепцій західної науки [161, с. 15]. Отже, сьогодні, загальної моделі соціально-економічного розвитку України ще не існує. Чому її досі не розроблено, повідомляє В. Олійник: «Ми досі не визначились стосовно того, яку економічну модель треба реалізувати в Україні» [181, с. 4-6]. О. Кальман та О. Лисодєд вважають, що нормотворча діяльність у сфері боротьби зі злочинністю у сфері економіки має бути перенесена у площину загально-соціального запобігання [74, с. 68-72]. Отже, на сьогодні досить широке коло суспільних відносин у сфері економіки потребує врегулювання на рівні законів України та інших нормативно-правових актів.

2.3. Корупція як один з основних чинників функціонування тіньової економіки в Україні

Джерелом розвитку тіньового сектора економіки або навіть частиною її інфраструктури є корупція. Обмежені можливості соціального контролю над державним апаратом призвели до отримання останнім певної автономності від суспільства, а в поєднанні з широкими дискреційними повноваженнями державних службовців – це прямий шлях до корупції. Якби економічних ділків не підтримували корумповані державні службовці, то ми б не мали багатьох злочинів в економічній сфері, таких, як незаконне використання бюджетних коштів, у тому числі заробітної плати і пенсій; вивезення матеріальних цінностей за кордон; легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; незаконної приватизації державного, комунального майна; афер з цінними паперами і валютними коштовностями та інше. Тіньовий сектор економіки без підтримки владних структур обмежився б лише дрібною спекуляцією, «човниковою» контрабандою, рекетом малого бізнесу, що особливої загрози державній економіці не завдає. Проте продовжується процес зрощування тіньовиків з корумпованими посадовими особами.

Як зазначив ще у 1998 р. В. Дурдинець, розгул злочинності, корумпованості «забезпечує» ***злиття кримінальних елементів з представниками державних, представницьких органів*** [57, с. 1-4].

Корупція, стимулюючи розвиток ТСЕУ, потайки витончено підточує Україну. Комерціалізація народного господарства виявила гостру потребу у різного роду дозволах: ліцензіях на окремі види діяльності, вивіз деяких видів продукції за кордон, отримання податкових і митних пільг тощо. Ці документи державних установ стали своєрідним товаром зі своєю споживчою вартістю і ціною.

Корупція в Україні дійсно набула значного поширення. За даними досліджень Київського міжнародного інституту соціології, у 2002 р. найбільш корумпованими були чиновники медичних закладів (49,0 %), державної автоінспекції (22,7%), вищих навчальних закладів (19,0%), органів місцевого

самоврядування (16,5%), середніх навчальних закладів (14,2%) [44, с. 2-3]. Є факти корупції і серед працівників правоохоронних органів. Так, у 1997 р. Інститутом економічного розвитку Всесвітнього банку проведено опитування в Україні 30,0% громадян, які мали справу в судах. Всі вони не задоволені тяганиною під час розгляду справ, 15,0% з них скаржаться на неналежну поведінку суддів, 20,0% – вступали в конфлікт з суддями. Вони також повідомили, що їм довелося додатково платити певні кошти суддям [243, с. 84-87]. Рейтинг корумпованості майже не змінився, і це підтверджують результати проведеного 14-19 травня 2005 р. «Українським демократичним колом» на замовлення Інституту політики всеукраїнського опитування. Найбільш корумпованим на сьогодні визнали: підрозділи ДАІ (3,87 – за 5-ти бальною системою), медичні заклади (3,85), органи міліції (3,80), вищі навчальні заклади (3,74), органи податкової служби (3,57) [249, с. 7].

При виявленні фактів приховування прибутків від оподаткування мали місце факти хабарництва та зловживання службовим становищем з боку працівників Державної податкової адміністрації, в тому числі і її керівного складу [20, с. 26-30]. Не випадково у складі Державної податкової адміністрації було створено новий підрозділ – управління боротьби із корупцією.

Голова неурядової організації «Transparency International» М. Полудьонний на прес-конференції в агентстві УНІАН повідомив, що за їхніми оцінками, індекс корумпованості України в 1999 р. становив 2,6 (індекс 10 означає, що корупції майже немає, індекс 0 – найвищий рівень корупції). Україна посідає 77 місце серед 99 країн, де проводилися дослідження в даному напрямку. Україна стоїть вище за рейтингом від Колумбії, Гватемали, Коста-Ріки, Південної Кореї, Італії [170, с. 2].

У тому ж 1999 р. було звільнено 16 голів обласних рад та 61 їх заступник, 144 голови райдержадміністрацій або 28,5% від їх загальної кількості, а також 11,0% від загальної чисельності керівників різних ступенів було звільнено за серйозні недоліки у роботі [113, с. 18-24].

Зупинимось на розгляді поняття такого складного сучасного економіко-правового явища, як корупція. Єдиного визначення поняття «корупція» немає [110, с. 901; 111, с. 68; 154, с. 369-270]. З позиції філології, корупція – це підкуп, порча. В сучасній термінології корупція розуміється, як підкупність, продажність посадових осіб, громадських діячів [59, 262, 263].

Юридичний словник за часів адміністративно-командної системи поняття корупції ніяк не трактує. Такий термін не застосовувався у правовій практиці. Не було такої статті ані у КК Української РСР [121, 122], ані у Кодексі про адміністративні правопорушення Української РСР [87, с. 101]. Як немає їх і зараз [171, 172]. Поняття корупції у радянські часи асоціювалося із поняттям хабарництва. Воно розглядалося як злочин, що полягає в одержанні службовою особою особисто або через посередників матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна чи майнових вигод за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабар, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити з використанням свого службового становища [307, 308].

Слід зазначити, що дослідженню різних аспектів корупції присвячені роботи К. Абдієва, Н. Бабица, Г. Борзенкова, А. Бутенко, О. Дудорова, В. Комісарова, М. Камлика, В. Кувалдина, Н. Кузнецової, В. Лапенкова, В. Лукомського, М. Мельника, Е. Невмержицького, В. Панкратова, П. Панченко, В. Попова, В. Поповича, С. Пундея, Е. Рязанова, К. Суркова, Е. Темнова, О. Филимонова, В. Чекаліна та ін. Висловлювання авторів щодо формулювання поняття корупції різнобічні, тому що вони оцінюють це суспільне явище з різних критеріїв підходу [1, с. 118; 28, с. 106-109; 55, с. 6-9; 155, с. 12-16]. Спільним для всіх авторів є те, що вони при макропідході оцінюють його з точки зору державних інтересів, розглядаючи її як суспільно небезпечне явище. Але з позицій особистості і сім'ї – це додатковий прибуток, і саме в цьому є спонукальний мотив такого діяння. Разом з тим при мікропідході розгляду визначень корупції всіма авторами їх можна класифікувати за сферами суспільного життя. Такої думки дотримується В. Попов. Він вважає, що корупція знаходить своє відображення у трьох аспектах: політичному, соціально-економічному і правовому [197, с. 15].

Прихильниками політичного аспекту формулювання поняття корупції є Сар. Дж. Пундей [243], К. Абдієв [1], К. Сурков [271] та інші, які визначають корупцію як зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди. Вона носить характер злочинної діяльності в політичній сфері, що призводить до дискредитації апарату державного управління і тим самим завдають матеріальних і моральних збитків державному устрою, репутації політичної влади, престижу країни на міжнародній арені. Корупція пов'язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій або бездіяльність.

Суто соціально-економічним явищем вважають корупцію Н. Кузнецова [127, 128], О. Дудоров [55], В. Комісарова [92] та інші. Вони вважають корупцію однією із функцій управління суспільством, які базуються на економічному ґрунті. Як функція управління, вона має соціальне забарвлення, а за сутністю своєю є суцільно економічною категорією.

На нашу думку, вищезазначені автори однобічно оцінюють таке складне правове, політичне і соціальне явище з економічним забарвленням, як корупція. Воно багатогранне, оскільки має комплексний характер. На цих позиціях стоять А. Бутенко [28], І. Мазур [148], М. Мельник [154, 155, 157]. Серед представників цієї позиції найбільш змістовно висловили концепцію М. Мельник і В. Попов [155, 197]. Вони вбачають у корупції цілу систему зі складною структурою взаємопов'язаних елементів політичного, соціального, правового, ідеологічного, філософського і морального характеру. Політичний аспект виражається у позбавленні апарату управління можливості проводити державну політику. Тоді громадянин залежить не від законів, які регламентують державні відносини, а від свавілля корумпованого чиновника. Ідеологічний аспект полягає в тому, що у державного службовця панує своя ідеологія, відокремлена від державної, ідеологія злочинного світу. Платформою такої ідеології служить і особлива

суб'єктивістсько-ідеалістична філософія М. Канта й А. Авенаріуса, коли світ існує тільки у моїй свідомості, а без неї його нема. Яким я його уявляю, таким він і є. Тому співвідношення між благочинним діянням і злочином встановлює кожна особа сама собі. Хибна ідеологічно-філософська платформа корумпованого державного службовця впливає і на громадян, що з ним контактують. Це підриває прийняту в державі ідеологію.

Соціально-економічні аспекти корупції полягають у спотворенні корумпованим державним апаратом соціальної політики й економіки держави. До цього слід додати і масовий допуск кримінальних елементів до економічних важелів управління.

Правова складова корупції відображається у гальмуванні прийняття необхідних законів або прийняття таких, які дають можливість неоднозначного їх тлумачення.

Але як би не проявлялася корупція, вона завжди шкідлива для суспільства як у соціальному, так і в економічному ракурсах. Вона у кінцевому результаті завдає соціальної, моральної та економічної шкоди суспільству. Звідси – падіння валового внутрішнього продукту держави, розвиток ТСЕУ, зростання безробіття, зубожіння широких верств населення. Особиста зацікавленість чиновників веде до підписання нормативних актів неефективного характеру, збиткових для суспільства, але вигідних для окремих приватних осіб, що приносять їм надприбутки. Останні використовуються для нової спіралі підкупу державних службовців, працівників правоохоронних органів. Все це у сукупності стає гальмом науково-технічного прогресу держави і створює від'ємний соціально-економічний ефект.

Інші автори вбачають у корупції суто правову структуру як первинну основу протиправної діяльності чи бездіяльності. Соціально-економічні і політичні чинники корупції є вторинними, або надбудовою над її правовою основою. Такої думки дотримуються такі вчені, як: А.Н. Волобуєв [32], О. Кожушко [89], Є. Темнов [274]. Вони розглядають корупцію як суто протиправну діяльність, яка полягає у підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна, нецільовому використанні бюджетних коштів, занятті чиновниками підприємницькою діяльністю, сприянні з корисливою метою комерційній діяльності певних осіб, наданні їм необґрунтованих переваг і пільг, призначенні на посади некомпетентних осіб тощо.

Але найбільш вдале визначення корупції, на нашу думку, запропонували М. Камлик і Є. Невмержицький [77]. Розкриваючи сутність корупції, вони вважають за доцільне законодавчо визначити лише загальне поняття корупції – як діяльність державних службовців, пов'язану зі зловживанням службовим становищем з метою отримання незаконних прибутків та пільг матеріального характеру. Розкриваючи багатоплановий характер корупції, вони пов'язують її із організованою злочинністю, розглядаючи її як єдине ціле. Визначення цих понять має велике значення не тільки в теоретичному, але й у прикладному аспекті. За їх словами, ситуація в Україні стала небезпечною, вона «душить»

фактично всі верстви населення і зорієнтована на максимальне використання можливостей для особистого збагачення суб'єктів корупції за рахунок помилок, допущених під час реформування економіки. Крім того, стає все більш очевидним прагнення злочинних елементів закріпитися і зайняти провідне місце в економіці з метою переходу в майбутньому до політики.

Якщо залишити корупцію неприборканою, вона поступово становитиме катастрофічну загрозу демократичному суспільству, оскільки підриває довіру суспільства до органів державної влади, викривляє демократичний процес, дискредитує вільний ринок, не захищає інвесторів і споживачів від злочинства, вимагань та шахрайства, заважає західним інвестиціям і підриває авторитет держави серед бізнесменів. Водночас вона суттєво обмежує конституційні права і свободи громадян, а також віднаджує чесних і здібних громадян від прагнення займати державні посади. А це особливо турбує, тому що, врешті-решт, саме участь у суспільному житті багатьох громадян дає сподівання, що демократичні процеси будуть здійснюватися вільно і справедливо. Але найбільша небезпека корупції полягає в тому, що вона гальмує соціально-економічні реформи, перешкоджає розвитку ринкових відносин, сприяє їх криміналізації та тінізації.

Іншою особливістю корупції в Україні є наявність домінуючих чинників не тільки матеріально-економічного характеру, а й ідеологічного, морального, а також загальної і правової культури. Перехід до ринкових відносин значна частина громадян сприйняла, як повну відмову не тільки від комуністичної ідеології, але й від ідеології взагалі. Цей вакуум і було заповнено вседозволеністю, свавіллям та іншими моральними хибами.

Більш дієвій організації боротьби з корупцією в Україні заважає, перш за все, певна **недосконалість законодавчої бази**, яка встановлює оцінку дій посадових осіб, що виконують державні функції. Норми поведінки державних чиновників відпрацьовані світовою практикою і включають три постулати.

По-перше, управлінці повинні додержувати засад соціальної відповідальності та діяти в громадських інтересах.

По-друге, управлінці не повинні встановлювати верховенство власного інтересу над інтересами громадян.

По-третє, управлінці не повинні витрачати чужі гроші на філантропічну діяльність без згоди тих, кому вони належать [52, с. 135].

Щодо України, то такі дії (як корупція) у поведінці керівників від імені держави визначені у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р.: «Під корупцією розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень, для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг» [212, с. 21]. У законі подається перелік діянь, які підпадають під поняття корупції, а саме:

-незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв'язку з виконанням таких функцій, матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом придбання їх за ціною (тарифом), яка є суттєво нижчою від їхньої

вартості;

-одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством.

Недосконалыми є перелік діянь та їх формулювання. На думку В.Носова, принциповим недоліком цього закону є його створення поза межами кодифікації, яка існує в системі українського законодавства [177, с. 6-7]. З думкою В. Носова можна повністю погодитися. Адже чинне законодавство передбачає за корупційні діяння лише адміністративну та дисциплінарну відповідальність. У КК України відсутня стаття покарань за корупцію. Проте є ст. 368 «Одержання хабара», яка трактує ті самі дії: «Одержання посадовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи посадового становища» [124]. Таким чином, закон зводить поняття корупції до хабарництва посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави, що підпадає під дію ст. 368 КК України. Правоохоронцям, щоб довести корупцію, треба довести хабарництво посадової особи. А хабарництво довести за відсутності з боку закону дозволу на проведення активної протидії, тобто оперативних дій щодо хабарника, заважає наявність у КК України ст. 370 «Провокація хабара» та ст. 369 «Давання хабара». Деякі провідні правознавці України час від часу порушують питання щодо скасування статей 369 і 370 КК України. Новий КК України не вирішив цих проблем. У ньому залишилася ст. 369 «Давання хабара» і ст. 370 «Провокація хабара» [124].

З одного боку, дозвіл на проведення оперативних дій щодо провокації хабара нібито спростить отримання необхідних доказів для судового слідства стосовно корумпованого чиновника. А з іншого – де гарантія, що правоохоронці не будуть на замовлення впливових тіншових структур фабрикувати справи про хабарництво проти чесних і порядних працівників. Адже відомі випадки зрощування окремих правоохоронців із злочинним світом.

Пленум Верховного Суду України у постанові від 25 травня 1998 р. № 13 «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» подав **більш розширене трактування поняття корупції**, яка визначається, як суспільно небезпечна діяльність, спрямована на порушення встановленого законом порядку функціонування державних структур та їхнього апарату [234, с. 149-158].

Щоб корупційне діяння відбулося, мають бути наявні такі елементи:

- державний службовець або інший суб'єкт корупційного діяння;
- владні повноваження, якими він може розпоряджатися на власний розсуд;
- факт зловживання цими повноваженнями;
- вигода (у грошовій формі чи іншому вигляді), яку державний службовець отримує внаслідок такого зловживання [133, с. 36-40].

На практиці виникають труднощі і при застосуванні ст. 369 КК України «Давання хабара». Якщо мало місце вимагання, або при явці з повинною особа,

яка дала хабар, звільняється від кримінальної відповідальності на підставі ч. 3 цієї статті, але не може визнаватися потерпілим і претендувати на повернення її предмета хабара, що є суперечливим рішенням [124].

Зупинимось на аналізі кола осіб, що підпадають під дію Закону України «Про боротьбу з корупцією», а саме – уповноважених на виконання функцій держави. У вищезгаданій постанові Пленуму Верховного Суду сказано, що до відповідальності за корупційні діяння притягаються лише особи, уповноважені на виконання функцій держави, а саме: державні службовці, депутати всіх рівнів, сільські, селищні, міські голови та голови районних і обласних рад, військовослужбовці (крім тих, що проходять строкову службу) [212].

Крім зазначених осіб, до суб'єктів корупційних діянь належать судді, прокурори, слідчі, особи рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ, співробітники служби безпеки, посадові особи податкової адміністрації та податкової міліції, митної служби, а також працівники апарату суду, прокуратури й інших зазначених органів, уповноважені на виконання функцій держави [132, с. 98-102].

Разом з тим, у нормативному порядку посадами державних службовців визначаються ті, що вказані окремими актами Кабінету Міністрів України та ст. 25 Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. Але визначений перелік посад державних службовців не містить у повному обсязі найменування посад усіх державних органів влади. З того часу Кабінет Міністрів України видав численні постанови і розпорядження про вибіркове віднесення посад працівників окремих установ до посад державних службовців. Деякими нормативними актами, крім вищенаведеного закону, служба в інших державних установах визначається як державна. Наприклад, у Законі України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» в редакції від 16 червня 1999 р. зазначено, що військова служба є «державною службою особливого характеру», Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. визначає міліцію в Україні як «державний озброєний орган виконавчої влади» (ст. 1), у Законі України «Про Службу Безпеки України» від 25 березня 1992 р. записано, що СБУ – «державний правоохоронний орган спеціального призначення» (ст. 1) [225].

Крім того, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України віднесені до категорії державних службовців:

- працівники державної служби зайнятості (Розпорядження № 0410 від 04.06.1994 р.);
- працівники центрів по нарахуванню і виплаті пенсій та допомоги (Розпорядження № 0521 від 13.07.1994 р.);
- працівники апарату судів та арбітражних господарських судів (Розпорядження № 0131 від 03.03.1995 р.);
- посади керівних працівників і спеціалістів органів управління військових формувань, військових комісаріатів та військової прокуратури (Розпорядження № 0301 від 28.05.1995 р.);
- посади судових експертів державних спеціалізованих установ (Розпорядження № 0558 від 31.08.1995 р.);

- посади службовців Національного інституту українсько-російських відносин (Розпорядження № 0028 від 19.01.1998 р.);

- посади працівників Державного інституту податкової адміністрації України (Розпорядження № 0180 від 18.03.1998 р.).

Разом з тим, в Україні відсутній єдиний перелік посад державних службовців. У нормативному порядку визначаються посади державних службовців, що вказані окремими актами Кабінету Міністрів України та ст. 25 Закону України «Про державну службу». При цьому є суперечності у вигляді правових прогалів. У зазначених нормативних актах до категорії державних службовців не віднесено службовців воєнізованих органів держави. Тому що формальна ознака статусу державного службовця визначена у нормативному акті, так вважає І. Лаврінчук [132, с. 97].

Існують й інші недоліки законодавства. У законах України «Про боротьбу з корупцією» (ст. 8) та «Про державну службу» (ст. 16) державним службовцям заборонено працювати на умовах сумісництва. Це суперечить ст. 43 Конституції України, оскільки держава гарантує рівні можливості та умови громадян на працю та вибір роду трудової діяльності. Для державних службовців виникла примусова заборона деяких видів діяльності. В той же час, як свідчить О. Колотило, аналіз справ про корупційні правопорушення, які надходять до суду, свідчить, що половина з них пов'язана з виконанням державними службовцями та іншими особами, уповноваженими на виконання функцій держави, роботи за сумісництвом [90, с. 124-125].

Наведемо ще приклад. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про звернення громадян» особи, винні у порушенні цього закону, притягуються до адміністративної відповідальності. До цього слід додати ст. 40, 45 Конституції України, закони України «Про інформацію», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про мови в Україні». Постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 348 затверджено «Інструкцію з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від форми власності, в засобах масової інформації». До обставин, які сприяють порушенням нормативної бази щодо звернень громадян, можуть бути віднесені порушення діловодства, некомпетентність, низький професійний рівень державних службовців органів місцевого самоврядування, які розглядають та вирішують звернення. За невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків державного службовця, крім дисциплінарних стягнень, передбачених у ст. 147 Кодексу Законів про працю України, можуть бути застосовані такі закріплені у ст. 14 Закону України «Про державну службу» заходи дисциплінарного впливу, як попередження про неповну службу відповідальність, а також затримка до одного року у присвоєнні чергового рангу або у призначенні на вищу посаду. Разом з тим, досі відповідні доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення України не розроблені [88, 218].

Недоліки у законодавчому забезпеченні організації боротьби з корупцією суттєво впливають на її ефективність. На аморфність самого поняття корупції,

яке подане в Законі України «Про боротьбу з корупцією», навіть вказується у «Національній програмі боротьби з корупцією», що затверджена Указом Президента України 10 квітня 1997 р. № 319/97: «...саме поняття корупції потребує більш чіткого визначення...» [173, с. 1-6].

У сучасних умовах розбудови правової держави також приділяється відповідна увага питанням протидії корупції. Так, в червні 2005 р. Комітет з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією ВР України розробив та направив на узгодження зацікавленим інституціям проект «Стратегії протидії корупції», в якому на якісно новому рівні визначені пріоритети та основні напрями протидії даному протиправному діянню, яке в значній мірі детермінує існування тіньової економіки в Україні.

Можна запропонувати варіант вдосконалення законодавчої бази щодо корупції, а саме для всіх посадових осіб залишити дію норми ст. 368 КК України «Одержання хабара». Що стосується державних службовців, що підпадають під дію Закону України «Про боротьбу з корупцією», крім того, вважати їх корумпованими у випадку участі їх в організованому злочинному угрупованні (ст. 28 ч. 3 КК України).

Варто провести аналіз періодів протидії корупції в Україні. Ця протидія відбувається протягом всіх років існування незалежної України. Але до цього часу її подолати не вдалося, незважаючи на активну роботу законодавчих, виконавчих гілок державної влади та правоохоронних органів України. Проведемо систематизацію етапів боротьби з корупцією та проаналізуємо ефективність вжитих форм і методів.

Перший період – ідеологічний (1991 р. – перша половина 1994 р.). На цьому етапі відбулося формування проблеми боротьби з корупцією та введення її у ранг актуальної. Одночасно тривали процеси розгалуження корупційної червоточини у сприятливому середовищі, що утворилося в результаті бездумного кидання у ринкову прірву маревної демократії, правового безмежжя, політичного панування натовпу та гасел. Корупцію як соціально-економічне явище, що загрожує суспільству, засудили народні депутати Верховної Ради України першого демократичного скликання В. Чорновіл, С. Хмара, Л. Скорик, Г. Омельченко, І. Білас та інші. Цю проблему висвітлював у своїх промовах і Л. Кравчук. Проте все залишилося на рівні розмов і гасел. Проте це також боротьба – ідеологічна.

За таких сприятливих умов частина українських чиновників не змогла утриматися від спокуси збагачення за рахунок народу. В 1993 р. відбувся відтік у тень 25 млрд. грн. (за нинішніми розрахунками) державних коштів. В 1992 р. в комерційних структурах виявлено 1182 злочини, з них половина – розкрадання фінансових ресурсів, 163 випадки хабарництва [78, с. 38-45]. У першому півріччі 1994 р. було затримано лише декілька хабарників, але не засуджено жодного з тих, що діяли в складі організованих груп.

У цьому ж році було здійснене кадрове зміцнення керівного складу МВС України [48]. І вже у другому півріччі 1994 р. за зв'язки зі злочинним світом майже 200 співробітників міліції було притягнуто до кримінальної

відповідальності [43, с. 12].

Другий період – «лобова та фронтальна атаки» (друге півріччя 1994 р.– 1995 р.). Характерне застосування окремих адміністративно-командних методів безпосередньої боротьби з корупцією. Президент України підписує укази «Питання боротьби з корупцією та іншими злочинами у сфері економіки», «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби із злочинністю». Приймаються закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з корупцією». Був кинутий виклик тіньовій владі з намаганням одним ударом покінчити з корупцією [204, 212, 228].

Згідно з вищенаведеними нормативними актами, наприкінці липня 1994 р. було створено 200 слідчо-оперативних груп із працівників Генпрокуратури, МВС та СБУ для розслідування особливо складних злочинів у сфері економіки. Проте, як пізніше з'ясувалося, резервів для їх створення не було. У багатьох районах держави працювало по одному слідчому при 10-12 вакантних місцях [159, с. 528-537].

Слід зазначати, що Укази Президента спрямовувались у минуле. Тобто, мова йшла про відомі факти хабарництва, зловживання службовим становищем, мафіозності і лобізму серед українських чиновників. Треба було переглянути всі кримінальні справи стосовно колишніх депутатів різних рівнів, керівного складу міністерств і відомств, бо, наприклад, тільки серед народних обранців налічувалося понад 500 порушників закону.

Так, Закон України «Про боротьбу з корупцією» проблему подолання корупції фактично звів до рівня адміністративного правопорушення. Направленість норм Закону на боротьбу зі скоєним корупційним діянням, а не попередження та усунення причин і умов, що його породили, не дозволило досягнути суттєвого зниження рівня корупції в державі. Встановлені цим Законом спеціальні обмеження, спрямовані на запобігання корупційним виявам, не виконують превентивну функцію, оскільки не підкріплені іншими нормативними актами, які регулюють правила поведінки державних службовців [5, с. 7].

На жаль, лобова атака корупції «захлиснулась». За хабарі було затримано лише незначну частину дрібноти. Для масштабнішої роботи не вистачало резервів. За пропозицією МВС України, Кабінет Міністрів додатково виділив 22 тисячі штатних одиниць. Визначалася тенденція екстенсивного шляху боротьби зі злочинністю: на розширення її обсягів збільшувалася чисельність правоохоронців.

У 1995 р. було направлено до суду справ щодо розкрадання – 6738, хабарництва – 828, незаконних операцій з валютою – 4691 [43, с. 12].

Аналіз боротьби з корупцією на другому етапі показав, що її подолати окремими заходами неможливо: потрібен комплексний підхід, а саме – прийняття комплексу нормативних документів, реструктуризація правоохоронних органів, координація їх діяльності на державному рівні. Саме такими заходами і відзначився наступний період боротьби із корупцією.

Третій період – координація зусиль проти корупції (1996-1997 рр.). У цей період було прийнято ряд програмних державних нормативних актів: закони України «Про концепцію національної безпеки України», «Про Національну програму боротьби з корупцією», «Про незадовільний стан виконання заходів щодо боротьби із злочинністю». Оновлено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, підрозділи боротьби з організованою злочинністю у системі МВС, СБУ, Державну податкову адміністрацію, податкову міліцію, в її складі – Управління боротьби з корупцією. 24 квітня 1997 р. Президент України підписав Указ «Про створення Національного бюро розслідувань України». НБРУ планувалося створити для посилення боротьби з організованою злочинністю у всіх її проявах, особливо з корупцією посадових осіб і мафіозними угрупованнями. Проте Верховна Рада України наклала вето на цей Указ Президента України. Проведено операцію «чисті руки» під керівництвом Президента України (1997 р.). Але подолати корупцію так і не вдалося. Річ у тому, що всі ці заходи були спрямовані на подолання наслідків, а не причин виникнення корупції. І зрозуміло, чому явище корупції було недостатньо вивчено.

На причини розвитку корупції вказав Ю. Кравченко на засіданні колегії Управління МВС України у Львівській області та облдержадміністрації у червні 1998 р. За його словами, «відтепер МВС України змінило ідеологію боротьби зі злочинністю. Правоохоронці намагаються ліквідувати економічне підґрунтя організованої злочинності і корупції» [133, с. 18-24].

Четвертий період – системний підхід в боротьбі з корупцією (1998 р. – по даний час). Цей період характерний посиленням принципів комплексності та застосуванням методології системного підходу в подоланні тіньового сектора економіки і корупції зокрема. Приймаються плани невідкладних скоординованих дій державних та правоохоронних органів щодо зміцнення законності і правопорядку в державі [99, 101]. Створено Урядову робочу групу з відстеження процесів тінізації економіки та розробки пропозицій щодо її припинення. Вдосконалюється законодавча база [215, 216, 219, 223, 224, 231]. Уряд України підготував програму економічного розвитку України. Виходячи з неї, уряд розгорнув наступ на корумповані злочинні зв'язки в державних органах. Вдосконалюється механізм притягнення до відповідальності державних службовців за неналежне виконання обов'язків, для чого вносяться зміни до Постанови Кабміну України від 04.03.1995 р. № 160 «Про затвердження порядку проведення службового розслідування». Правовою основою боротьби стали Указ Президента України від 24.04.1998 р. № 367 «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 рр.», Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 р. № 1050 «Про план заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією на 2000 рік». У листопаді 1999 р. Україна спільно з членами Ради Європи підписала Цивільну Конвенцію проти корупції. У державі формується міжгалузєва організаційно-правова ієрархічна детермінована система боротьби з тіньовим сектором економіки і корупцією [22, 220, 221, 222, 232, 233, 234]. У всіх міністерствах і відомствах України у 2001 р. введено посади Державних

секретарів, підпорядкованих Президентові. Застосовуються наукові методи аналізу і синтезу, моделювання, варіації і кореляції тощо.

На сьогодні склалася достатньо розгалужена система законів і нормативних актів в Україні, що передбачають боротьбу з корупцією [236]. Серед них можна назвати Цивільну концепцію про боротьбу з корупцією, ратифіковану Законом України від 16 березня 2005 р. № 2476-IV, постанову Верховної Ради України «Про підсумки парламентських слухань щодо стану боротьби з корупцією в Україні» від 5 липня 2001 р. та ін. Заслугує на увагу схвалена новим Урядом України Державна програма «Контрабанді – СТОП» на 2005-2006 рр. Лише за два місяці здійснення цієї операції (у лютому-березні 2005 р.) з незаконного обігу вилучено товарів на суму майже 80 млн. грн., у тому числі незаконно ввезених на митну територію України – на суму понад 45 млн. грн., порушено 450 кримінальних справ, донараховано за результатами перевірок понад 1 млрд. грн., а також попереджено «псевдоекспортні» операції на 50 млн. грн. [148, с. 74]. Минулого року Міністерством юстиції надіслано до Міністерства закордонних справ для подання Президенту пакет законопроектів щодо ратифікації ряду міжнародних актів проти корупції та пов'язані з ними проекти законів України:

1. «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією».
2. «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією».
3. «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції».
4. «Про засади запобігання та протидії корупції в Україні».
5. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення».
6. «Про відповідальність юридичних осіб за корупційні правопорушення».

Окремо слід наголосити на такому важливому документі, розробленому Міністерством юстиції, як проект Указу Президента України «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності». Цей проект об'єднаний єдиною ідеологією із згаданими антикорупційними законопроектами. Проект Концепції одержав схвальний відгук за результатами експертизи, проведеної фахівцями Ради Європи. Побажання та пропозиції європейських експертів, які були висловлені за результатами експертизи, практично всі враховані в доопрацьованому проекті. 15 червня 2006 р. проект Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» схвалений рішенням Кабінету Міністрів України. Пропозиції щодо вдосконалення механізму боротьби з корупцією підготовлені з урахуванням подібного досвіду зарубіжних держав, зокрема Канади. Ідеологія Концепції полягає у спрямуванні діяльності держави на створення запобіжників виникнення корупції та методологію її виявлення, а не на репресивні заходи. Положення Концепції дозволяють чітко визначити зміст діяльності держави на найближчий період в аспекті подолання корупції. Однією з важливих складових проекту Концепції є розділ щодо заходів, спрямованих на залучення громадянського суспільства до запобігання корупції.

Це допоможе створити атмосферу чесності і довіри до держави та її представників, а також закріпити принцип невідворотності покарання за корупційні діяння, оскільки ефективність боротьби з корупцією залежить від системи цінностей, які представники державної служби і політичні лідери сповідують у своїй діяльності [5; 103, с. 7].

Оскільки в сучасних умовах злочинність виступає в організованій формі, особливо у тіньовому секторі економіки за участю корумпованих державних службовців, то слід вдосконалити і систему боротьби з нею [8, 96, 97]. Високий рівень організації вчинення злочинів є найбільш небезпечним чинником, який характеризує сучасну економічну злочинність [62, с.35-36]. Чітка організація, стійкі зв'язки членів угруповання – це саме ті елементи, які дозволяють вчиняти з найбільшою ефективністю економічні злочини, створюючи при цьому складні та заплутані схеми. Організована злочинність у будь-яких своїх проявах являє собою, насамперед, злочинний бізнес, в основі якого лежать головним чином економічні причини.

Деформації економічної свідомості, будучи основними причинами вчинення організованих злочинів у сфері економіки, на рівнях групової та індивідуальної свідомості найчастіше виявляються у різних різновидах користі:

- у переконаності в неможливості правомірними шляхами вирішити економічні проблеми, що стоять перед групою чи індивідом, а також у тім, що забезпечити гідний рівень життя можна тільки неправомірними засобами;
- в інерційній дії звичок і стереотипів поведінки, що виникли в умовах існування «народної», а фактично нічийної власності та вкрай обмеженого цивільного обороту.

Разом з тим відбулися корінні зміни світоглядних установок, ідеологічної орієнтації, що стосуються й економічної сфери. Так, раніше засуджувана приватновласницька психологія перетворилася у визнану систему поглядів і цінностей, що заохочується. Спостерігається невідповідність економічної свідомості, психології і менталітету більшості людей економічній реальності, що сьогодні значно змінилася. Названі деформації детермінують різного роду розкрадання, посадові, податкові й інші злочини, які вчиняються організованими злочинними угрупованнями в сфері економічної діяльності [180, с. 28-30].

З огляду на це вважаємо, що стратегія боротьби з негативними проявами тіньової економіки, в тому числі і корупцією, має бути комплексною, тобто поєднувати політичні, економічні, законодавчі, силові та організаційні заходи. Оскільки тіньовий сектор економіки підпорядковується діянню економічних законів ринку, то застосовувані здебільшого силові методи дають лише тимчасовий ефект. Тут потрібна реальна, цілісна, осмислена та скоординована система дій суспільства, держави, органів місцевого самоврядування, трудових колективів, політичних партій, громадських організацій та широкої громадськості щодо викоренення причин і передумов виникнення тіньових економічних відносин, кардинального підвищення відповідальності посадових осіб, утвердження суспільної атмосфери нетерпимості до кримінальної тінізації.

Для подолання корупції в Україні необхідно здійснити послідовні кроки організаційно-правового характеру, які базуються на методології системного підходу. В даному випадку слушно буде нагадати постулат Н. Вінера: «Системі може протидіяти лише інша система, але більш високого організаційного рівня» [30, с. 106].

Висновки до розділу 2

1. Визначено, що основними детермінантами, які зумовлюють розвиток тіньового сектора економіки України, є фактори соціально-економічного, нормативно-правового та управлінського характеру, які породжують корупцію в державі або призводять до неї.

2. Досліджено, що глибоку економічну кризу в Україні спричинило недотримання об'єктивних законів суспільного розвитку, зокрема: відповідності економічних відносин характерові та структурі продуктивних сил; спеціалізації, комбінування і кооперування виробництва; планомірного, пропорційного розвитку народного господарства; суспільного поділу праці; вартості; грошового обігу; неухильного зростання продуктивності праці; попиту і пропозицій тощо.

3. Для подолання економічної кризи необхідно додержувати в організації та управлінні народним господарством дії об'єктивних економічних законів. За раз економіка України перейшла із фази кризи у фазу депресії. Для подальшого переходу до фаз поживлення і піднесення необхідно усунути дестабілізуючі фактори економічного зростання, що були штучно внесені у механізм розвитку соціально-економічної формації. Складовими частинами економічної стратегії розвитку держави повинні стати: процес демократизації, соціальна спрямованість реформ, постіндустріальний вектор та глобалізація економіки у контексті європейської інтеграції.

5. Констатовано, що в Україні розроблені теоретичні і методичні заходи щодо вирішення проблем побудови законодавчої системи. Проте наукові рекомендації ще не повною мірою використовуються при реформуванні законодавчої бази України. Це пояснюється, з одного боку, відривом практики від теорії, а з іншого – складністю і в багатьох випадках непрозорістю економіко-правових процесів, що відбуваються в українському суспільстві, неузгодженістю правових актів, які регулюють відносини в найважливіших сферах ринкової економіки. Тому нинішні економічні відносини в Україні є недосконалими, суперечливими, зокрема з точки зору їх правового регулювання. Існує нагальна проблема не тільки систематизації та інформації інформативних актів, а й їх коригування.

6. Обґрунтовано, що колізії законодавства України виникають, по-перше, через внутрішні протиріччя нормативно-правової бази, до яких слід віднести протиріччя між Конституцією і законами України та законами і підзаконними актами. По-друге, через зовнішні протиріччя законодавчої бази України, які полягають у наявності законодавчих плям у правовому полі держави та протиріччях з міжнародним правом. По-третє, через наявність суб'єктивних чинників організаційно-правового характеру, які полягають у порушенні

наукових принципів при формуванні системи законодавства України, недостатньої компетентності працівників апарату державного управління, функціональними протиріччями між Верховною Радою, Президентом і Кабінетом Міністрів України.

7. Суперечливість законодавчого поля України характеризується відривом права від реальних соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, невиконанням нормативних законодавчих актів. Тобто спостерігається значна розбіжність між де-юре і де-факто. Недосконалість законодавчої бази України надає можливості вчинення економічних злочинів. Це особливо стосується сфери охорони об'єктів промислової та інтелектуальної власності. Велику небезпеку становлять комп'ютерні злочини. Здебільшого самі нормативні акти створюють потенційну криміногенну ситуацію. Це стосується правової бази діяльності, інвестиційних і страхових компаній.

8. Аргументовано, що інфраструктурою тіньового сектора економіки є корупція частини державних службовців. У сучасних умовах спостерігаються процеси зрощування корумпованих державних службовців з організованими злочинними угрупованнями, особливо у тіньовому секторі економіки. При цьому відбувається об'єднання тіньових капіталів із політичною владою, що становить загрозу національній безпеці. На організацію боротьби з корупцією суттєво впливають недоліки у законодавчому забезпеченні.

9. Проаналізовано періоди боротьби з корупцією в Українській державі. Перший період – ідеологічний (1992 р. – перша половина 1994 р.). Він характеризується формуванням ідеології боротьби з корупцією в умовах незалежної України. Другий період – лобова та фронтальна атаки на корупцію (друге півріччя 1994 р. – 1995 р.). Характеризується застосуванням окремих адміністративно-командних методів безпосередньої боротьби з корупцією і формуванням необхідної для цього законодавчої бази. Третій період – координація зусиль проти корупції (1996-1997 рр.). Прийнято ряд програмних державних документів, створені координаційні ради по боротьбі з корупцією та проведено реорганізацію правоохоронних органів. Четвертий період – системний підхід у боротьбі з корупцією (1998 р. – по даний час). Характеризується посиленням застосування принципів компетентності та методології системного підходу у подоланні корупції.

РОЗДІЛ 3

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ЗАХОДИ

3.1. Кримінально-правове забезпечення детінізації економіки України

Процес подолання тіньового сектора економіки полягає, по-перше, у проведенні наукових досліджень причин і механізму його функціонування з метою запровадження дієвих економіко-правових заходів щодо усунення цих та інших чинників, що дестабілізують економіку держави; по-друге, у потребі профілактичної роботи на макрорівні з організацією безпосередньої боротьби правоохоронних органів з економічною злочинністю [84, с. 12-18; 257]. Але тут необхідне чітке визначення понятійного апарату економічної злочинності, відповідної класифікації і кваліфікації злочинів, а також покарання, які були б адекватними вчиненому суспільно небезпечному діянню [118, 120, 125, 126, 129, 147].

Проблема класифікації економічних злочинів постала на початку ХХ ст. і тривала впродовж усього століття [40, с. 28-32; 58, с. 112; 135, с. 16]. Вона виникла у зв'язку із зростанням науково-технічного й економічного потенціалу у різних країнах світу, реструктуризацією народного господарства, зміною характеру виробництва і виробничих відносин [146, с. 37; 246; с. 104-107]. Із зростанням економіки автоматично зросли обсяги економічних злочинів як в абсолютному значенні, так і в їх питомій вазі у загальній злочинності [158, с. 156].

Змінилися не тільки обсяги економічної злочинності, але й її якісні характеристики: зросла номенклатура злочинних діянь, об'єктів і предметів посягань. Тому виникла проблема впорядкування, або систематизації, законодавства, в тому числі і класифікації економічної злочинності [58, с.84-87].

Класифікація злочинів може здійснюватися за різними критеріями залежно від її мети та практичного значення. Головне – чітко визначити критерій класифікації і додержання його у процесі вдосконалення нормативної бази [175, с. 113]. Законодавча класифікація злочинів – це віднесення злочинів до тих чи інших груп, їх об'єднання в такі групи, які здійснює сам законодавець. Вона є основою застосування кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм [117].

Протягом ХХ ст. правознавці висували різні пропозиції щодо критеріїв класифікації економічних злочинів. Так, Д. Курський у 1919 р. кваліфікував господарські злочини за їх функціонально-правовою ознакою [130, с. 127]. Згодом ряд авторів – С.Познишев (1923 р.), А.Трайнін (1927 р.), В.Леонт'єв (1963 р.), А.Піонтковський, В.Меншагін, П.Некипелов (1967 р.), Ю.Ляпунов (1964 р.), Т.Сергеєва (1978 р.) та ін відносили до господарських злочинів всі діяння, що завдавали шкоди радянському господарству, а також службові і «контрреволюційні» злочини. Об'єктом злочинних посягань вважалося соціалістичне господарство [192, 193, 194, 259]. Такий підхід до класифікації економічних злочинів був хибним. З одного боку, об'єктом злочину вважалося

народне господарство, а не виробничі відносини, які віддзеркалюють характер і структуру продуктивних сил суспільства, тобто народного господарства. А з другого – до категорії економічних злочинів було віднесено, крім господарських, ще й службові й політичні злочини. Адже тривалий час у радянському праві діяла інструкція від 19 грудня 1917 р. Народного комісаріату юстиції Радянської республіки «Про революційний трибунал», де винні у вчиненні наведеної категорії злочинів оголошувалися «ворогами народу» [178, с. 170]. Інакше і бути не могло, адже, на думку В.Гончаренка, марксизм вважав, що без використання насильства суспільство не може розвиватися, тому що, нібито, воно відіграє в його житті рушійну роль [150, с. 151].

У 1938 р. В.Меншагін запропонував триланкову класифікацію об'єктів злочину за «вертикаллю»: загальний, родовий і безпосередній. На цьому базується і зараз вся система Особливої частини кримінального законодавства [129].

Класифікацію господарських злочинів за принципом існуючої класифікації галузей народного господарства запропонував П.Некипелов [175, с.87]. Систему не було прийнято у зв'язку з відсутністю в ній принципу об'єкта систематизації.

У чинному Кримінальному кодексі України збережена триланкова за вертикаллю система класифікації злочинів. Але при цьому виникає **проблема кваліфікації самого діяння** – кримінально-каране воно, чи ні. Тут діє такий принцип: якщо є норма про відповідальність, значить є злочин. Крім того, залежно від цього злочини класифікують за ступенем тяжкості. Діє принцип: є покарання – є злочин, нема покарання – нема злочину. Іншими словами, у кримінальному законі закріплено стародавній принцип «*nullum crimen sine lege*» (немає злочину без вказівки про це в законі) [124].

З метою вдосконалення правової бази боротьби з економічною злочинністю Кабінет Міністрів України постановою від 22 січня 1996 р. № 116 затвердив «Порядок визначення розміру збитків, заподіяних розкраданням, знищенням (псуванням) матеріальних цінностей», який передбачає встановлення розміру збитків шляхом застосування математичних дій над кількісними даними у вартісних показниках з урахуванням відповідних коефіцієнтів та індексів [64].

Проблема кваліфікації правопорушень і віднесення їх чи то до адміністративних правопорушень, чи до кримінальних злочинів, як вважає П. Біленчук, залишається актуальною. Адже Особлива частина КК і КУпАП України містять понад 30 так званих сумісних складів правопорушень. Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність більше, ніж за 15 складів злочинів за адміністративною ознакою [19, с. 301]. Справді, Кодекс України про адміністративні правопорушення, прийнятий Верховною Радою України 7 грудня 1984 р., містив недоліки класифікації і кваліфікації правопорушень та встановлює адміністративну відповідальність лише для фізичних осіб. Проте В.Кравчук вважає, що для зрівняння правоздатності юридичних і фізичних осіб немає підстав [87; 114, с. 16-20].

Недосконалість законодавчої бази України полягає, зокрема, в тому, що здебільшого нормативні акти значно відстають за часом їх прийняття від

реального виникнення нових суспільно небезпечних діянь, які вперше з'явилися на теренах України. Інколи нормативні акти приймаються із запізненням, яке триває роками. Весь цей довгий період існує розбаланс між де-факто і де-юре. Наприклад, практично до тіншового сектора економіки можна віднести ігорний бізнес, який з'явився в Україні не так давно, але заявив про себе дуже впевнено [142]. Проте адміністративне законодавство не визначило відповідальність за порушення встановлених правил в ігровому бізнесі. Окрім ст.181 Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою забороняється участь в азартних іграх та їх організація, інші правові норми відсутні. Цією статтею за участь в азартних іграх передбачено штраф до 25 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (425 грн.), а за їх організацію – до 50 неоподаткованих мінімумів (850 грн.). Для ігрового бізнесу, де ставки рахуються сотнями доларів, ця сума мізерна. До цього слід додати, що ігорний бізнес з'явився в Україні у 1992 р., а зміни у ст. 181 КУпАП внесено лише 7 лютого 1997 р., хоча у КК України, згідно із Законом від 28.01.1994 р., було вилучено ст. 213-1 щодо ігрового бізнесу [199, с. 46-79; 201, с.46-47].

В той же час на доповнення Закону України «Про підприємництво» Кабінет Міністрів України видав 17 травня 1994 р. постанову «Про положення та порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності» [230]. До нових ліцензованих видів діяльності і було віднесено створення ігорних закладів, організацію азартних ігор. Але в законодавстві немає механізму дії щодо регулювання цього явища і відповідальності. Тобто, законодавець, давши простір для відкриття ігорного бізнесу, не зняв відповідальності за участь в азартних іграх і їх організацію.

У зв'язку з поширенням в Україні пластикових карток фінансових розрахунків (Visa, Europan) з'явилися протиправні дії, пов'язані з їх використанням. Кримінальна відповідальність за такі дії передбачена ст. 200 КК України [124].

У 1992 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про цінні папери і фондову біржу», а відповідальність за афери з цінними паперами було передбачено у Кримінальному кодексі лише в 1994 р.: ст. 148-8 «Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів» [123].

Постановою Національного банку України від 4 лютого 1998 р. № 36 затверджено Інструкцію № 3 «Про відкриття банками рахунків у національній і іноземній валюті» [68, 69]. Там зазначено, що операції за рахунками суб'єктів підприємництва повинні здійснюватись після одержання від податкових органів повідомлень про взяття цих рахунків на облік. Однак поки що не відпрацьований механізм отримання таких повідомлень. Банки одержують підроблені документи, в тому числі й повідомлення про взяття на облік рахунків у податкових органах [211]. У такій ситуації В. Пшонка небезпідставно пропонує користуватися для передачі інформації між банками і податковими органами електронною поштою [247, с.39-42].

Прогалини у правовому полі держави надають великі можливості для **вчинення злочинів у сфері охорони інтелектуальної власності**. «Захист інтелектуальної власності, – як вказував Ю. Кравченко, – нова для нас галузь. Незважаючи на те, що економічний ефект авторського права у ряді країн становить 3-5 % від валового внутрішнього продукту, в Україні існує лише формальний його захист. Такі протиправні дії, як ввезення в Україну продукції інтелектуальної власності без дозволу автора, Кримінальний кодекс навіть не охоплює. Без сумніву, для створення надійної безпеки інтелектуальної власності питання потребує, перш за все, правового врегулювання» [133, с. 18-24]. Справді, у сфері охорони об'єктів промислової власності та нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності адміністративний порядок захисту прав передбачає накладання штрафів лише за неправомірне використання фірмових найменувань сортів рослин, знаків для товарів і послуг та інших об'єктів промислової власності.

Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності в адміністративному порядку визначено в КУпАП (ст. 51-2, 164-3, 164-6, 164-7, 164-8), Законах України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про авторське право і сумісні права» (ст. 28), «Про охорону прав на промислові зразки» (ст. 25), «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (ст. 19), «Про охорону прав на сорти рослин» (ст. 24), «Про охорону прав на топографії інтегральних схем» (ст. 20). Нині у сфері авторського права і сумісних прав такий порядок передбачений тільки за публічний показ, порушення умов публічного демонстрування і тиражування кіно- і відеофільмів без прокатного посвідчення [88].

А тепер розглянемо можливість застосування інституту права охорони промислового зразка для охорони об'єкта інтелектуальної власності – програмного продукту. Цей об'єкт в Україні у правовому відношенні не визначений. Не визначений він і в міжнародних правових документах [18, с. 69-70]. Тому що комп'ютерні програми і продукти, як результат інтелектуальної творчості, з'явилися зовсім недавно і тому не зазначаються у Стокгольмській Конвенції, що засновує ВОІР (14 липня 1997 р.), Паризькій Конвенції щодо охорони промислової власності (20 березня 1983 р.), Бернській Конвенції про охорону літературних та художніх творів (9 вересня 1990 р.) [94, с.234].

Неготовність законодавчої бази України наприкінці ХХ ст. виявилася при **поширенні комп'ютерної злочинності**. Це пов'язано із запровадженням у 1994 р. нової системи міжбанківських розрахунків на основі електронної пошти. В цілому з використанням електронної мережі можна розікрасти великі кошти, і ми повинні вже сьогодні розробляти і реалізовувати відповідні випереджальні технічні, кадрові і правові заходи [94, с.235].

Впровадження конкуренції в Україні, разом із позитивом, дало і негативний ефект [250, с. 4-5]. При адміністративно-командній системі, де панували державна і колгоспно-кооперативна форми власності та планова система господарювання, поняття комерційної таємниці не існувало. Навпаки,

набули значного поширення раціоналізація, винахідництво та обмін досвідом. Боротьба за ринки збуту продукції, за споживачів, намагання отримати високі прибутки надали суспільному виробництву характеру індивідуалізму, таємності, відокремленості та нездорового лідерства.

Наприклад, у різних країнах світу немає однозначного тлумачення поняття комп'ютерного злочину. Наприклад, у Німеччині під комп'ютерним злочином розуміють всі протиправні дії, при яких ЕОМ є знаряддям, засобом чи метою їх здійснення. У Нідерландах вважають, що це – всі протизаконні дії, які завдають збитків майну і пов'язані з електронним опрацюванням даних. У Франції до комп'ютерного злочину відносять три види протиправних дій: комп'ютерні майнові злочини, комп'ютерні злочини проти прав особи, правопорушення проти цінностей. Швейцарське законодавство до комп'ютерної злочинності відносить усі продумані протизаконні дії, які призводять до завдання збитків майну і здійснення яких стало можливим у період впровадження електронного опрацювання інформації.

Як свідчать результати проведеного нами аналізу комп'ютерних злочинів, електронними правопорушниками найчастіше стають [94, с. 234]:

- співробітники організацій, які займають відповідні посади або безпосередньо користуються ЕОМ;
- особи, що не працюють в об'єкті програмування, але мають з ним певні зв'язки.

Визначимо узагальнюючий типовий портрет комп'ютерного злочинця: середній вік – 30 років, інженер-електронник або програміст, інтелігент зі зразковою поведінкою, дисциплінований, сумлінний у роботі фахівець. Користується повагою керівництва і колективу. Доброзичливий, вдячний, порядний, симпатичний. Відсутнє кримінальне минуле.

Більшість комп'ютерних злочинів скоюють поодиночі, зовсім самостійно, вдень, під час виконання службових обов'язків. Тому вони важко розкриваються. Комп'ютерні злочини в Україні ще не стали предметом глибоких наукових досліджень. Відчувається брак фахівців, спроможних розслідувати, розкривати та попереджувати такі правопорушення. Що стосується правової відповідальності за вчинення комп'ютерних злочинів, то у КК України 1960 р. була передбачена ст. 198-1 «Порушення роботи автоматизованих систем» [122, 123]. У чинному КК України в розділі XVI «Злочини в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж» включено ст. 361 «Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж», ст. 362 «Викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шахрайством чи зловживання службовим становищем», ст. 363 «Порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем» [124].

Тому при прийнятті на роботу з кожним, хто буде мати доступ до комп'ютерів, необхідно обов'язково, на нашу думку, крім укладеного трудового договору (контракту), брали зобов'язання про нерозголошення конфіденційної

інформації. Працівника підприємства, установи, фірми та іншої організації можна притягти до відповідальності за:

1) ненавмисне розголошення відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, та втрату матеріальних носіїв, на яких вона зафіксована – до дисциплінарної відповідальності на підставі ст.ст. 139, 140, 147-190 КЗпП України;

2) незаконне отримання, використання чи розголошення конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну підприємства – до адміністративної відповідальності на підставі ч. 3 ст. 164-3 КУпАП.

У разі, коли будь-якою із цих дій завдана майнова шкода підприємству, винного також можна притягти і до матеріальної відповідальності на підставі ст. 51-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Ухилення від відшкодування майнової шкоди, заподіяної злочином підприємствам, установам, організаціям» [88].

В умовах економічної кризи набуло розвитку і таке соціально-економічне явище, як *проституція*. Україна – одна з країн, звідки еміграція жінок, які використовуються в секс- та інших видах чорного бізнесу, в останні роки значно зросло. Всього ж, за даними ООН, у світі щорічно майже 4 мільйони осіб переправляється з цією метою за кордон, з чого кримінальні синдикати отримують понад 7 млрд. доларів прибутку. Такі дані наводилися на міжнародній конференції у Будапешті [241, с. 161].

Законодавство соціалістичної України залишило нам колізійну нормативну базу. Зокрема, в ній визначалося, що проституція – це протиправне діяння, але прямі кодифіковані статті відповідальності відсутні. Правоохоронні органи у відповідних випадках застосовували статті КК 1960 р.: 208 – «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» (та іншу антигромадську, в тому числі проституцію), 120 – «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості», 108 – «Зараження венеричною хворобою», 108-2 «Зараження вірусом імунодефіциту людини». Відповідальність за проституцію передбачалась лише у ст. 181-1

КУпАП «Заняття проституцією» у вигляді незначних штрафів [88].

У ринкових умовах проституція стає видом підприємницької діяльності. Слід зазначити, що українські повії, на жаль, виявилися одним із конкурентноспроможних товарів на світовому ринку. Адже при високоякісних параметрах ціни нижчі від світових. Так, німецьких повій «знімають» автомобілісти на дорогах Німеччини і Австрії за 25-30 марок, тоді як українських – за 10-15 марок. Основна причина проституції в сучасних умовах незалежної України – це чинники економічного характеру: безробіття (особливо серед молодих спеціалістів жіночої статі), інфляція, зубожіння населення, ідеологічна порожнеча [93, с. 402-405; 241]. Наведемо чинники, що спонукали жінок до занять проституцією (за даними опитування 100 львівських повій восени 2005 р.) (див. Додаток Т).

Як показують дослідження, основними причинами проституції є безробіття та низька заробітна плата. Проституція приносить вагомий заробіток. Так, повія в

Росії (Єкатеринбург) за зміну обслуговує 4-х клієнтів і кожен платить по 10 доларів США [241, с. 213]. У Львові погодинна вартість повії 30-50 дол. США залежно від характеру послуг. Анонімне опитування клієнтів повії щодо причин користування їх послугами, виявило наступне.

Службова необхідність спонукає чоловіків до подружньої зради, коли жінка є носієм інформації фірми, яка є цікавою для інших осіб. Потреба мати помічника в економічних злочинах (відомий приклад – між директором і головним бухгалтером давно). Саме в такому поєднанні найлегше розкрадати кошти.

Вивчення проституції в Українській державі показує, що вона є поширеним соціально-економічним явищем, яке має складний характер і значну суспільну небезпеку: з одного боку – як правопорушення, що переплетене з криміналом, з другого – вид підприємницької діяльності, а з третього – стимулятор інтелектуального і науково-технічного прогресу [134, с. 3]. Безумовно, для керування цим процесом потрібне пряме і побічне втручання держави. Інакше проституція набуде характеру броунівського руху. Чинний КК України проституцію або примушування чи втягнення до заняття проституцією відніс до категорії злочину. Це ще один приклад розбіжності між де-юре і де-факто [124].

Часто самі державні нормативні акти містять потенційні кримінальні можливості подальшого вчинення економічних злочинів у рамках закону. Виникає ситуація так званої «білокомірцевої» злочинності [277]. Найбільш характерним прикладом цього може бути Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. «Про довірчі товариства», Указ Президента України від 19 лютого 1994 р. «Про інвестиційні фонди і інвестиційні компанії» [196; 217, с.10]. Згодом інвестиційні фонди і трастові компанії активізувалися в крадіжках і шахрайстві з ресурсами. Ці установи фактично акумулювали на своїх рахунках майнові приватизаційні сертифікати, а потім на аукціонах купували на них акції підприємств. При цьому реальне вкладання капіталу не відбулося. Проте мінялися власники підприємств.

І тільки з 1 січня 2000 р. було відмінено сертифікатну приватизацію, а за лишилася тільки грошова. Викуплені пакети акцій за ваучери продавалися на вторинному ринку цінних паперів іншому учасникові, але вже за гроші. Таким чином, отримані кошти осідали у фінансових посередників. З початку виникнення трастових пірамід (1993 р.) і до 1998 р. працівники МВС України порушили 161 кримінальну справу щодо осіб небанківських установ. Їх вкладникам надано збитків на суму 60,6 млн. грн., 24 млн. 414 тис. доларів США, 311 тис. німецьких марок. Зловживання та порушення статутної діяльності виявлено в кожній другій фінансовій структурі. За призначенням використано лише близько половини залучених коштів населення: з 217,4 млн. грн. – 118,6 млн. грн. Згідно з даними узагальнення судової практики, на початок 1996 р. в Україні існувало 4800 довірчо-страхових товариств та інших небанківських фінансових установ, до сфери діяльності яких було залучено майже 4 млн. вкладників. Вартість залученого ними майна становила 80,8 трл. крб., у тому числі 24,6 трл. крб. грошових коштів

, більше ніж третина яких вкладникам не повернуто [170, с.23]. На існування латентних структур у світовій політиці вказує І.М. Сенченко у своїй праці [258].

Які саме прогалини були в декреті про довірчі товариства? Декрет дозволив трастам розпоряджатися активами, вводити рахунки для власників цінних паперів та управляти голосуючими акціями, переданими довірчому товариству, шляхом участі у загальних зборах акціонерного товариства. Для учасників страхових та інвестиційних фондів дозволялися операції з обслуговуванням і зберіганням коштів населення, операції, пов'язані з розміщенням приватизаційних паперів, а також виконання доручення щодо їх розміщення для членів товариств покупців об'єктів приватизації. Але вже наказом Фонду державного майна України, Мінфіну України і Нацбанку України від 18 вересня 1995 р. № 1170/148/92 «Про внесення змін та доповнень у положення про порядок обліку та контролю за діяльністю довірчого товариства щодо розміщення приватизаційних паперів» посилено контроль за діяльністю трастів [217, с. 8-13].

Кримінальне наповнення законопроектів інколи проглядається вже при їх обговоренні. Так, у вересні 1999 р. Верховна Рада України прийняла у першому читанні Закон «Про кредитні спілки». Депутати Верховної Ради України В. Горбачов і В. Роєнко побачили в ньому механізм відмивання тіньового капіталу і обдурювання населення, а депутат Ю. Кармазін вважає, що кредитні спілки є праобразом трастів, які потім ошукають громадян [223, с. 3].

Ще за півроку до підписання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (09.12.1999 р.) А.Берлач попереджав про виникнення криміногенної ситуації у державі в зв'язку з упровадженням ринку землі. Він вважає, що ринок землі створить таку ситуацію [17, с. 42], тобто:

- 1) платоспроможні покупці скуплять великі масиви сільгоспугідь, що призведе до утворення «латифундій» латиноамериканського типу з найманими працівниками;
- 2) банки заволодіють великими ділянками при переході заставної землі у власність заставоутримувача;
- 3) міські спекулянти скуплять землю і швидко перепродадуть її за значно вищою ціною;
- 4) сільгоспугіддя використовуватимуться не за призначенням;
- 5) селяни необачно, з поспіхом продаватимуть права на землю за низькими цінами.

Виходячи із зазначеного, на нашу думку, необхідно запровадити крім обов'язкового проведення правової експертизи, ще й, так звану, кримінологічну експертизу проектів нормативно-правових актів. При цьому основною метою обов'язкового проведення кримінологічної експертизи повинно стати прогнозування змін у кримінологічній ситуації як в економіці України в цілому, так і в її окремих галузях, особливо паливно-енергетичному комплексі, сфері приватизації, фінансово-кредитній сфері.

Існуючі проблеми при класифікації і кваліфікації економічних злочинів, що виявилися при узагальненні досвіду роботи практичних органів внутрішніх справ і судової практики, вимагають модернізації їх систематизації.

Це впливає із особливостей розкриття економічних злочинів, що мають свою специфіку, на відміну від інших правопорушень. При вчиненні злочинів, наприклад, проти життя, здоров'я, волі і гідності особи, як правило, подію злочину видно зразу, а от невідомим залишається суб'єкт – злочинець, якого треба розшукати і доказати його винність. При вчиненні економічних злочинів у більшості випадків треба встановити сам факт вчинення злочину, а потім встановити винних і довести їхню вину. Як зазначає П. Біленчук, злочин у кримінально-процесуальному праві і криміналістиці розглядається, як подія минулого. Тому слідчий досліджує його за допомогою слідів, що збереглися на момент розслідування. Збирання доказів проходить дві основні стадії: їх виявлення і процесуальне закріплення. Правила і способи збирання доказів, які передбачені у ст. 66 КПК, визначені не досить повно і точно. Серед процесуальних способів встановлення різних фактичних даних за чинним законодавством головне місце займають спочатку слідчі, а далі й судові дії [19, 91].

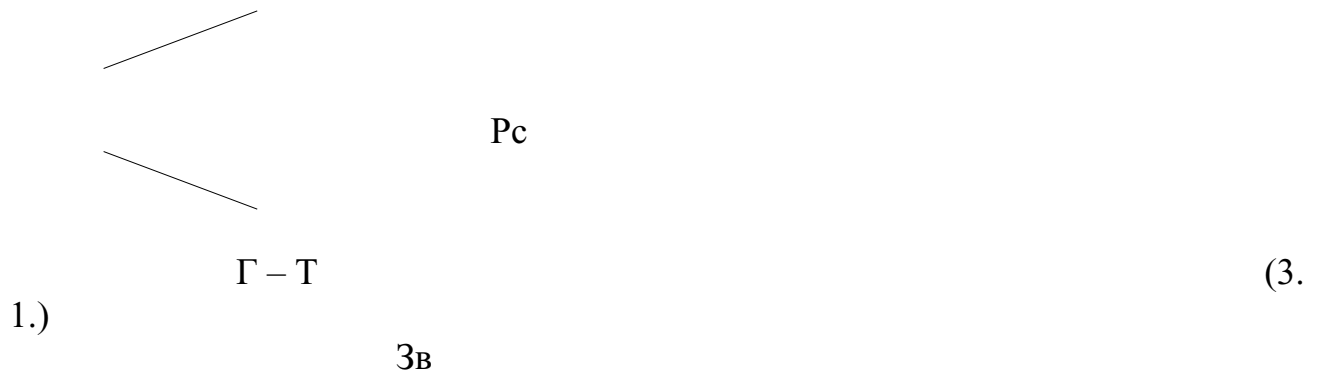
У більшості випадків для виявлення економічних злочинів проводять аудиторську перевірку фінансово-господарського стану підприємницької структури. Розкриття злочину передбачає збирання інформації про нього, яка відображає його у відповідних документах – бухгалтерських та статистичних звітах, товарних накладних тощо.

Ревізор виявляє ознаки злочину, збирає документальні свідчення, за допомогою яких встановлюються обставини його вчинення. Така робота за своїм змістом є не чим іншим, як розслідуванням. Проведення ревізій врегульовано ст. 66 КПК України, що розглядає ревізію як дію щодо збирання доказів у кримінальній справі [35, с. 36].

У необхідних випадках може призначатися судово-бухгалтерська експертиза, порядок призначення якої регламентується у ст. 196 КПК України.

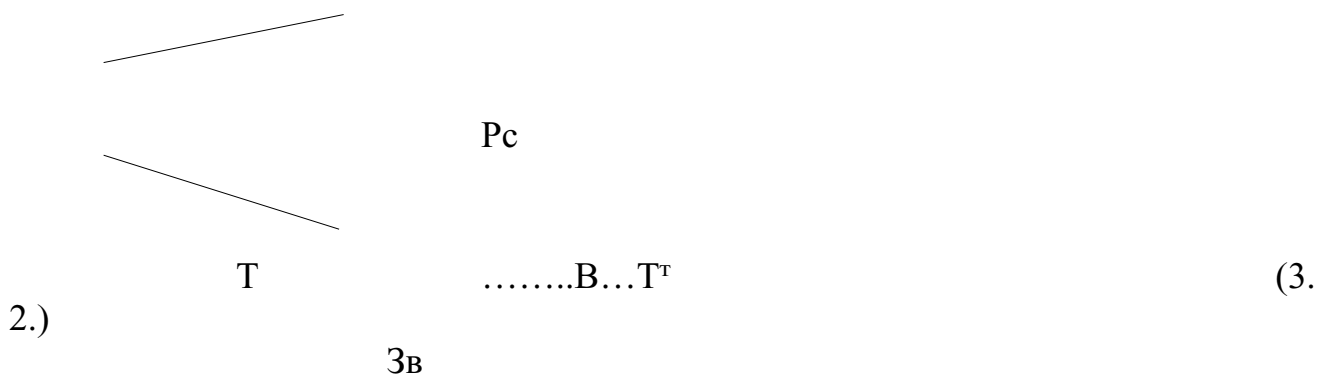
Отже, в розкритті економічних злочинів аудиторська перевірка посідає одне з чільних місць. Проведення аудиторської перевірки здійснюється відповідно до методики, затвердженої Міністерством фінансів, Національним банком, Фондом держмайна України, Комісією по цінних паперах та ін. Кожна галузь народного господарства, а також її підгалузі, мають свою специфіку ведення бухгалтерського обліку і статистичної звітності. Тому з метою полегшення виявлення економічних злочинів на стадії аудиторської ревізії треба зробити їх інкорпорацію за критерієм стадій обігу промислового капіталу.

Перша стадія кругообігу полягає у перетворенні грошових фондів на продуктивні, тобто на засоби виробництва і виробничий персонал. Ця стадія завершується купівлею засобів виробництва і найманням працівників: вона відбувається на ринку, у сфері обігу і позначається, як:

На цій стадії кругообігу виробничі фонди (капітал) функціонують, як певна сума грошей.

Друга стадія кругообігу капіталу полягає у перетворенні виробничих фондів на готову продукцію, товар. Вона позначається формулою:

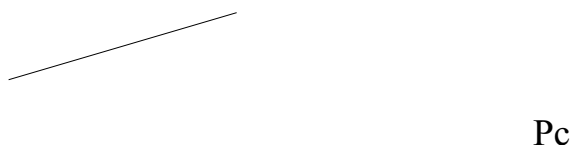

На цій стадії безпосередньо відбувається виробничий процес. Капітал функціонує у продуктивній формі, тобто у вигляді засобів виробництва і виробників. Ознаками продуктивного капіталу є функціонування його у сфері виробництва, де створюються матеріальні блага і нова вартість, яка має надлишок вартості над вартістю чинників виробництва.

Третя стадія кругообігу капіталу полягає у перетворенні товару на гроші. Вона відбувається у сфері обігу і виражається так:

$$T^T - G^T \quad (3.3.)$$

На третій стадії капітал набуває форми товару. Сума грошей, одержана в результаті реалізації товарів, буде більшою від авансових грошей на першій стадії. Наприкінці третьої стадії кругообігу капітал повертається до своєї вихідної грошової форми, описуючи круговий рух. Загальну формулу кругообігу можна виразити так:

$$\Gamma - T \qquad \dots V \dots T^I - \Gamma^I \qquad (3.4.)$$

Зв

До цього слід додати, що на всіх стадіях кругообігу капіталу присутня функція управління його руху. Причому управління створює складну ієрархічну організаційну структуру. Функцію управління виконує апарат управління як кожної стадії кругообігу капіталу зокрема, так і державного управління в цілому.

Аналіз економічної злочинності у західному регіоні й Україні в цілому дає можливість провести *інкорпорацію діючих нормативних актів* шляхом їх групування і розташування за стадіями обігу капіталу й управління його обігом, без зміни змісту і сутності кожного з них.

До першої групи слід віднести економічні злочини, які вчиняються на першій стадії кругообігу капіталу – виробничій. Сюди слід віднести суспільно небезпечні діяння, які кваліфікуються за статтями Кримінального кодексу України, розташованими у розділі VII Особливої частини «Злочини у сфері господарської діяльності», а саме: ст.ст. 202, 203, 204, 205, 206, 212, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 226, 227, 231, 232, 233, 235; і в розділі VI «Злочини проти власності»: ст.ст. 185, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 198 [124].

До другої групи належать економічні злочини, що стосуються другої стадії кругообігу капіталу – товарної. До неї належать види злочинів, що передбачені такими статтями Кримінального кодексу України: 201, 202, 204, 206, 212, 213, 216, 218, 219, 221, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235 [124].

До третьої групи належать економічні злочини, що мають місце на третій стадії кругообігу капіталу – грошовій. Сюди можна віднести злочини, що кваліфікуються такими статтями Кримінального кодексу України, як: 199, 200, 201, 202, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 218, 220, 222, 223, 224, 225, 231, 232, 306, 361, 362 [124]. Слід зазначити, що деякі види злочинів можуть вчинятися на другій і третій стадіях кругообігу капіталу, оскільки мають посягання на товарну і грошову форму капіталу, але при виявленні їх матиме вплив галузева особливість.

До четвертої групи слід віднести злочини, що відбуваються на стадії управління кругообігом капіталу, а саме статті КК України: 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370 [124].

Таким чином, інкорпорація економічних злочинів за групами, які відповідають стадіям обігу капіталу без зміни їх змісту і сутності нормативних актів, підвищить ефективність виявлення протиправних діянь і проведення досудового слідства. Це в свою чергу підвищить також об'єктивність боротьби і попередження злочинів у тіньовому секторі економіки.

Систематизація економічних злочинів шляхом інкорпорації статей, що їх передбачає, крім того, надасть можливість розробки і впровадження Зведення методичних матеріалів, основний зміст яких полягає у виявленні, розкритті та розслідуванні злочинів у сфері економіки відповідно до кожної із вказаних груп.

Вищенаведене свідчить, що в Україні існує значна нормативно-правова база щодо боротьби зі злочинністю у сфері економіки, насамперед, щодо спеціально-кримінологічного запобігання їй, яка постійно доповнюється й вдосконалюється. Проблема полягає у реалізації нормативно-правових приписів на практиці, яка поки що не задовольняє ні державу, ні суспільство. На нашу думку, нормотворча діяльність у сфері боротьби зі злочинністю в сфері економіки має бути перенесена у площину загально-спеціального запобігання. На сьогодні досить широке коло суспільних відносин у сфері економіки потребує врегулювання на рівні законів України та інших нормативно-правових актів.

Отже, з метою кримінально-правового забезпечення детінізації економічних відносин в Україні необхідно провести предметну систематизацію, вивчення й аналіз численних нормативно-правових актів, а також документів перспективного планування щодо виявлення недоліків, які можуть стимулювати вчинення економічних злочинів. Важливо запровадити механізм розробки і прийняття економічно обґрунтованих нормативно-правових актів економічної спрямованості, який повинен включати: економічне обґрунтування, кримінологічний аналіз і прогноз, комплексну економіко-правову експертизу, аналіз можливих негативних наслідків і умов їх блокування, внесення доповнень, поправок тощо.

3.2. Загально-спеціальні та спеціально-кримінологічні заходи детінізації економіки України

З'ясуємо, що собою являють загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності. Світова антикримінальна практика поступово переходить до системного впливу на злочинність, тобто здійснення комплексних програм загально-соціальних, кримінально-правових (репресивних) та запобіжних заходів протидії. У широкому розумінні запобігання злочинності тією або іншою мірою здійснюється всіма складовими державного контролю над злочинністю. Призначення покарання має за мету не лише відтворення справедливості, але й запобігання вчиненню нових злочинів засудженими та іншими особами. Разом з тим покарання є обопільно гострим знаряддям: воно не лише відвертає, а й провокує злочинну діяльність рецидивістів. Це давно відзначали прогресивні філософи та правознавці, підкреслюючи пріоритет запобігання перед покаранням.

Більш цілеспрямованим є запобігання реально можливим злочинам з боку конкретних осіб, які висловили свої наміри або готуються до злочину. І нарешті, як виняток із загального визначення превентивних заходів, припинення вже розпочатого злочинного посягання (до моменту закінчення та заподіяння шкоди) теж розглядається як індивідуальна форма спеціального кримінологічного запобігання, хоча вона не виключає притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за замах на злочин чи вчинення при цьому іншого правопорушення, наприклад, за незаконне зберігання вогнепальної зброї тощо. Адже запобігання становить соціальну цінність не лише скороченням сфери

застосування кримінально-правових норм, але й зменшенням так званої ціни злочинності, її шкідливих наслідків. У багатьох випадках ці наслідки є невідворотними (смерть, втрата здоров'я тощо), а тому припинення агресивних проявів має важливе превентивне значення незалежно від того, що винні часом підлягають кримінальній відповідальності. До того ж запобігання шкідливим наслідкам завжди розглядається, як обставина, що пом'якшує покарання.

На відміну від загально-соціальних програм, спрямованих на поліпшення економічного стану, розвиток культури, освіти та охорони здоров'я, спеціально-кримінологічні превентивні заходи мають на меті контроль над злочинністю без застосування репресій. Саме це виокремлює їх з усіх інших державних рішень, які так або інакше впливають на стан злочинності в країні. Та не слід вдаватися до інших крайностей і повністю заперечувати примусові заходи у процесі здійснення запобігання. Адже адміністративно-правові стягнення, що спрямовані, наприклад, на усунення криміногенних факторів, є, безперечно, примусовими. Але профілактичний примус дає можливість уникнути застосування більш суворого і тяжкого, тобто покарання за вчинений злочин.

Таким чином, запобігання злочинності як родове поняття – це: «система заходів, яких вживає суспільство для того, щоб стримувати зростання злочинності і, по можливості, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації причин та умов, що їй сприяють (профілактики), а також через відвернення та припинення окремих конкретних злочинів» [66, с. 140].

У цьому визначенні виділено мотивацію, спрямовану не на покарання винних осіб, не на здійснення соціальних програм, а на профілактику, запобігання конкретним можливим злочинам та примусове їх припинення. Підтримку такого тлумачення запобігання ми знаходимо в Резолюції ООН, розповсюдженій серед країн-членів ООН під заголовком «Елементи відповідального запобігання злочинності: стандарти і норми» (1937/31; 21/7/97). Перший розділ «Концепція запобігання злочинності» розпочинається словами: «Запобігання злочинності за допомогою засобів, не пов'язаних із застосуванням покарання, необхідно розглядати, як додатковий елемент здійснення правосуддя. Воно є законною реакцією суспільства на загрозу безпеці громадян, що створюється злочинною діяльністю». Концепція підкреслює пріоритетні напрями «відповідального запобігання»: тероризм, комп'ютерні та екологічні злочини, торгівля людьми та зброєю, організована та економічна злочинність. Наступний розділ висвітлює основні принципи «відповідального запобігання злочинності»: законність, повага до прав людини, рівність усіх людей перед законом та судом, суворе дотримання норм міжнародного права. Відзначається також принцип «пропорційності між превентивним примусом і злочином, який ним відвертається».

У Резолюції знаходить принципове вирішення проблема співвідношення кримінологічного запобігання із соціальними програмами: «У випадках, коли це можливо, програми запобігання злочинам слід поєднувати з комплексними програмами вирішення проблем соціальної маргіналізації та відчуження» (п. 15) [140, с. 97-99].

Тобто так зване «загальне соціальне запобігання» не вважається складовою кримінологічних програм, але воно може бути використане для усунення окремих криміногенних чинників на різних рівнях – країни, регіонів, окремих об'єднань. Значна увага приділяється участі у запобігання правопорушенням поліції, а також громадськості, окремих осіб, приватних охоронних фірм. Відзначається віктимологічний аспект запобігання, зокрема поширення інформації про самозахист від злочинних посягань. Разом з тим, автори Резолюції цілком слушно говорять про небажаність захоплення детективними сюжетами у засобах масової інформації «для запобігання надмірному зростанню страху перед злочинністю або підриву репутації цільових груп» (п. 20). Резолюція ООН має на меті висвітлити перспективи активізації профілактичної діяльності держав – членів ООН, однією із засновників якої була Україна.

Прослідкуємо генезис протидії тіньовому сектору економіки України. Тіньовий сектор економіки історично виник із зародженням держави і розвивався разом з нею [70, с. 267]. Після перемоги «соціалізму» в Україні у її тіньовому секторі найчастіше вчинялися такі види правопорушень:

- 1) приписки;
- 2) розкрадання державних матеріальних, технічних і фінансових ресурсів у великих і особливо великих розмірах;
- 3) дрібні розкрадання у державному і кооперативному секторах економіки, що носили масовий характер;
- 4) підпільна підприємницька діяльність, випуск необлікованої продукції, неофіційне надання послуг;
- 5) порушення в торгівлі і громадському харчуванні;
- 6) перепродаж побутових товарів і продуктів поза межами державної торгівлі;
- 7) кримінальний промисел;
- 8) хабарництво.

Поширення тіньового сектора економіки України відбувалося у роки так званої «перебудови», коли було прийнято закони СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)» (1987 р.), «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986 р.) та «Про кооперацію» (1988 р.) [64]. Цими законами скористались кримінальні елементи. Почалося масове розкрадання державного майна, спекуляція набула нечуваних розмірів разом із хабарництвом.

Керівники державних підприємств, які здебільшого були «співзасновниками» кооперативів, «відмивали» для себе державні кошти [255, с. 38-42]. В ті часи спостерігався масовий протиправний вивіз дефіцитної продукції і сировини за кордон. В Україну повертались лише крихти одержаної за це валюти, а лєвова частка її «осідала» на рахунках іноземних банків. За неофіційними даними, ці суми становлять близько 25-30 млрд. дол. США, а можливо, й більше, бо такі підрахунки дуже орієнтовні.

Ще більш сприятливі умови для вивезення валюти за кордон для «відмивання» грошей, здобутих злочинним шляхом, утворилися, коли на підставі Закону України «Про банки і банківську діяльність» в Україні почалося

створення мережі комерційних (у т.ч. приватних) банків [211].

Що стосується сучасного стану розвитку тіньового сектора економіки за роки незалежної України, то він проаналізований у попередніх розділах даної роботи.

Разом з тим становить певний інтерес сучасна практика боротьби зі злочинами у тіньовому секторі економіки.

Правоохоронна діяльність органів внутрішніх справ у тіньовому секторі економіки складається з двох основних компонентів – боротьби зі злочинами, що вже вчинені, і впливу на причини й умови, що детерміновані [144, с. 199-203; 160]. Цікавим є досвід застосування спеціальних кримінологічних заходів попередження злочинів у тіньовому секторі економіки передових цивілізованих країн світу.

На думку В.А. Предборського, одним із внутрішніх (щодо правоохоронної системи) потенційних напрямів підвищення ефективності правоохоронної діяльності органів, що ведуть боротьбу з тіньовою економікою та економічною злочинністю, є координація їх спільної діяльності як на державному, так і на недержавному рівнях.

Особливість координаційного управління полягає в тому, що воно, замість вертикального виміру організації, базується на зростанні горизонтальних зв'язків. Як наслідок, замість застиглої системи управління, що всю динаміку свого розвитку зводить до доповнення власної структури новими надбудовними елементами і ланками, в яких зростає потенціал бюрократизації та корупції, утворюється гнучкий механізм горизонтальної взаємодії суб'єктів управління. Практика свідчить, що організаційно модифіковані об'єкти ефективно функціонують, якщо вони підкріплені відповідними ресурсами. Запровадження координаційного управління дозволяє значно інтенсифікувати процес ресурсного забезпечення, підвищити ефективність ресурсного обміну. Так, важливою умовою функціонування координаційного управління у правоохоронній системі є інформаційне забезпечення, ресурс якого значно зростає через інтенсифікацію обміну, збагачення інформації у загальному банку даних щодо осіб, які брали участь в економічних злочинах, узагальнення переліку недокументованих повідомлень, матриці інформаційних потоків тощо [209, с. 74-77].

Проблема боротьби з тіньовим сектором економіки вирішується на державному рівні за участю органів управління. Досить навести приклад, що обсяги тіньового сектора економіки в Італії, Швеції, Англії враховуються при визначенні валового внутрішнього продукту і національного доходу. В США Міністерство фінансів вносить пропозиції щодо відображення тіньового сектора економіки в системі національних рахунків. За даними правоохоронних органів США, в країні щорічно «відмивається» понад 100 млрд. доларів, а в світі – 250-300 млрд. доларів США [202; 255, с. 38-42].

Враховуючи небезпеку тіньового сектора економіки, в більшості розвинутих країн світу проти нього вживаються комплексні організаційно-правові заходи. По-перше, з метою попередження правопорушень у кредитно-банківській сфері на фінансові установи та інші суб'єкти підприємницької

діяльності покладено обов'язки під час прийому грошей ідентифікувати вкладника та перевіряти законність джерел походження його коштів. Порушення цієї вимоги з боку посадових осіб дає можливість притягати їх до кримінальної та адміністративної відповідальності [29, с. 52].

Слід зазначити, що термін покарання за «відмивання» коштів злочинного походження у різних країнах світу трактувався по-різному і передбачав не однакові санкції. Так, у Швейцарії за такі дії передбачено 2-5 років ув'язнення, у Німеччині – 5-10 років позбавлення волі. В Англії двома роками позбавлення волі карається відсутність у фірми відповідної системи заходів щодо процедури викриття фактів «відмивання» коштів, здобутих злочинним шляхом [242, с. 197].

По-друге, крім суворого покарання за відмивання коштів у тіншовому секторі економіки та інші злочини, в країнах діє ціла система державних нормативних актів щодо боротьби з цим сектором, яка становить потужний правовий фундамент. Так, у США прийнято цілу низку законів, таких, як «Про банківську таємницю» (1970 р.), «Про контроль за «відмиванням» грошей» (1986 р.), «Про боротьбу з наркотиками» (1988 р.), «Про контроль за злочинністю» (1990 р.), «Про поліпшення діяльності органів федерального страхування вкладів» (1991 р.), «Про розвиток житлового і комунального господарства» (1993 р.) [242, с. 202].

У скандинавських країнах вбачають проблему боротьби з ТСЕ не в обліку і контролі за всіма складовими неврахованої економічної діяльності, а в розробці заходів щодо протидії тим видам тіншової діяльності, які є протизаконними або законними, але отримані від них доходи укриваються від оподаткування чи сприяють відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом.

У слабзорозвинутих та тих постсоціалістичних країнах, які доведені за роки руйнівних псевдореформ до кризи, невраховані державою трудові доходи є засобом фізичного виживання громадян, чинником зняття соціальної напруги [293].

В Італії, Франції, Японії та латиноамериканських країнах подолання тіншового сектора економіки вбачають у дієвій боротьбі з організованою злочинністю і мафією. На небезпеку таких форм злочинності вказується в резолюції Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми боротьби з організованою злочинністю», що відбулася у Харкові у 1999 р. Там зазначається, що організована злочинність нині стає чинником, що загрожує національній безпеці багатьох країн світу [240, с. 214].

Зрощування тіншового сектора економіки з владними структурами створює досить потужний злочинний симбіоз грошової маси з корумпованими державними службовцями [294]. Він стає реальним конкурентом держави у здійсненні управління суспільством [261, с. 157; 276, с.39]. Такий симбіоз тіншового сектора економіки з владними структурами отримав назву мафії. З мафіозними угрупованнями дуже важко боротися. Про це свідчить досвід боротьби із сицилійською мафією, який описує Ф. Льюїс. Муссоліні майже спромігся знищити сицилійську мафію, народжену, до речі, в результаті руху опору знедолених проти феодалів, оскільки фашистський режим не був

зацікавлений в існуванні у державі достатньо впливового приватного сектора економіки [292, с. 26].

Але Муссоліні не вдалося знищити Сицилійську підпільну революційно-терористичну організацію «Мафія», яка займалася аферами з фінансами, «відмиванням» грошей завдяки сфері розваг, ігорному бізнесу і фіктивним фірмам тощо. Мафіозні організації набули поширення по всьому світу: США – «Ла Коза Ностра», Франція – «Корсиканська спілка», В'єтнам – «Народжені вбивати», Японія – «Якудза», Китай – «Тріади» та інші. До мафій застосовуються різні спеціальні кримінологічні методи боротьби, але подолати їх у жодній країні світу поки не вдалося. Пошук форм і методів боротьби з мафією триває [292, с. 26].

Таким чином, у передових країнах світу нарівні із загально-соціальними заходами попередження злочинів у тіньовому секторі економіки розробляються й впроваджуються спеціально-кримінологічні [139, с. 97].

Аналіз роботи правоохоронних органів показав, що за останні роки (1995-2005 рр.) в Україні збільшилась кількість тяжких злочинів економічного характеру. Серед тяжких злочинів можна виділити зловживання кредитними і фінансовими ресурсами, розкрадання державної і колективної власності, хабарництво, правопорушення при занятті підприємницькою діяльністю [285, с.3-5; 423, с. 112]. Найбільш криміналізованими є сфери відносин у кредитно-фінансовій і банківській системах, зовнішньоекономічній діяльності та приватизації [98, с.310-313]. Високоосвічений інтелігентний злочинець зараз працює у тіньовому секторі економіки поруч із примітивними кримінальними типами злочинців.

Разом з тим у тіньовому секторі економіки діють суто кримінальні закони і традиції. Взаємовідносини між бізнесменами переважно регулюються злочинним «кодексом честі». До порушників цього закону застосовуються жорсткі заходи. Це у свою чергу сприяє поширенню кілерства (вбивства на замовлення).

У контексті дисертаційного дослідження проведено анкетування оперативних працівників. Його результати наведені у попередніх розділах даної роботи. Одночасно проводилося інтерв'ювання щодо основних причин, які сприяли тотальній тінзації економіки України. На думку оперативних працівників, цьому переважно сприяло:

- 1) зацікавленість окремих представників державного апарату управління в існуванні ТСЕУ й отриманні тіньових доходів – 12,0% опитаних;
- 2) потужний податковий прес, який усуває зацікавленість юридичних і фізичних осіб в офіційній економічній діяльності – 10,0%;
- 3) правовий нігілізм представників усіх рівнів державної влади і всіх соціальних верств населення – 18,0%;
- 4) безконтрольне зростання і безкарність діяльності кримінальних структур – 38,0%;
- 5) інтеграція злочинності із суб'єктами економічної діяльності – 26,0%;
- 6) пасивна згода держави на легалізацію кримінальних авторитетів – 24,0%

;

7) незахищеність громадян і підприємців від посягань злочинних формувань і встановлення контролю кримінальних структур за їх діяльністю – 16,0%;

8) правова незахищеність суб'єктів підприємницької діяльності від зловживань, утисків, протидії і вимагань структур різних рівнів держапарату – 14,0%;

9) низький рівень оплати праці всіх категорій держслужбовців і працівників бюджетної сфери – 36,0%;

10) безробіття, відсутність соціального захисту населення – 42,0%;

11) відсутність інвестиційної альтернативи тіншовим капіталам – 22,0%;

12) транснаціональна інтеграція тіншового сектора економіки і суб'єктів тіншової економічної діяльності – 26,0%;

13) непрозорість приватизації і продаж об'єктів за заниженими цінами – 30,0%;

14) втрата моральних і етичних норм, що лежать в основі поваги до приватної власності, кодексу підприємницької і громадянської честі – 24,0%.

Дослідження показало, що *злочини органічно складають сутність ТСЕУ* і здійснюються завдяки йому. Практична діяльність органів внутрішніх справ виявила організаційну структуру злочинів в ТСЕУ.

Злочини у сфері господарської діяльності – це всі характерні види розкрадань (ст.185-191 КК України). Ці види злочинів були поширені і в тіншовому секторі економіки Радянської України. Але в сучасних умовах розкрадання державного або колективного майна шляхом шахрайства, привласнення, розтрати або зловживання службовим становищем у великих або в особливо великих розмірах набуло значного поширення. Це особливо стосується акціонерних товариств, державних підприємств, сільських спілок і агрофірм. Вказані кримінально-правові норми не застосовуються до приватної форми власності [239].

Найбільш небезпечними злочинами у сфері господарської діяльності виявилися ті, що були вчинені в процесі здійснення приватизації і корпоратизації. Вони полягають у штучному заниженні ціни продажу об'єкта приватизації, і таким чином, фактично відбувалося розкрадання державної власності. Одночасно вчинялися злочини у сфері службової діяльності, а саме – корупційні дії чиновників, що відповідають за організацію процесу приватизації. Перехід від сертифікатної до виключно грошової приватизації з механізмом залучення інвестицій у підприємства покращив процес прозорості і дав можливість контролю за ходом приватизаційних процесів [236-237].

З метою контролю процесів приватизації практичні правоохоронні органи здійснюють супроводження процесів зміни форм власності на виконання «Програми оперативного супроводження процесу приватизації в Україні», яка прийнята МВС України і щорічно оновлюється. Але попередженню злочинності при приватизації заважають суттєві упущення в технології зміни форм власності, а саме:

- 1) лобіювання інтересів певних груп за відповідну винагороду з боку посадових осіб органів виконавчої влади, державних органів приватизації;
- 2) підробка та порушення правил проходження документів, умов і порядку приватизації;
- 3) підробка та ініціювання змін до чинного законодавства, що регламентує порядок проведення приватизації з метою створення більш привабливих умов для осіб, зацікавлених у приватизації державного майна з метою особистого збагачення.

Слід зазначити, що серед загальної кількості порушень законодавства про приватизацію значну частку займають порушення, допущені при приватизації комунального майна. Ці порушення виникають внаслідок неоднозначного тлумачення законів про місцеве самоврядування.

До другої групи злочинів у структурі тіншового сектора економіки належать такі, що вчинені у сфері фінансових відносин: виготовлення, зберігання, придбання та перевезення підроблених грошей, а також пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК України); ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207 КК України); ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України); порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (ст. 223 КК України); підробка знаків поштової оплати і проїзних білетів (ст. 215 КК України); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК України) тощо [124, 231].

Практична діяльність органів внутрішніх справ показала, що в західному регіоні України підробляються долари США, марки ФРН, російські рублі, українські гривні за допомогою кольорового копіювального ксерокса (навіть з імітацією «водяних» знаків та захисної стрічки). За останні роки відзначається сплеск порушення кримінальних справ у зв'язку із виготовленнями з метою збуту або збутом підроблених грошей чи цінних паперів, проїзних білетів, марок акцизного збору. Тільки у Львівській області в 2004 р. до суду було направлено 58 кримінальних справ даної категорії, а це найбільший показник порівняно з іншими областями України [266, с. 7].

Крім того, маса фальшивих грошей і цінних паперів, марок акцизного збору виготовляється за кордоном: у Польщі, Білорусії, Угорщині, Словаччині. Для попередження злочинів цієї категорії здійснено ряд спеціальних кримінологічних заходів. Так, міністерство фінансів США ввело в обіг нові 100, 50, 20 та 10-тидоларові купюри з поступовим вилученням банкнот старого зразка. Введено додаткові захисні елементи: водяні знаки, фарба, що змінює колір залежно від кута зору, мікродрук, концентричні лінії. Для захисту гривні від підробки введено унікальну захисну смугу, яка змінюється залежно від номіналу банкноти [255, с. 38-42].

Так, на вимогу УМВСУ у Львівській області всі пункти обміну валюти, філії Ощадбанку, універмаги, магазини обладнані технічними засобами

виявлення фальшивих банкнот. У разі їх виявлення повідомлення надходить одразу до органу внутрішніх справ, і на місце виїжджає оперативна група. Львівський НДІ поліграфії розробив і впровадив систему захисту цінних паперів і проїзних білетів довготривалого користування (карток). Але ще слабо захищені марки акцизного збору. Вони мають лише стрічку і знаки мікродруку, а також номери, які фіксуються при їх видачі [255, с. 40].

Практичні органи внутрішніх справ проводять рейди щодо виявлення вуличних «міння» валюти, а також роз'яснення в засобах масової інформації про небезпеку обміну валюти у випадкових людей.

Виникають труднощі в боротьбі і попередженні приховування валютної виручки [207]. Слід зазначити, що згідно із Законом України «Про зовнішню економічну діяльність» відповідальність за валютний контроль безпосередньо покладено на Національний банк України (та уповноважені ним комерційні банки), Державну податкову адміністрацію та Державну митну службу України. Але практичні органи внутрішніх справ теж приділяють постійну увагу боротьбі з цими злочинами. Вони вживають відповідних заходів щодо недопущення незаконного вивозу капіталу за кордон суб'єктами-порушниками законодавства, разом із СБУ, спираючись на дані оперативно-розшукової діяльності. Крім того, вивчаються та аналізуються причини неповернення чи несвоєчасного повернення валютних цінностей в Україну за зовнішньоекономічними контрактами [152, с. 78-93].

Як свідчить аналіз матеріалів правоохоронних органів, в країні в цілому, і в західному регіоні зокрема, склалася вкрай негативна ситуація з розрахунками за укладеними зовнішньоторговельними контрактами, що в свою чергу призводить до несплати і ненадходження належних платежів до державного бюджету та приховування кредитування іноземних юридичних осіб, збільшення тіньового сектора економіки України. Зокрема, з'ясовано, що однією з причин, яка дозволяє несвоєчасно або взагалі не повертати валютну виручку, є недосконалість існуючої системи контролю за зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності. Система обміну інформацією між органами виконавчої влади, які здійснюють валютний контроль за зовнішньоекономічною діяльністю, потребує вдосконалення [240, с. 157].

Незважаючи на відсутність міжгалузевої загальнодержавної бази даних УМВСУ у Львівській області, спільно із Західною регіональною митницею і відділенням НБУ, сформувавши базу даних стосовно суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі й нерезидентів, які не дотримуються вимог чинного законодавства. Щодо них проводиться профілактична робота з попередження правопорушень. До неї належить механізм «блокування» валютних рахунків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що попереджує незаконний витік валютних коштів за межі держави [242, с.217].

Заважає запобігти порушенню правил про валютні операції, виявити приховану валютну виручку та ухилення від сплати податків до бюджету суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності слабе виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 03 квітня 1996 р. №391 «Про заходи щодо

створення єдиної бази статистичних даних та статистичної звітності про зовнішньоторговельні операції». Недостатньо проводить аналітичну роботу і секретаріат Комісії з питань повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами, який створено Указом Президента України від 30 червня 1998 р. № 714/98 [205].

Активізації боротьби з порушенням правил про валютні операції сприятиме Закон України від 18 травня 2000 р. №1744–3 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо порушення правил про валютні операції» [213].

Що стосується ухилення від сплати податків, то цей вид правопорушень набув значного поширення через великий податковий тиск на підприємницькі структури. Боротьба можлива через проведення аудиторських ревізій та перевірок з боку правоохоронних органів і податківців, попередження злочинів, що закладено в основу навчань на постійно діючому семінарі бухгалтерів при Львівській обласній податковій адміністрації, та роз'яснення законодавчої бази щодо оподаткування в засобах масової інформації. З цією метою, крім загальнодержавного «Вісника податкової служби України», державна податкова адміністрація України у Львівській області почала видавати газету «Діловий діалог» [216, с.8-13].

Відповідно до Указу Президента України від 13 липня 2000 р. № 866/2000 «Про затвердження Положення про Державну податкову адміністрацію України» останній надаються більш широкі права адміністративно-правового впливу на порушників податкового законодавства порівняно з тими правами, які їй надавалися Законом України від 04 грудня 1990 р. (в редакції від 05.03.1998 р.) «Про державну податкову службу в Україні». Цьому сприяє і Указ Президента України від 22 червня 2000 р. № 813/2000 «Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, а також відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом». Підготовлений також проект Закону України «Про контроль над видатками громадян» [195, 205].

Досить часто у практичній роботі правоохоронних органів зустрічаються **злочини у сфері виконання бюджету**, а саме: порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210 КК), видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 211 КК) [124].

Головним напрямом у забезпеченні цільового використання бюджетних коштів, кредитних ресурсів та іноземних інвестицій є створення умов, за яких стає економічно не вигідним їх використання не за призначенням. Для цього потрібно усунути причини, які сприяють поширенню бартерних відносин, оскільки останні дають можливість підприємствам вивести з-під контролю значну частину операційної діяльності. Слід також запровадити дієвий механізм забезпечення платіжної дисципліни, погашення взаємних заборгованостей, стягнення боргів тощо. Послаблення фінансової дисципліни держави дає змогу чиновникам, відповідальним за розподіл ресурсів, мати зиск на спрямуванні бюджетних та цільових кредитних ресурсів не за призначенням.

Нецільове використання бюджетних і кредитних ресурсів, іноземних інвестицій великою мірою зумовлені значною дефіцитністю цих ресурсів у національній економіці, наявністю лобістських структур та особистих зв'язків одержання ресурсів цільового спрямування не за призначенням.

Існуюча на практиці система забезпечення виконання зобов'язань позичальниками розрахована головним чином на використання економічних важелів – договорів застави, банківського контролю тощо, які є досить ефективними в умовах сталої економіки з розвиненими ринковими відносинами, правовими інститутами та громадянським суспільством.

Тому, коли починають з'являтися сигнали щодо проблем з реалізацією кредитних угод, інколи вже буває пізно виправити ситуацію. Органи внутрішніх справ забезпечують супровід процесу від оформлення кредитної угоди до реалізації інвестиційного проекту. Таким чином, забезпечується попередження злочинів у сфері виконання бюджету й інвестиційних проектів.

З метою зміцнення державного контролю за цільовим використанням бюджетних коштів та кредитних ресурсів було б доцільно їх розподіл здійснювати переважно на тендерному принципі з максимально прозорою та гласною процедурою визначення переможців. Запровадити слід також контроль за дотриманням зобов'язань, якими супроводжувалось надання цільових кредитів, бюджетних вкладень, залучення інвестора.

Робота правоохоронних органів щодо боротьби і профілактики злочинів у сфері виконання бюджету значно активізувалася після виходу Указу Президента України від 21 січня 1998 р. №41(98) «Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі» [240, с. 203].

Часто у практичній діяльності органів внутрішніх прав траплялися у 1995-2005 рр. *злочини у сфері господарських відносин*, а саме: порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю (ст. 202 КК), зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст.203 КК), порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК), незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК), протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК), фіктивне банкрутство (ст. 218 КК), доведення до банкрутства (ст. 219 КК), приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК) [124].

Як відомо, безпосереднім об'єктом зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 КК) є суспільні відносини, що регулюють лише заняття дозволеними видами підприємницької діяльності. Додатковим об'єктом цього злочину виступають відносини громадської безпеки. Найбільшого поширення в західному регіоні України набула діяльність щодо виготовлення і реалізації наркотичних засобів [167, с. 123]. Практичні органи проводять операції «Мак», «Допінг», «Канал», а спільно з правоохоронними органами Білорусії і Росії – операції у прикордонних районах щодо виявлення джерел та каналів

надходження наркотичних речовин до України [242, с.27].

Порушення порядку заняття господарською та банківською діяльністю (ст. 202 КК) в основному пов'язані із порушеннями встановленого порядку реєстрації і ліцензування підприємницької діяльності. Воно виявляється при перевірці організацій-порушників з боку правоохоронних органів або державної податкової адміністрації. Часто трапляється, що зареєстровані фірми займаються тими видами діяльності, які не вказані в їхніх статутах або не оформлені через відповідний дозвіл – ліцензію.

Профілактична діяльність органів внутрішніх справ проводиться шляхом організації контрольних перевірок комерційних структур і наявності в них відповідної документації [84, с. 12-18].

Що стосується шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК), правоохоронні органи викрили чимало зловживань і завели велику кількість кримінальних справ. Недосконалість нормативної бази призвела до того, що кредитно-банківська система, трастові і страхові компанії, інвестиційні фонди активізувалися в крадіжках та шахрайстві. Ці установи фактично акумулювали на своїх рахунках ваучери, а потім на сертифікатних аукціонах скуповували на них акції підприємств. При цьому реального вкладання капіталу не відбулося, але змінився власник підприємства. Викуплені пакети акцій роздержавлених підприємств продавалися на вторинному ринку цінних паперів іншому учасникові, але вже за гроші. Таким чином, отримані кошти осідали у фінансових посередників. Все це робилося в межах Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» від 15 травня 1994 р. На Львівщині 8 тис. громадян зазнали збитків на суму 1 млн. 300 тис. грн. через махінації небанківських установ. Були порушені кримінальні справи проти трастів «Оберіг», «Західноукраїнський фондовий центр», «Будинок Селенгу», «Сприяння» [217].

Розглянемо практику боротьби правоохоронних органів із незаконним виготовленням, зберіганням, збутом або транспортуванням з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК). Цей вид правопорушення набув у західному регіоні значного поширення. Незважаючи на те, що в Україні працює 143 підприємства, які виготовляють спирт і лікєро-горілчані вироби, державної форми власності і 99 – колективної, в тому числі на Львівщині – 17 і Тернопільщині – 17, в останній час вони зменшили обсяги виробництва, оскільки не витримали конкуренції з неконтрольованим надходженням імпоротної продукції та виробництвом фальсифікованої продукції.

Як показав аналіз роботи органів внутрішніх справ, спирт надходить у тіньовий сектор економіки такими шляхами. Перший шлях: спирт зі спиртового заводу України відвантажується нібито на експорт без сплати акцизного збору, але не перетинає митного кордону України, а осідає у підпільному виробництві горілки. Далі іде нелегальна реалізація горілки. Другий шлях: спирт у цистернах на транспорті іде транзитом з Угорщини нібито до Польщі через терени України. Насправді він осідає в західному регіоні України [247, с. 216].

З метою попередження такого різновиду злочину, як незаконне виготовлення і реалізація спиртних напоїв із спирту, що нібито відправляється на експорт або іде транзитом через Україну, органи внутрішніх справ запровадили систему супроводження вантажів.

Незаконне виготовлення спиртних напоїв одночасно пов'язане з їх низькою якістю, яка не відповідає вимогам стандартів. Наприклад, закарпатська «Діброва» стала визнаною столицею винно-горілчаного бізнесу у ТСЕУ. Під час операції «Говерла» правоохоронні органи вилучили велику кількість закруток (корків), порожніх пляшок, різноманітних етикеток і готової продукції псевдогорілчаних і псевдоконьячних виробів тощо.

Незаконне виготовлення і реалізація спиртних напоїв набула значного поширення після підвищення ціни на них з 01 липня 2000 р. на 30,0%-40,0%. З метою запобігання цьому виду злочину Кабінет Міністрів України змушений був видати 14 липня 2000 р. Постанову №1129 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань отримання спирту етилового та здійснення контролю за його цільовим використанням» [205].

Профілактика полягає в оформленні торгових патентів та переведенні підприємницьких структур на сплату єдиного податку.

Протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК) проявляється з боку державних службовців найчастіше з метою одержання хабара. Наприклад, за отримання хабара в сумі 300 доларів США працівники міліції затримали директора та заступника директора ринку «Провесінь» у Львові. Керівництво ринку протидіяло законній підприємницькій діяльності громадянина, не дозволяло встановити ятку на території ринку.

Приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК) і фіктивне банкрутство (ст. 218 КК) пов'язані з подачею неправдивих даних про фінансовий стан підприємницької структури. При прихованому банкрутстві неправдиві дані про фінансову спроможність підприємства дають можливість отримати фактично беззаставні кредити. Фіктивне банкрутство спрямоване на приховування перед кредитором і бюджетом справжнього фінансового становища підприємства із констатацією неспроможності виконати свої зобов'язання перед ними.

Оголошення банкрутства дає можливість підприємницьким структурам ухилятися від сплати податків. Як показало вивчення порушених кримінальних справ, тут схема проста: підприємство А спонсорує підприємство В і висвітлює свою збитковість. Підприємство В спонсорує підприємство С і теж засвідчує свою збитковість. Після цього гроші від С повертаються до А. Всі підприємства збиткові, але реальні гроші обертаються по колу.

Попередження прихованого банкрутства і фіктивного банкрутства з боку правоохоронних органів є складною проблемою. Адже злочини виявляються вже після їх вчинення, оскільки попередні дані про їх фінансово-господарську діяльність заздалегідь подаються в органи державної статистики неправдиві. За це до останнього часу підприємці відповідальності не несли. Але відповідно до Указу Президента України від 13 липня 2000 р. №1929-3 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» введено ст. 186-2

«Порушення порядку подання даних або використання державних статистичних спостережень». Згідно з нею, за неподання органам державної статистики даних або подання їх недостовірними, що порушує порядок ведення Єдиного державного реєстру підприємств і організацій, тягне за собою накладання штрафу на громадян [213].

У такій ситуації до органів державної статистики надходитиме достовірна інформація про фінансовий стан підприємств, аналіз якої може виявити підприємства, що перебувають на шляху до банкрутства, а також ті з них, які оголошують фіктивне банкрутство. Це поліпшить стан профілактичної роботи щодо цих злочинів, а саме – «Приховування стійкої фінансової неспроможності» (ст. 220), «Фіктивне банкрутство» (ст. 218) і «Доведення до банкрутства» (ст. 219 КК).

У ході діяльності практичних органів внутрішніх справ виявляються **злочини у сфері протидії монополізму і недобросовісній конкуренції**. Це, зокрема: незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю (ст. 231), розголошення комерційної таємниці (ст. 232), примушування до антиконкурентних узгоджених дій (ст. 228), примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355).

Інформація про ці види злочинів надходить до органів внутрішніх справ здебільшого під час оперативно-розшукових заходів. Кримінальні справи практично не порушуються. Адже попередження злочинів у сфері протидії монополізму і недобросовісній конкуренції органи внутрішніх справ повинні здійснювати спільно з територіальними відділеннями антимонопольного комітету України. Відповідно до Закону України від 26 листопада 1993 р. «Про Антимонопольний комітет України» останній повинен визначати підприємства з монополюючим становищем на основі «Методики визначення монополюючого становища підприємств на ринку», яка затверджена розпорядженням Антимонопольного комітету України 10 березня 1994 р. № 1-р. Фактично така робота не проводилась. За останні роки не виявлено жодного порушника антимонопольного законодавства [64].

Враховуючи занедбаність антимонопольної діяльності, Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про Антимонопольний комітет» 13 липня 2000 р., в якому не лише розширено права, а й посилено відповідальність Антимонопольного комітету України.

Вивчення практичної діяльності органів внутрішніх справ показало, що **злочини у сфері обслуговування населення** досить поширені, а саме: випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 227), обман покупців та замовників (ст. 225).

Що стосується випуску або реалізації недоброякісної продукції, то Львівській центр стандартизації, метрології і сертифікації спільно з органами внутрішніх справ, систематично контролює зразки готової продукції підприємств. Часто виявляється їх низька якість, а подекуди і повна фальсифікація. Наприклад, було встановлено, що вина «Чорний доктор», «Діоніс», «Кагор

український», «Монастирське № 48» не відповідають державним стандартам.

Слід зазначити, що виробництво фальсифікованих вин у 2-3 рази дешевше, ніж натуральних, а коньяку – майже у 20 разів. При цьому натуральний коньячний спирт заміняють ректифікатом.

Влітку 2000 р. УМВС у Львівській області спільно із Львівським центром стандартизації, метрології і сертифікації провело операцію «Якість». У результаті перевірок виявлені численні порушення під час випуску неякісної продукції на підприємствах машинобудування, харчової і легкої промисловості. Виявлені також факти реалізації товарів місцевого виробництва з товарними знаками відомих світових фірм («самопальна» продукція). Але у чинному КК України є ст. 227 «Випуск або реалізація недоброякісної продукції», яка дає можливість для провадити кримінально-правову боротьбу з ним [124].

Обман покупців досить поширений у закладах торгівлі і громадського харчування. Це – обмірювання, обважування, перевищення роздрібних цін тощо. Здебільшого такі дії вчиняються за допомогою псування або фальсифікації засобів вимірювання. Тоді сам факт обману покупців стає прихованим, а в разі виявлення, за неточність виміру ваги, наприклад, продавець відповідальності не несе. У КК 1960 р. була відсутня стаття, яка передбачала б відповідальність за псування засобів виміру. В чинному КК України є ст. 226 «Фальсифікація засобів вимірювання».

Боротьбу з цим видом злочину ведуть органи внутрішніх справ шляхом організації контрольних закупок. Профілактика – роз'яснення в засобах масової інформації відповідальності за такі протиправні дії.

Що стосується таких протиправних дій, як обман замовників, тобто перевищення встановлених цін і тарифів на побутові і комунальні послуги, що надаються населенню, обраховування або інший обман замовників на підприємствах побутового обслуговування населення і комунального господарства, то таких видів злочину практично не існує. В умовах повальної приватизації цих закладів і встановлення власниками договірних цін питання про їх перевищення і відповідальність за такі дії вирішують самі власники. Як правило, вживаються заходи дисциплінарного впливу на порушників.

Порушення правил торгівлі більш поширене. Так, у Львові значна кількість м'яса продається на так званих міні-ринках. Там товар не проходить ветеринарного контролю. Є рішення місцевої влади про заборону реалізації хліба з рук, але воно порушується. Органи внутрішніх справ постійно проводять боротьбу з порушниками правил торгівлі, які легко виявити при вуличному патрулюванні.

Злочини у сфері регулювання переміщення майна через митний кордон України. У цьому зв'язку для Львівщини найбільш характерна контрабанда (ст. 201). Адже на території області розташовано три митні переходи через кордон України.

Боротьбу і попередження контрабанди практичні правоохоронні органи проводять спільно із співробітниками УСБУ у Львівській області та Західної регіональної митниці. За фактами недотримання митних правил порушуються адміністративні і кримінальні справи. Боротьба з правопорушниками ведеться і в

пунктах перепуску і поза ними. У 2000 р. правоохоронці разом з митниками провели майже десять широкомасштабних операцій «Щит», «Кільце», «Редут», «Рубін» тощо. З метою попередження контрабанди за пропозицією практичних органів внутрішніх справ на західній регіональній митниці вводиться нова система контролю за доставкою вантажів, яка повинна протидіяти правопорушенням з так званим «утопленням» вантажів, тобто постачанням товарів на неіснуючі фірми. Система ґрунтується на попередній заявці суб'єктом даних про переміщення вантажу, використанні єдиного банку даних митної інформації і мережі супутникового зв'язку. Крім того, забезпечується контроль за доставкою автомобільним транспортом вантажів, що імпортуються в Україну або ідуть транзитом. З 15 червня 2000 р. цією системою контролю охоплено вантажі, що вивозяться з України автотранспортом.

Злочини з ознакою корупції та зловживання службовим становищем, тобто ті, що пов'язані з посадовими корупційними діяннями, які кваліфікуються за ст. 364-370 КК України.

У практичній діяльності органів внутрішніх справ труднощі боротьби з корупцією виникають, по-перше, через відсутність відповідної статті в КК України. По-друге, для попередження корупційних злочинів потрібні заходи загальнодержавного рівня, пов'язані з подоланням економічної кризи, підвищенням зарплати, але, попри це, і вимогливості від державних службовців [236; 254, с.39-44].

Таким чином, **аналіз роботи практичних органів внутрішніх справ щодо боротьби і попередження злочинів у тіншовому секторі економіки** виявив чисельні факти, які ускладнюють проведення цієї роботи, а саме:

- 1) недосконалість законодавчої бази щодо регулювання взаємодії, перш за все, між правоохоронними органами;
- 2) брак науково-дослідних робіт методичного забезпечення правоохоронних органів щодо боротьби і попередження злочинів у тіншовому секторі економіки.

Для ліквідації цих недоліків в Україні вже проводиться певна робота, зокрема:

- 1) Кабінет Міністрів України розглядає питання про створення єдиної автоматизованої міжвідомчої інтегрованої інформаційної системи для забезпечення скоординованої роботи державних органів щодо аналізу та проведення заходів, які запобігають подальшій тінзації економіки України;
- 2) рішенням Урядової робочої групи з питань відстеження процесів тінзації економіки та розроблення пропозицій і рекомендацій щодо припинення її зростання від 31 березня 1999 р. МВС України доручено проведення кримінологічної експертизи всіх законопроектів.

З цього приводу, наприклад, у Львівській області створено міжгалузеву науково-практичну лабораторію з питань організації боротьби з економічною злочинністю на базі Львівського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ (сьогодні – Львівський державний університет внутрішніх справ). До її складу увійшли співробітники УМВС, УСБУ, Західної

регіональної митниці, прикордонники, податківці. Лабораторія проводить аналітичні та науково-дослідні роботи з питань вивчення тіньового сектора економіки.

Подальшій активізації боротьби і попередження злочинів у ТСЕУ буде сприяти залучення до цього процесу широких верств населення. Таку можливість надає нарешті прийнятий Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-3 «Про участь громадян в охороні громадського порядку і Державного кордону» [74, с. 68-72;75].

Аналіз практики *застосування судами Львівської області законодавства у справах щодо економічних злочинів* показав, що їх питома вага у загальному обсязі розглянутих кримінальних справ з року в рік зростає. Так, якщо питома вага кримінальних справ щодо економічних злочинів у їх загальному обсязі у 1990 р. становила 19,6%, то у 2000 р. – 46,2 %, а в 2004 – 65,8%. Разом з тим змінилася і якісна структура кримінальних справ щодо економічних злочинів, що розглядалися судами [268, с. 5-8]. З'явилися нові види злочинів, які раніше судами не розглядалися. Це такі, як виготовлення або збут підроблених цінних паперів, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів, незаконне виготовлення, підробка, використання або збут незаконно виготовлених і одержаних чи підроблених марок акцизного збору, порушення законодавства про бюджетну систему України, приховування банкрутства та фіктивне банкрутство, злочини у сфері протидії монополізму і недобросовісної конкуренції, корупційні діяння [91;138, с.59].

Для аналізу судової практики про злочини, що вчинені у тіньовому секторі економіки, було відібрано 320 справ із загальної їх кількості – 864, що були розглянуті у 1999–2000 рр. судами Львівської області.

За сферами вчинення злочинів кримінальні справи поділилися так:

1) кредитно-фінансова і банківська система	- 26,4%;
2) зовнішньоекономічна діяльність	- 21,6%;
3) процеси приватизації	- 18,4%;
4) сфера енергозбереження	- 18,2%;
5) внутрішня торгівля	- 12,5%;
6) інші сфери	- 8,9%.

За складами вчинених злочинів найбільша питома вага припадає на ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК), що було вчинено самостійно або у сукупності з іншими протиправними діями, всі види розкрадань у сфері відносин власності (ст. 185-191 КК), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК), порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю (ст. 202 КК), обман покупців та замовників (ст. 225 КК), одержання хабара (ст. 368 КК), контрабанда (ст. 201 КК), ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207 КК).

Вивчення кримінальних справ показало, що з моменту викриття злочинної діяльності осіб до порушення справи, як правило, спливає багато часу, що значно знижує ефективність правосуддя. Це, перш за все, стосується *кримінальних*

справ щодо злочинів, вчинених у кредитно-фінансовій сфері, зовнішньоекономічній діяльності і в процесі приватизації. Так, узагальнення судової практики у 22 кримінальних справах про злочини посадових осіб довірчих, страхових товариств та інших небанківських структур, які залучали кошти громадян, показало, що діяльність цих структур здійснювалася за принципом «пірамід». Винагороди у вигляді відсотків за користування залученими коштами оплачувалися за рахунок наступних вкладників. Вчинені злочини мали корисливе спрямування і полягали у привласненні чи розтраті одержаних за договорами від вкладників коштів (35,0%), викраданні коштів вкладників шляхом обману чи зловживання довір'ям (шахрайство) (21,0%), витрачання коштів не за цільовим призначенням (20,0%) тощо.

На порушення Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. №15-93 «Про систему валютного регулювання і контролю» посадові особи, не маючи відповідних ліцензій НБУ, одержували від громадян кошти в іноземній валюті. Ці кошти не надходили до кас, а розкрадалися або використовувалися не за призначенням [191, с.4].

У результаті попереднього слідства в 9-ти довірчих товариствах, інвестиційних фондах та страхових компаніях були виявлені факти хабарництва, пов'язані із заниженням вартості майна, підвищення встановлених розмірів сертифікатних внесків і незаконного переміщення приватизаційних цінних паперів з метою придбання контрольного пакету акцій. Щодо керівників цих структур порушено кримінальні справи за ст. 368 КК «Одержання хабара». УМВСУ у Львівській області було порушено кримінальну справу стосовно посадових осіб трастової компанії «Оберіг», яка незаконно скуповувала приватизаційні сертифікати з метою використання їх для придбання контрольного пакету акцій АТ «Львівський універмаг». Проти посадових осіб відділення Ощадбанку у Львові було порушено кримінальну справу за ч. 5 ст. 191 КК, за матеріалами якої були виявлені факти викрадення майнових сертифікатів шляхом виписки останніх на громадян, що виїхали за кордон або померли. Далі ці сертифікати були продані довірчому товариству.

Під час попереднього слідства у справах у сфері зовнішньоекономічної діяльності виникають труднощі із контролем за контрактами, які укладені із західними фірмами, і за їх банківськими рахунками в іноземних державах. На проведення таких перевірок потрібен дозвіл компетентних органів цих держав, які далеко не завжди в цьому зацікавлені.

Через це у деяких із вивчених справ провадження тривало: у третини – 1-2 роки, а у четвертій частини – до 3-х років. Тривалість досудового слідства і судового розгляду зумовлена рядом об'єктивних причин [204, 281, 300-301]. При слідчому провадженні справ цієї категорії виникали серйозні упущення із збиранням та дослідженням доказів. Оперативно-розшуковим підрозділам, слідчому апарату доводилось докладати великих зусиль і витратити багато часу на встановлення та відшукування фінансових документів, проведення численних допитів, ревізій, експертиз, відряджень за кордон тощо [232-234].

Однак траплялися непоодинокі **випадки тяганини, внаслідок суттєвих упущень при провадженні досудового слідства**. У ряді справ слідчі дії здійснювалися без чітко вираженого плану, часто некваліфіковано, допускалися значні помилки при вжитті запобіжних заходів щодо підозрюваних і обвинувачених у вчиненні тяжких злочинів. Усе це створювало умови, за яких втрачалися обвинувальні докази вчинених злочинів, у винних з'являлася можливість переховуватися від слідства.

Привертає увагу й значна тривалість судового провадження справ. Тільки 55 справ було вирішено протягом одного-двох місяців. Четверта частина справ перебувала у провадженні судів до одного року. Основними об'єктивними причинами тривалого судового провадження був великий обсяг і значна складність багатьох справ даної категорії. Поряд із тим мали місце факти явного затягування розгляду справ. В окремих випадках, всупереч вимогам ст. 256 КПК України, кримінальні справи призначалися суддями до розгляду з очевидним порушенням передбачених законом строків. Інколи оголошувалися численні і тривалі перерви судових засідань або слухання справи на тривалий час відкладалися.

Існують факти притягання до кримінальної відповідальності осіб, у діях яких відсутні ознаки складу злочину і які підлягали тільки застосуванню щодо них заходів дисциплінарного стягнення. Органи розслідування не завжди повно і об'єктивно перевіряли доводи обвинуваченого, що наводилися ним на свій захист.

Основною причиною повернення справ на додаткове розслідування було невиконання слідчими вимог ст. 64-67 КПК України щодо всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин, що підлягають доказуванню, а також збирання та дослідження доказів у справі. Разом з тим виявлялися випадки, коли із судових засідань на додаткове розслідування направлялися справи для з'ясування таких питань, які могли бути перевірені самим судом. Суди іноді повертали справи на додаткове розслідування замість внесення виправдувальних вироків.

Працівники оперативно-розшукових та слідчих підрозділів не завжди своєчасно вживали заходів для відшукування викрадених коштів, накладання арешту на майно підозрюваних (обвинувачених) та банківські рахунки зазначених комерційних структур. Розслідування кримінальних справ у тіншовому секторі економіки ускладнювалося через відсутність науково-практичних методик із більшості категорій розслідуваних злочинів. Це негативно позначалося на якості попереднього слідства. Через недоліки попереднього слідства 36 із досліджених кримінальних справ (19,0%) судами було повернуто органам дізнання та слідства для проведення додаткового розслідування [256, с. 18].

Вивчення показало, що при судовому розгляді та вирішенні кримінальних справ про названі вище причини **суди допускали помилки і порушення законодавства, особливо у справах про корисливі злочини проти власності**. Зокрема допускалися помилки у розмежуванні окремих видів розкрадання,

відмежуванні розкрадання від інших злочинів, остаточного розкрадання – від замаху на нього, продовжуваного – від повторного.

Окремі суди визнавали суб'єктами злочину, передбаченого у ст. 212 КК, осіб, які ухиляються від сплати податків та інших обов'язкових платежів з доходів, одержаних незаконним чи злочинним шляхом. Приймаючи зазначені рішення, суди не брали до уваги, що об'єктами оподаткування є доходи громадян від легальних (дозволених законом) видів діяльності та з таких самих джерел.

У слідчій і судовій практиці трапляються випадки помилкового вирішення питань про кваліфікацію дій винних і призначення їм покарання, що впливають із чинності кримінального закону у часі. Адже, поряд із кримінальним, дуже не стабільним є і податкове законодавство щодо ставок податків, зборів чи розмірів обов'язкових платежів, порядку і строків їх сплати, пільг з оподаткування тощо. При розслідуванні й судовому розгляді справ, при ухиленні від сплати податків, зборів чи обов'язкових платежів слідчі і суди не завжди точно встановлюють, який саме закон діяв на той час і зобов'язував платника до сплати податку – якого саме виду, за якою ставкою і в який термін [195, 216, 231].

До введення в дію Закону України від 5 лютого 1997 р. про внесення змін у ст.148-2 КК України суб'єктами злочину, передбаченого у ст. 148-2 КК, визнавалися лише посадові особи суб'єкта підприємницької діяльності. Приватні підприємці, які здійснювали підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, не визнавалися на той час за законом суб'єктами злочину. Проте законодавча вимога до об'єкта оподаткування змінилася 26 лютого 1997 р. : фізичні особи, підприємці, які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, визнаються суб'єктами умисного ухилення від сплати податків . Але окремі суди цього законодавчого новаторства при розгляді справ не враховували [215, 231].

Злочин, передбачений у ст. 212 КК 2001 р., характеризується виною у формі прямого умислу і, як правило, корисливим мотивом. У вивчених справах винні особи визнавали себе винними лише у фактичній несплаті (неповній сплаті) податків, а не в ухиленні від їх сплати. Суди не мали доказів вини підсудних. Незважаючи на це, вони вказували у вироках, що особи визнали себе винними в ухиленні від сплати податків, що не відповідало їх показанням і обставинам справи.

Окремі суди при розгляді кримінальних справ службових осіб суб'єктів підприємницької діяльності за ст. 367 КК «Службова недбалість» за сукупністю засуджували і за ст. 212 КК, навіть коли розмір заподіяної шкоди не досягав розміру, зазначеного у ст.212 КК [124].

При засудженні осіб, винних в обмані покупців, суди не завжди обговорювали питання застосування до них такої основної чи додаткової міри покарання, передбаченої законом, як позбавлення права займати певні посади на торговельних підприємствах чи підприємствах громадського харчування.

Допускалися помилки у кваліфікації дій винних за способом вчинення розкрадання, розміром (вартістю) викраденого, за ознакою повторності, у відмежуванні розкрадань від інших складів злочинів, закінченого розкрадання

від незакінченого та ін.

Траплялися факти неправильного засудження посадових осіб за халатне виконання посадових обов'язків, у той час, як нестача матеріальних цінностей є наслідком привласнення або розтрати їх особою, якій вони ввірені.

При розгляді корупційних діянь суди нерідко приймали до свого провадження неналежно оформлені протоколи, зокрема ті, в яких не зазначено правовий статус особи та характер вчиненого діяння. Внаслідок цього до відповідальності притягалися особи, які не є суб'єктами корупційних правопорушень або вчинили діяння, що не належать до останніх [234].

Вивчення кримінальних справ показало, що стосовно їх суди не завжди (^{1/4} випадків) виконують вимоги закону про виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень і вжиттю заходів для їх усунення. Не завжди повно і всебічно встановлюються обставини злочину, допускаються помилки при дослідженні та оцінці доказів, застосуванні норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства, призначенні покарань. Є окремі випадки розгляду справ без проведення експертиз, коли їх призначення є обов'язковим за законом або за обставинами справи.

В окремих випадках в ухвалах подаються рекомендації, які стосуються порядку здійснення фінансово-господарської діяльності підприємств, що виходить за межі компетенції суду. Не у кожній справі суди виконують вимоги закону про повне і своєчасне відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинами в економічній сфері.

Слід зазначити, що в Україні ще не склалась єдина судово-слідча практика щодо юридичної оцінки дій посадових осіб та працівників підприємницьких структур у всій системі злочинів у тіншовому секторі економіки.

Вищенаведені недоліки, що виявлені під час вивчення 320 кримінальних справ у судах Львівської області, підтверджується наслідками їх розгляду в апеляційному, касаційному порядку. Суди цієї інстанції, як відомо, забезпечують виконання вимог закону і правильно орієнтують суди на їх неухильне додержання при розгляді кримінальних справ першої інстанції.

Серед вивчених справ оскаржено вироки та інші судові рішення щодо 42 осіб у 28 справах (14,0% від кількості досліджених судових справ). Скасовано вироки судів і постанови щодо 12 та змінено 13, а всього – щодо 25 осіб (16,0% з числа осіб, стосовно яких провадження справ закінчено). Для порівняння наведемо довідку: в Україні по кримінальних справах у 1999 р. скасовано і змінено не більше, як 5,0% вироків [91, с. 41].

Вивчення практики призначення покарань показало, що із 176 справ, у яких вироки судів набули законної сили на момент ознайомлення з ними, визнано винними 265 осіб, з них 225 осіб (85,0%) за тими ж статтями КК, якими їх діяння кваліфікувалися на попередньому слідстві.

Покарання у виді позбавлення волі призначено 185 особам (72,0%). При цьому в межах санкцій закону – 40,0% від загальної кількості засуджених; призначено більш м'яке покарання, ніж передбачені законом, – 32,0%. Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовано до 28 осіб.

Третій частині від кількості засуджених судами було призначено покарання, яке, на нашу думку, за м'якістю не відповідало характеру та ступеневі суспільної небезпеки вчинених злочинів і особі винних. Не завжди, посилаючись на виняткові обставини, підставами призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, вважалися цілі і мотиви злочину, роль винної особи при його вчиненні.

Іноді суди застосовували ст. 75 КК (у КК 1960 р. – ст.ст. 45, 46-1) до організаторів та активних виконавців злочинів. З цього приводу Пленум Верховного суду України в Постанові від 30 вересня 1994 р. №9 «Про судову діяльність в умовах загострення криміногенної ситуації» роз'яснив, що особам, які вчиняють тяжкі злочини, зокрема у кредитно-фінансовій сфері, необхідно призначати передбачені законом суворі міри покарання. Застосування відстрочки виконання вироку та умовне засудження щодо таких осіб, як правило, не повинні застосовуватись [238].

Як висновок, слід зазначити, що практичні органи внутрішніх справ не приділяють належної уваги узагальненню судової практики та використанню цих матеріалів для запобігання правопорушенням у тіньовому секторі економіки.

Виходячи з вищенаведеного, актуальними для боротьби з тіньовим сектором економіки є посилення правового забезпечення цього процесу [208, с. 217].

Розглянемо шляхи економічного і соціального оздоровлення країни. Глибока економічна криза Української держави та зростання злочинів у тіньовому секторі економіки спричинили проблему їх подолання. Її намагалися вирішити не тільки шість урядів України, але й окремі депутати, науковці, практичні працівники. Конкретно проаналізуємо окремі, найбільш цікаві, на нашу думку програми економічного і соціального оздоровлення країни.

Найбільш визначною серед усіх є Програма економічних реформ в Україні, підготовлена групою українських та закордонних спеціалістів під керівництвом В. Пинзеника в березні 1994 р. Особливість програми полягає в тому, що саме В. Пинзеник, займаючи посаду віце-прем'єра міністра Кабінету Міністрів України, був головним ідеологом реформування економіки при переході країни від адміністративно-командної системи до ринкових відносин.

Слід зазначити, що В. Пинзеник був прихильником методу «шокової терапії» для стабілізації економіки України. Цей метод застосовується для подолання кризових ситуацій в економічно замкнених системах шляхом перетворення їх у відкриті, що передбачає зняття національних кордонів і митних тарифів, звільнення експортно-імпортних операцій від квотування і ліцензування, лібералізацію цін на внутрішньому ринку, необмежений доступ іноземного капіталу, введення конвертованості національної валюти тощо. Розробник методу – американський економіст Д. Сакс. Його послідовником був «архітектор» польського варіанту ринкової економіки экс-прем'єр міністр Польщі Л. Бальцерович. Польський варіант «шокової терапії» має додатковий елемент – приватизацію державної власності при обмеженні іноземного інвестування та збереженні митного контролю.

Метод «шокової терапії» має дві модифікації. Перший варіант – екстремальний, бо застосовує прийом економічного буму, тобто зняття всіх обмежень на підприємництво, ціноутворення, експортно-імпорتنі операції, проникнення іноземного капіталу і валюти на внутрішній ринок. В. Пинзеник закликав: «Потрібно зняти всі перепони для вивозу продукції. Будуть усе вивозити? Так, у цьому і полягає наше завдання. Давайте відпустимо ціни, і споживач сам вирішить, чи виправдані такі витрати» [47, с. 2].

До другого варіанту «шокової терапії» відносять «локальну блокаду». Регульовані державою ціни поступово відпускаються. Темпи їх зростання випереджують темпи зростання реальної заробітної плати населення. Спостерігаються фіскальні засоби отримання інфляції: посилення податкового тиску, обмеження заробітної плати і її виплати, встановлення граничного коридору курсу національної валюти, регламентація споживання енергоносіїв і прогресуючі ставки оплати.

Саме такий метод «шокової терапії» і був застосований в Україні. Д. Сакс рекомендував одночасне впровадження дієвих заходів у всі фази кругообігу капіталу, особливо продуктивну, а на прикладі України ми спостерігаємо вдосконалення лише обігу товарного і фінансового капіталу.

«Програма економічних реформ України» – це набір організаційно-економічних заходів, що охоплюють різні сфери економічної діяльності держави [94, с. 39]. Так, для оздоровлення грошово-кредитної політики пропонувалося відмовитися від практики неконтрольованої емісії грошей, розмежувати повно важення між Урядом і НБУ, скасувати штучно завищений фіксований курс національної валюти, розмежувати бюджети держави і регіонів, перейти від оподаткування доходу до оподаткування прибутку, лібералізувати ціни. У сфері приватизації – випустити в обіг майнові приватизаційні сертифікати, дозволити участь іноземних інвесторів у первинній приватизації. Соціальна політика: скасувати директивний характер тарифної системи, ввести мінімальний розмір заробітної плати для всіх форм власності, створити фонд зайнятості, переглянути пенсійне законодавство та інше.

У зовнішньоекономічній діяльності скасувати систему квотування і ліцензування експорту, припинити взаємні поставки між країнами СНД на кліринговій основі, демонополізувати експорт та імпорт продукції тощо.

У програмі пропонувалося здійснити в економіці структурні зміни: провести часову градацію пріоритетів структурних змін в економіці, забезпечити пошук альтернативних джерел постачання нафтою та нафтопродуктами, змінити підхід до державного інвестування пріоритетів структурних змін. В аграрному секторі – надати право виробникам вільно розпоряджатися продукцією, обмежити державне замовлення, ввести в практику укладання ф'ючерсних угод під майбутній урожай, корпоратизувати радгоспи та ін.

Аналіз програми приводить до висновку, що вона охоплює окремі несуттєві ділянки економіки держави. Програма зовсім не розкриває сутності структурних змін в економіці в цілому, і в промисловості і сільському господарстві зокрема. Саме тому виконання цієї програми не вивело державу із

кризи, а, навпаки, тільки її поглибило.

Слід зазначити, що ще в Посланні Верховної Ради України «Стратегія: економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки» було вказано на необхідність розробки нової програми економічних реформ та виходу із економічної кризи, а також, стратегічних пріоритетів розвитку української держави, а саме – зростання наукового потенціалу нації та розширення науково-технічних інновацій, застосування яких суттєво зміцнить обсяги та якість виробництва й споживання; інтеграція у глобальну інформаційну структуру, забезпечення участі України в міжнародних проектах будівництва транс'європейських волокно-оптичних ліній зв'язку; необхідність формування транспортно-комунікаційних мереж, створення галузевих і регіональних центрів трансферу високих технологій; розвиток власної інвестиційної бази в основному на достатній ринковій основі шляхом стимулювання внутрішньо-інвестиційної активності, що неможливо в разі низької вартості робочої сили [98, 229].

В унісон Посланню Президента України Верховній Раді України розроблена і програма дій Уряду України, прийнята Верховною Радою України 09 квітня 2000 р. Стержневим Документом програми дій Уряду став *державний бюджет на 2000 рік*. Щодо фінансового забезпечення він найбільш реальний з усіх, які приймалися у минулому [64, с. 456]. До того ж, сам держбюджет є бездефіцитним і вперше передбачає увесь приріст фінансів спрямувати на розвиток національної економіки і соціальне забезпечення населення. Встановлено перелік із 27 економічних показників, за якими можливо оцінити ефективність виконання програми. Крім того, у програмі встановлено кінцеву її мету дій, яка описується 22 критеріями оцінки у вартісному вираженні. Визначені пріоритети методів досягнення кількісних і якісних перетворень у народному господарстві. Стратегічно метою програми є розвиток людського потенціалу, зниження рівня бідності та примноження багатства нації, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, інтеграції України до Європейського Союзу. Таким чином, програма має соціальну орієнтацію, оскільки передбачає розвиток ринкових відносин із соціальним захистом населення. Головним інструментарієм досягнення мети має стати поліпшення економічної стабільності, удосконалення правової і податкової бази, боротьба з корупцією, посилення умов економічного розвитку регіонів держави.

У програмі встановлені основні принципи, положення і мотиви, за допомогою яких збираються реформувати 720 тисяч підприємств України: зміни фіскальних і бюджетних відносин за рахунок зниження податкового тиску і розширення податкової бази.

Економічне зростання тісно пов'язується із зростанням макроекономічної і фінансової стабільності разом із глибоким реформуванням і реструктуризацією народного господарства. Додатком до програми дій Уряду є «Заходи щодо забезпечення виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України». Заходи побудовані за матричною ознакою. Вертикально вона має п'ять граф: проблема, на вирішення якої розроблено захід; заходи, спрямовані на вирішення проблеми; інструментарій реалізації; виконавці; термін виконання. Заходи охоплюють різні

аспекти соціально-економічного життя країни. Третій розділ якраз присвячений економічному зростанню, що само по собі має антикризове спрямування. Бо якщо почнеться зростання, то країна з економічної кризи і депресії перейде до фази поживлення. Проте програма не враховує систему економічного моніторингу [244, 250, с.4-5].

Недоліком програми є те, що її виконання спрямоване на розробку і прийняття нових державних нормативних актів, які самі по собі за назвою самодостатні, але чи будуть вони за суттю відповідати реаліям життя. Але ж поки що законодавчі акти здебільшого не виконуються повною мірою, що змусило Президента України 21 березня 2000 р. підписати укази «Про Координаційну раду з питань державної служби при Президентові України» та «Про заходи щодо вдосконалення організації контролю за виконанням актів і доручень Президента України» [250, с.5].

В окремих випадках в Україні штучно створюється така *економічна ситуація, яка сприяє вчиненню економічних злочинів*. При цьому виникають труднощі з виявленням і розслідуванням злочинів. В останні роки спостерігається зростання злочинності у сфері приватизації державного майна. Цьому значно сприяє заниження фактичної вартості майна через похибку у методологічному підході до його оцінки. В промисловості розроблено «Методику обсягу зносу основних фондів», «Порядок індексації балансової вартості основних фондів підприємств». Вони визначають вартість об'єктів приватизації з урахуванням потенційної прибутковості шляхом множення середньогалузевої рентабельності основних засобів у 1990 р. на балансову вартість об'єкта приватизації. При цьому враховується індекс зміни вартості фондів, коефіцієнт їх придатності, нормативний коефіцієнт окупності капіталовкладень та зональний коефіцієнт [64, 237].

Разом з тим у методологічному підході закладено похибку оцінки вартості майна. За базу взято вартість основних фондів 1990 р., що була явно заниженою. Подальша індексація їх вартості не виправила становища: оновлена вартість основних фондів занижена порівняно зі світовими цінами. Відповідно занижена й номінальна ціна майнового приватизаційного сертифікату, що давала можливість фінансовим посередникам спекулювати ними. Аналогічна ситуація і з оцінкою вартості об'єктів незавершеного будівництва при приватизації [9].

Грошова оцінка землі здійснюється відповідно до законів України «Про плату за землю» (1992 р.), «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю» (1996 р.). Грошова оцінка землі була проведена Державним комітетом України із земельних ресурсів за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України. Вартість землі сільськогосподарського призначення залежить від її якості і місця розташування ділянки, виходячи з її кадастрової оцінки, і налічується в межах 500-800 грн. за гектар. Практично – це безцінь [64, с.387].

Розглянемо механізм хабарництва чиновників-приватизаторів при продажу об'єктів державної форми власності за заниженими цінами. Нехай фактична вартість об'єкта приватизації становить В, але він продається за ціною Ц, яка є

небагато нижчою від його вартості ($\Pi < B$). При цьому покупець дає чиновникові хабар у розмірі X . Але сума ціни об'єкта і хабара повинна бути нижчою від вартості об'єкта приватизації, інакше ніхто не буде його купувати.

$$\Pi_1 = \Pi + X, \text{ де}$$

Π_1 – ціна купівлі об'єкта приватизації;

Π – офіційна ціна продажу об'єкта приватизації;

X – розмір хабара чиновникові-приватизатору. (3.5.)

Чиновник намагається отримати максимально можливий хабар, тобто

—————→

$$\lim_{t \rightarrow \infty} X = 0$$

t

(3.6)

.)

Але вартість об'єкта приватизації є величиною постійною, оскільки за законом вартості вона визначається розміром суспільно необхідних витрат, які пішли на його створення, тобто $B = \text{const}$. Чиновник тоді намагається опустити якнайнижче ціну продажу об'єкта приватизації, тобто

—————→

$$\lim_{t \rightarrow \infty} \Pi = 0$$

t

(3.7)

.)

При цьому хабар виникає із різниці між фактичною вартістю і ціною продажу об'єкта приватизації:

$$X = \Delta (B - \Pi) = \Delta B \quad (3.8.)$$

Але ніхто не дасть хабара, який є повною різницею між ціною продажу об'єкта і його фактичною вартістю. Аналіз кримінальних справ із приватизації у Львівській області показує, що розмір хабара лежить в межах $(0,5 + 0,3) \Delta B$. У такому випадку підприємець купує об'єкт приватизації за його ціною продажу, плюс хабар, що становить для нього

$$Ц_T = Ц + к * \Delta B \quad , \text{де} \quad (3.9.)$$

$Ц_T$ – тіньова ціна купівлі об'єкта приватизації;
 $Ц$ – офіційна ціна продажу об'єкта приватизації;
 B – різниця між фактичною вартістю і ціною продажу об'єкта;
 $к$ – коефіцієнт;
 $к * \Delta B$ – розмір хабара

Таким чином, з'ясована природа й економічна сутність хабара. Хабар виникає із частки між вартістю фактично отриманих матеріальних цінностей або прав на них і офіційною ціною купівлі. Хабар виплачується хабародавцем за рахунок суспільства. Якщо матеріальні блага передаються чиновникові за власний рахунок громадянина, то це треба відносити до категорії винагороди, а не хабара. Саме в цьому полягає різниця хабара від винагороди.

Іншим характерним прикладом економічних чинників, що не тільки надають можливості, але й примушують стати на шлях вчинення злочинів, – це існуюча в Україні *пригноблююча податкова система*. Слід зазначити, що в умовах адміністративно-командної системи ухилення від сплати податків не належало до категорії злочинів, і в Кримінальному кодексі УРСР були відсутні відповідні статті, що передбачали покарання за це. В часи незалежної України Кримінальний кодекс УРСР було доповнено ст. 148-2 (1993 р.) «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів». Ця стаття передбачала покарання від виправних робіт терміном до двох років до десяти років позбавлення волі. У чинному КК ст. 212 передбачає покарання від штрафу до 10 років позбавлення волі [124].

Частина 4 ст. 2 Закону України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 р. і в редакції від 18 лютого 1997 р. встановлює, що сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджету та до державних цільових фондів, що справляються у встановленому законами України порядку, становлять систему оподаткування [237, с. 5].

Проте податкова система України, за словами Н. Кероза та І. Кичка, «не має соціальної орієнтації» [81, с. 78-80]. Цікавими є результати досліджень, проведені в Україні Міжнародною Фінансовою корпорацією (МФК) влітку 1996 р. Було опитано керівників 235 приватизованих і приватних підприємств стосовно податкової системи. 80,0% опитуваних визнали, що приховують від оподаткування від 10,0% до 90,0% прибутку підприємства. Як свідчить В. Пшонка, за різними оцінками, у вигляді податків стягується 60,0-80,0% прибутків підприємств. Це формує в українських підприємців стійке прагнення ухилитися від сплати податків [247, с.39-42].

З метою визначення розміру податкового тиску, обсягів тіньового сектора економіки та хабарів Львівською міжгалузеву науково-дослідною лабораторією організації боротьби з економічною злочинністю за участю автора даного дослідження було проведено оперативні дослідження фінансово-господарської діяльності 50 комерційних структур м. Львова у 2000 р. (див. Дадаток У).

Дані таблиці свідчать, що в середньому на 1 грн. офіційного сектора економіки припадає 2 грн. тінювих. Витрати фірми, разом із податками і хабарами, на 1 грн. офіційного сектора становлять 1 грн. і 11,35 коп. Тобто, на кожній гривні реалізованої продукції фірма зазнає збитків у розмірі 11,35 коп. Практично фірма не може існувати, бо збанкрутує, тому змушена вести тінювий сектор економіки.

Дослідження показали, що розмір сукупного обсягу податків повинен бути не більшим за 25,0%. У такому випадку тінювий сектор ухилення від податків буде зведено до мінімуму. Але цього можна досягти тільки завдяки зменшенню податкового тиску. Одночасно необхідно посилити контроль з боку правоохоронних органів.

Проект Податкового кодексу передбачає зниження податкового тиску до 30,0% загального обсягу ВВП, скорочення податків – із 33 до 23, зменшення кількості підакцизних товарів [179, с. 3-10]. Можливо, після прийняття нового Податкового кодексу України частково відбудеться легалізація тінювого сектора економіки. А в березні 2000 р. підписаний Указ Президента України «Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податків». В ньому ставиться завдання розробки механізмів легалізації тінювих капіталів резидентів, що незаконно зберігаються за кордоном, шляхом зняття кримінальної відповідальності за умови інвестування в Українську економіку [231, с. 4].

Крім того, з 1 січня 2000 р. для юридичних осіб малого і середнього бізнесу впроваджено спрощену систему оподаткування, у якій працює не більше, як 50 працівників, а обсяг виторгу від реалізації продукції не перевищує 1 млн. грн. у рік, а також фізичних осіб – підприємців, у яких обсяг виторгу від реалізації продукції впродовж року не перевищує 500 тис. грн. Визначені ставки податків для фізичних осіб – підприємців, у яких обсяг виторгу від реалізації продукції впродовж року не перевищує 500 тис. грн.

Для юридичних осіб за новою системою оподаткування пропонують два варіанти сплати єдиного податку. Перший: платити 6,0% від виторгу підприємства, при цьому сплачувати податок на додану вартість 20,0% від суми реалізації товару. Другий варіант: сплачувати 10,0% з податку від виторгу, але не платити ПДВ. Таке новаторство запроваджено згідно з Указом Президента України від 28 червня 1999 р. «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» [231, с.4].

У сільському господарстві також впроваджено єдиний податок у вигляді плати за землю або орендної плати, що визначається від грошової оцінки землі. Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про плату за землю» встановлено розмір податку за 1 га для ріллі, сінокосів та пасовищ – 0,1, багаторічних культур – 0,3 від вартості землі. У 1999 р. це становило податок з 1 га орної землі – 7,7 грн., сіножатей – 3,8 грн., пасовищ – 2,3 грн., багаторічних насаджень – 8,6 грн.

Посилена відповідальність за відмивання грошей за кордоном. У 1999 р. прийнято доповнення до старого КК у першому читанні, а саме – ст. 80-5 «Приховування доходів в іноземній валюті за межами України». В лютому 2000 р. Президент України видав Указ «Про упорядкування контролю над зовнішньоекономічною діяльністю резидентів України» з метою не допустити

нелегальний вивіз капіталів і запобігти ухиленню від сплати податків з боку імпортерів.

У чинному КК діють ст. 207 «Ухилення від повертання виручки в іноземній валюті» та ст. 208 «Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків» [124].

Тіньова фінансово-господарська діяльність суб'єктів підприємництва призводить до утворення неоподаткованих джерел доходів громадян, отриманих здебільшого за рахунок вчинення протиправних криміналізованих і криміногенних діянь [198, с.221; 202, с.15; 309]. Поступово відбувається процес накопичення капіталів, здобутих злочинним шляхом. Частково вони використовуються для фінансового забезпечення виробничо-господарської діяльності у тіньовому секторі економіки, а переважна більшість їх легалізується й інвестується в офіційний народногосподарський комплекс України [107, с.268-273].

Поширення процесів легалізації тіньових коштів характерне не тільки для України, але й для світового співтовариства. За різними оцінками, сьогодні у світі обертається злочинних грошей на суму, еквівалентну 500 млрд. доларів США. За даними Міжнародного валютного фонду, у тіньовій економіці обертається понад 20,0% капіталів світового валового внутрішнього продукту, серед яких є кошти, здобуті злочинним шляхом. Гострота проблеми протидії відмиванню цих коштів полягає в тому, що при сучасних засобах зв'язку немає ефективних процесуально-правових та технічних засобів, які б могли затримати цей процес. На думку експертів ООН, основними характерними рисами відмивання доходів злочинного походження є гнучкість і адаптація таких операцій, що пояснюється винахідливістю правопорушників, наявністю у них великих ресурсів, а також можливостей використання новітніх науково-технічних досягнень та інтелектуального потенціалу вчених [5, с.7].

Сучасна законодавча та правозастосовча практика більшості розвинутих країн свідчить про постійні спроби знайти оптимальну лінію боротьби з легалізацією злочинно набутих доходів.

У законі США «Про боротьбу з «відмиванням» грошей» (1986 р.) були криміналізовані певні види діяльності, пов'язані з легалізацією грошей, здобутих від злочину, а саме – навмисне приховування джерел прибутку, навмисне ухилення від виконання вимог закону, який передбачає реставрацію угоди; незаконне перевезення або спроба перевезення грошових коштів за межі США; укриття джерел прибутку за допомогою законного перевезення грошових коштів за межі США. Під «відмиванням» законодавець розуміє незаконне використання у фінансових операціях власності, яка є частиною якоїсь фірми, проведення або спробу проведення такої фінансової операції (ч. 1. ст. 1956); рух фінансових інструментів або фондів (ч. 2 ст. 1956); проведення фінансових операцій (ст. 1956, ст. 1957) за умов, що зазначені дії вчиняються з метою продовження незаконної діяльності, приховування або маскуванню природи знаходження джерела або контролю над нею, або уникнення вимог звітування про такі фінансові операції [252, с.227].

Під легалізацією М. Салтевський пропонує розуміти «...злочинну діяльність щодо виведення коштів зі сфери тіньового капіталу та введення їх у сферу законного обігу, тобто надання грошовим коштам статусу законної власності певної юридичної або фізичної особи» [256, с.8].

З метою протидії відмиванню доходів злочинного походження світовим співтовариством прийнято низку нормативно-правових документів, таких, як Конвенція ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних і психотропних речовин» від 20.12.1998 р. (Віденська конвенція), Директива Ради Європи «Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію прибутків від злочинної діяльності» (Страсбурзька Конвенція), Директива Ради Європейського співтовариства «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей» від 10.06.1991 р., які ратифікувала Україна у 1994 і 1997 рр. У цих документах під легалізацією (відмиванням) грошових коштів чи іншого майна розуміється виведення «брудних» грошей зі сфери тіньового сектора економіки в офіційний законний їх обіг [255, с. 38-42]. По суті легалізація грошових коштів, одержаних злочинним шляхом, – це ніщо інше, як засіб накопичення первісного капіталу в офіційному секторі економіки. Основні джерела накопичення тіньових капіталів, як відомо, – це поширення наркотиків, контрабанда, незаконна торгівля зброєю, людьми тощо [65].

Відмивання грошей, здобутих злочинним шляхом, підриває економіку країни, що становить реальну загрозу її національній безпеці [214]. До цього слід додати, що наявність тіньових капіталів призводить до виникнення організованих злочинних угруповань, контролю з їх боку найбільш фінансово привабливих секторів економіки та зміцнення корупційних зв'язків.

Керівництво України вбачало значну небезпеку у розгортанні процесів легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом. Тому протидія цьому явищу закладалася у мережі нормативно-правових актів, таких, як ст. 2, 47, 63-65 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2002 р., Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 05.04.2001 р., ст. 7 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 р., Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо боротьби з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом» від 20.11.2002 р. та ін. І найважливіше, до складу нового КК України включено ст. 209 «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом» [137, с.42-44; 211, 220]. Предметом злочину є грошові кошти, цінні папери у національній чи іноземній валюті та інше рухоме майно, що має визначену вартість і здобуте лише завідомо злочинним шляхом як в Україні, так і за її межами. При кваліфікації суспільно-небезпечного діяння, за ст. 209 КК України, важливим моментом є те, щоб грошові кошти чи майно були здобуті саме злочинним шляхом. Тобто, склад цього злочину передбачає як обов'язкову умову вчинення первісного (предикатного, основного) злочину, який є джерелом тіньових доходів. Така обов'язкова умова кваліфікації діянь, за ст. 209 КК України, викликає деякі труднощі у її правозастосуванні. Адже це суперечить конституційному принципу, який продубльований у ч. 3 ст. 2 КК України «Підстави кримінальної

відповідальності»: ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу» [171-172]. Таким чином, створено прецедент подвійної відповідальності за одне і те ж діяння.

Тіньові доходи, як правило, легалізуються через підприємницьку діяльність щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, торгівлі тощо. При цьому грошовим коштам і майну надається статус правомірно отриманих капіталів. Принципово механізм легалізації тіньових капіталів простий. Його висвітлює В. Попович: «В Україні основні схеми накопичення і водночас відмивання незаконних коштів здійснюються за допомогою псевдолегальних (тобто завуальованих під легітимні) фіктивних безготівкових операцій [200, с. 17-21].

Концептуальний механізм легалізації грошей, здобутих злочинним шляхом, має різні модифікації застосування. Найбільш типовими формами відмивання брудних грошей є інвестування майна як вклад до статутного фонду суб'єкта підприємницької діяльності, використання їх як обігних, створення фіктивних фірм або придбання підприємств-банкрутів. До цього слід додати скуповування за готівку, здобуту злочинним способом, виграшних білетів різних видів лотерей, виграші у казино, на тоталізаторі. Набуло поширення й використання різного роду цивільно-правових інститутів, таких, як застава або за порука. Особа звертається до фінансово-кредитної установи з проханням про видачу кредиту. Під заставу йде майно, здобуте злочинним шляхом, або укладається договір поруки з третьою особою, яка у випадку неспроможності боржника виконати зобов'язання за кредитним договором бере на себе обов'язок задовольнити вимоги банку. При цьому з самого початку повернення кредиту боржником ігнорується. Банк повертає стягнення на заставлене майно чи майно поручителя, а в розпорядженні залишаються легальні грошові кошти банківського кредиту [107, с.268-273; 136, с. 24-32].

Застосовується і такий метод легалізації тіньових коштів, як придбання нерухомості. При цьому в угоді зазначається явно занижена ціна, яка сплачується за рахунок легальних доходів. А різницю від ринкової ціни об'єкта купівлі-продажу отримує продавець без документальної фіксації і сплати податків. Покупець купує майно за ринковою ціною, офіційно сплачуючи тільки її частину. Далі він продає об'єкт, але вже за його ринковою ціною офіційно.

Серед способів, пов'язаних із переміщенням грошових коштів через державний кордон України, слід зазначити використання «конвертаційних центрів» та несанкціонованого доступу до комп'ютерної мережі банків. Тут виникає можливість проведення як разових, так і періодичних операцій з великими сумами грошових коштів [186, с.13-16].

Ще один метод «відбілювання» тіньових капіталів – реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності, де оформлюються засновники з використанням викрадених, загублених або підроблених документів. Хоча певні особи за винагороду погоджуються бути псевдозасновниками фірм. Трапляється і придбання за тіньові кошти раніше зареєстрованих іншими особами суб'єктів підприємництва. Відбувається акумуляція на їх рахунках значних грошових коштів, які потім перераховуються на кореспондентські рахунки іноземних банків. Це робиться під

виглядом проведення взаєморозрахунків за фіктивними зовнішньоекономічними угодами. Можливе, розміщення конвертованих коштів на банківських рахунках іноземної країни на ім'я певної фізичної особи чи юридичної особи та повернення їх в Україну контрабандою або із застосуванням дебетних чи кредитних карток міжнародних платіжних систем. Після проведення таких операцій фіктивна фірма припиняє свою діяльність. Потім створюється нова фірма [206, с.318].

Для ускладнення виявлення такого каналу відмивання тіньових капіталів фірма реєструється в одному регіоні, а розрахункові рахунки відкриваються у банках іншого.

Схема відмивання грошей може бути ще складнішою. Так, одна фірма переводить гроші за кордон і конвертує. Друга – перекидає кошти між банківськими установами різних країн. Потім гроші потрапляють до третьої фірми на основі оплати вартості високоліквідного товару. Потім цей товар передається першій фірмі на вигідних умовах, яка після цього припиняє свою діяльність. У результаті тіньовики отримують високоліквідний товар, після продажу якого вони мають легалізовані кошти.

Це не повний перелік схем легалізації тіньових коштів, бо їх набагато більше, та й не всі вони вже достатньо вивчені. Подальші дослідження механізму легалізації грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, із різними формами його прояву дозволить активізувати процеси детінізації економіки.

З метою детінізації тіньового сектора економіки змодельємо динамічний процес послаблення податкового тиску з одночасним посиленням контролю з боку правоохоронних органів (див. Додаток Ф).

Відбілювання тіньового сектора економіки змодельовано шляхом інтерпретації фізичного закону сполучених посудин, відповідно до якого рівень однорідної рідини у сполучених посудинах встановлюються на одному рівні.

На моделі показано обсяг офіційної економіки V_D у посудині Д і тіньового сектора економіки V_T у посудині Т. На офіційний сектор економіки тисне податковий прес із силою Р, на тіньовий сектор – правоохоронні органи із силою R. Можливі ще інші чинники тиску на тіньовий сектор економіки Σ . В результаті зміни тиску в обох посудинах у протилежних напрямках

$$\Delta P = \Delta R, \text{ або } P - \Delta P = R - \Delta R \quad (3.10.)$$

за умови, що площі обох посудин дорівнюють $S_D = S_T$.

Тоді рівень у посудині офіційного сектора економіки Д збільшиться на рівень приросту грошової маси ΔV_D , а в посудині тіньового сектора економіки V_T відповідно зменшиться на ΔV_T .

По каналу Х із посудини Д відбілена грошова маса ΔV_D потрапить до держбюджету у посудину В.

Представимо описану динаміку легалізації тіньових коштів і надходження їх до держбюджету (в результаті зменшення податкового тиску і збільшення тиску з боку правоохоронних та інших органів на тіньовий сектор економіки) у вигляді алгоритму детінізації тіньового сектора економіки і надходження грошей

до державного бюджету (див. Додаток X).

Якщо тиск на тіньовий сектор економіки ($\Sigma > 0$) більший від нуля, то після аналізу ситуації збільшується контроль правоохоронних органів пропорційно до зменшення тиску податкового пресу ΔP і після відповідного аналізу різниця в обсягу грошової маси ΔV_T потрапляє до державного бюджету. Якщо на цьому цикл відбілювання тіньових коштів завершено, то відбувається зупинка виконання програми. Якщо ні, то виконання програми повертається до початкового циклу, але вже з нарощуванням тиску правоохоронних органів та інших чинників.

В ході проведення дисертаційного дослідження ми дійшли висновку, що найбільш ефективними заходами детінізації економіки повинні стати проведення податкової амністії в Україні з поданою протидією легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом. При цьому повинні бути використані запропоновані нами модель та алгоритм детінізації економічної сфери України.

Під податковою амністією зазвичай розуміють пропозицію з боку держави певним категоріям платників податків погасити свою прострочену заборгованість за податками в обмін на відміну покарання чи стягнення, яке могло б бути накладено за несплату.

Світовій практиці відома чимала кількість варіацій в умовах зазначених амністій. Вони можуть проводитися на загальнодержавному чи місцевому рівнях, належати до різних категорій платників податків (скажімо, тільки представники малого бізнесу) і до різних видів податків (прибутковий податок, платежі до соціальних фондів).

Крім того світовий досвід проведення податкових амністій досить багатий, але йому притаманні й певні протиріччя. Податкові амністії проводилися в Аргентині, Бельгії, Індії, Ірландії, Італії, Пакистані, Філіппінах, Франції, ЮАР, США (деякі штати проводять їх з періодичністю 10-15 років).

Класичним зразком проведення податкової амністії є приклад Ірландії в 1988 р. Кошти, що були при цьому зібрані, становили 2,5 % ВВП цієї країни [167].

Про податкову амністію оголосив Євросоюз для громадян, які готові закрити анонімні банківські рахунки в Швейцарії.

З 1 січня 2005 р. в Грузії вступив в силу Закон «Про амністію та легалізацію майна і не задекларованих податкових доходів», згідно з положеннями якого податкова амністія стосується всіх заборгованостей, що існували до 1 січня 2004 р.

На жаль, в Україні до цього часу ще не прийнято Закону «Про податкову амністію». На наш погляд, при його прийнятті та, особливо, при запровадженні необхідно звернути увагу на наступне.

Відповідні гарантії звільнення від адміністративної чи кримінальної відповідальності платника податку, збору або іншого обов'язкового платежу, при чому, як фізичних, так і юридичних осіб (як показує досвід, несплата податків з боку останніх значно вища) за недекларування або ухилення від сплати податкових зобов'язань або декларування валютних цінностей, які розміщені резидентами України за кордоном, повинні діяти і до дня вступу в силу

відповідного Закону.

Велику увагу необхідно приділити питанню збереження та захисту інформації про платників податків, оскільки в ході проведення податкової амністії існує загроза того, що дані про доходи підприємців можуть потрапити в сторонні руки. А в разі розголошення такої інформації суворого карати винних осіб [167].

Як свідчить світова практика, податкову амністію необхідно проводити один раз і відводити для цього певний період часу. На нашу думку, для її проведення в Україні можна відвести від 6 місяців до 1 року, тому що досить велика частина платників податків легалізують свої доходи лише після того, як будуть впевнені, що це є виправданою та не ризикованою справою. Якщо визначений податок не буде сплачений протягом встановленого періоду, то задекларовані після визначеного строку доходи будуть вважатися нелегалізованими.

Податковій амністії також повинен бути притаманний неконфіскаційний характер, але при цьому необхідно враховувати й великий психологічний резонанс, бо вона може поставити підприємницьку діяльність в нерівні умови. Неприпустимим є проведення податкової амністії за нульовою ставкою, як це пропонують деякі народні депутати. Згідно з нормами проектів Закону України «Про податкову амністію» пропонується декілька ставок податку з доходів, з яких не сплачені податки:

- 5,0% – якщо кошти, що легалізуються, переведені в Україну з-за кордону;
- 7,0% – якщо особи легалізували свій статус шляхом офіційної реєстрації юридичної чи фізичної особи, платника податків;
- 10,0% – в інших випадках.

На наш погляд, мінімальна ставка, за якою може бути проведена податкова амністія, щонайменше 10,0%.

Наприклад, податкова амністія, що проходила в Німеччині з січня 2004 р., передбачала обкладання податком заставкою у розмірі 25,0% коштів, які були направлені платниками податків за кордон з метою уникнути оподаткування за високими ставками в країні. При цьому німецька влада вважає, що ця ставка є значно нижчою від тієї, за якою необхідно було б сплачувати податок інвесторам в разі декларування ними закордонних інвестицій. Більше того, за умовами проведення амністії платники можуть залишити гроші в офшорах, але їм було зроблено попередження, що після березня 2005 р. розмір штрафу зросте до 25,0% [167].

Крім того, досить важливою ознакою проведення податкової амністії є те, що під неї потрапляють тільки некримінальні доходи громадян. Тобто вона не поширюється на доходи громадян, щодо яких порушені кримінальні справи та майно яких знаходиться під арештом або підлягає конфіскації, а також на доходи, отриманні від торгівлі людьми, зброєю, наркотиками, секс-бізнесу тощо.

Необхідно використовувати досвід інших країн у проведенні податкової амністії, так би мовити «вчитися на помилках інших». У Казахстані відповідно до норм Закону від 2 квітня 2001 р. «Про амністію громадян республіки Казах

стан у зв'язку з легалізацією ними грошей» був встановлений невеликий період легалізації коштів – 20 календарних днів, що не дало можливості навіть розраховувати на утримання коштів, які реально задіяні в економічному обігу в країні та за кордоном. Він був зорієнтований лише на залучення частини вільних грошових накопичень. На результати амністії вплинула також нечіткість у визначенні випадків, коли вона не застосовується. Сталося так, що фактично будь-які грошові накопичення державних службовців, які вирішили їх легалізувати при вищезазначеному, можуть бути визнані, як корупційні, що вже не дає підстав для їх легалізації [167].

Для успішного проведення податкової амністії необхідна роз'яснювальна та пропагандистська кампанія. Так, Міністерство фінансів Індії при проведенні податкової амністії організувало рекламну кампанію, вартість якої становила 7 млн. дол. – це рекордний показник для Індії. Рекламним гаслом стало: «30 % податку – 100 % чистої совісті». В Україні теж приділяється певна увага, так званій, соціальній рекламі у сфері оподаткування. Крім висвітлення цих питань в теле- і радіопрограмах, на шпальтах газет та рекламних щитах, телебачення та радіомовлення провадить певну агітаційну роботу під гаслом: «сплати податки і спи спокійно».

Однак, для створення реальних стимулів повернення «тіньового підприємця» до легальної економіки досить важливо мати просту та прозору систему оподаткування, податки не повинні справляти великого тиску на підприємців. Ефективна система оподаткування може спиратися тільки на добровільне отримання закону, для чого необхідне суспільне визнання добровільної природи державного режиму.

Необхідна також дієздатна податкова служба, яка, з одного боку, може виявляти осіб, що ухиляються від сплати податків (особливо в умовах проведення амністії), і бути реальною загрозою та карати останніх у випадку подальшого приховування доходу від оподаткування, з іншого боку, співпрацювати з законослухняними платниками, надаючи їм консультаційну допомогу застосовуючи до них спрощену систему оподаткування тощо.

Висновки до розділу 3

1. Констатовано, що процес зведення до мінімуму тіньового сектора економіки полягає у проведенні наукових досліджень причин і механізму його функціонування з метою запровадження дієвих економіко-правових заходів щодо усунення цих чинників на макрорівні, а також узагальнення роботи правоохоронних органів на мікрорівні для протидії економічній злочинності.

2. Проведено анкетне опитування 200 оперативних працівників підрозділів СБУ, МВС, податкової міліції, 150 державних службовців та 100 керівників підприємницьких структур. За результатами опитувань, для подолання ТСЕУ необхідно: прискорити реформування економіки, вдосконалити законодавчу базу, впровадити державну монополію на зовнішньоекономічну діяльність, реприватизувати кредитнобанківську систему, провести адміністративну

реформу.

3. Досліджено, що тіньовий сектор економіки історично виник і розвивався разом зі становленням держави. У сучасних умовах для боротьби з тіньовим сектором економіки застосовують організаційно-правові методи: від контролю за обігом грошових потоків та виявленням коштів злочинного походження до встановлення порушників податкового законодавства, учасників підпільного бізнесу, організованих злочинних угруповань.

4. Виявлено, що головними чинниками, які ускладнюють діяльність правоохоронних органів щодо боротьби і попередження злочинів у ТСЕУ, є:

- недосконалість законодавчої бази та потенційне криміногенне наповнення окремих законопроектів;
- неоптимальність побудови системи обміну інформацією між правоохоронними органами;
- брак наукових досліджень і методичного забезпечення боротьби та попередження злочинів у тіньовому секторі економіки;
- послаблення матеріально-технічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України;
- скрутне кадрове становище і диспропорція між фаховим та інтелектуальним рівнем економічних ділків і правоохоронців.

5. Аналіз судової практики про злочини, вчинені у тіньовому секторі економіки, показав, що питома вага їх у загальному обсязі розглянутих кримінальних справ із року в рік зростає. Найбільше вчиняється злочинів у кредитно-фінансовій та банківській системах, енергетичному комплексі, у сфері зовнішньоекономічної діяльності і приватизації. Серед усіх видів вчинення економічних злочинів найбільша питома вага припадає на ухилення від сплати податків, зборів і обов'язкових платежів.

Вивчення судової практики показало, що практичні органи внутрішніх справ не приділяють належної уваги узагальненню судової практики та використанню цих матеріалів для запобігання правопорушень у ТСЕУ.

6. Аргументовано, що критерії кваліфікації і віднесення діянь до категорії кримінально-караних змінюються при зміні соціально-економічних підвалин суспільства. Для державних нормативних актів України характерне значне запізнення із кваліфікацією і кодифікацією фактично існуючих суспільно небезпечних діянь.

Існують проблеми в оцінці ступеня суспільної небезпеки діянь через недосконалість методичної бази її визначення. Аналогічна проблема полягає у визначенні адекватності покарання ступеневі суспільної небезпеки кримінально-караних діянь у ТСЕУ. З цієї причини існують труднощі у визначенні межі між злочином та адміністративним проступком.

7. Дослідження показало, що злочини органічно становлять сутність тіньового сектора економіки і вчиняються завдяки йому. Так, злочини у сфері відносин власності були і в СРСР, але в сучасних умовах злочини щодо розкрадання державного або колективного майна шляхом шахрайства, привласнення, розтрати або зловживання посадовим становищем у великих або

особливо великих розмірах набули значного поширення.

Найбільш небезпечними злочинами у сфері відносин власності виявилися при приватизації і корпоратизації. Вони полягають у штучному заниженні ціни продажу об'єкта приватизації. Водночас виявилися корупційні дії чиновників, які відповідають за організацію процесу приватизації.

Зростає питома вага злочинності у сферах фінансових відносин, виконання бюджету, підприємницьких відносин, протидії монополізму і недобросовісної конкуренції, обслуговування населення, регулювання переміщення майна через митний кордон України та злочини з ознакою корупції і зловживання службовим становищем.

8. Запропоновано механізм відбілювання тіньового сектора економіки, який моделюється за допомогою фізичного закону сполучених посудин.

Аналіз фінансово-господарської діяльності 50 підприємницьких структур Львівщини щодо ухилення від сплати податків показав, що на 1 грн. реалізованої продукції припадає 1 грн. 17 коп. виробничих витрат разом із податками і хаба рами. Тому на 1 грн. офіційної звітності припадає в середньому 2 грн. тіньового обсягу реалізованої продукції.

Для детінізації ТСЕУ розмір податків, порівняний до обсягу реалізованої продукції, не повинен перевищувати 15 відсотків.

У роботі надається алгоритм повернення «тіньових» грошей до державного бюджету.

9. Для виявлення та розкриття економічних злочинів у ТСЕУ головними лишаються аудиторська перевірка і фінансово-бухгалтерська експертиза. Тому для підвищення ефективності розкриття економічних злочинів необхідна доктринальна інкорпорація і формування «Зводу методичних матеріалів щодо виявлення і розкриття економічних злочинів» з урахуванням специфіки народного господарства.

У роботі надаються пропозиції щодо інкорпорації норм про економічні злочини відповідно до класичної схеми обігу капіталу.

ВИСНОВКИ

1. Аргументовано, що тіньовий сектор економіки не є феноменом ринкових відносин лише Української держави. Він спостерігається у всіх сучасних цивілізованих країнах світу, але має значно менші обсяги.

Поняття тіньової економіки у Директивах Ради Європейських співтовариств виникло у процесі розробки організаційно-правових заходів щодо боротьби з легалізацією і відмиванням капіталів злочинного походження як деструктивного і руйнівного чинника суспільно-економічних відносин. На нашу думку, тіньова економіка охоплює всі сфери економічної діяльності. Вона не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту за будь-яких причин.

2. Запропоновано поняття тіньового сектора економіки з економічної та правової точок зору. З економічної точки зору (позиція де-факто), під тіньовим сектором економічної сфери слід розуміти сукупність виробничих відносин, що існують в суспільстві та діють поза сферою соціального контролю, чим завдають значних збитків державі.

З позиції права (де-юре), під тіньовим сектором економіки розуміється сукупність виробничих відносин, що вступають у протиріччя із діючим законодавством і характеризуються навмисними незаконними діями осіб, вчиненими з метою приховування свого доходу від держави та її органів.

3. Досліджено внутрішню структуру тіньового сектора економіки.

На нашу думку, тіньовий сектор економіки має три основні модифікації структури: виробничо-технологічну, інституційну (правову) та соціальну. Виробничо-технічна структура тіньового сектора є віддзеркаленням виробничо-технологічної структури офіційного сектора економіки.

Інституційна або правова структура тіньового сектора – це сукупність працівників, груп, колективів тіньового сектора економіки, суб'єктів права і суспільних відносин, що виникають між ними і державою, є об'єктом права. Інституційна структура тіньового сектора економіки відображає кодифікацію правового поля держави.

4. Визначено макро- і мікропоказники суспільної небезпеки тіньового сектора економіки. До макропоказників ТСЕУ належать такі, що характеризують його як суспільне явище в цілому: загальний обсяг, коефіцієнт тінзації економіки, співвідношення обсягів тіньового і дійсного (реального) валового внутрішнього продукту. Але основним серед них є вивчення обсягу тіньового сектора економіки у грошовому виразі.

Показники ТСЕУ не можуть бути отримані прямими методами, оскільки самі вони є прихованими і в органах Держкомстату не обліковуються. Тому для їх визначення доцільно використовувати побічні розрахункові методи. Ми вважаємо, що найбільш достовірним є монетарний метод. Сутність його полягає в тому, що тіньові гроші, які перебувають у позабанківському обігу, обслуговують тіньовий сектор і споживчий ринок. Враховуючи низьку купівельну спроможність населення України, обсяг готівкових коштів, якими воно користується, є

величина постійна. Тоді збільшення маси національних грошей і валюти, що перебувають у позабанківському обігу, визначає приріст обсягу тіньового сектора економіки у вартісному вимірі.

5. Показано, що мікроекономічні показники відображають внутрішні процеси ТСЕУ, взаємозв'язок і функціонування його елементів та їх компонентів. Вони надають можливість проводити аналіз роботи як ТСЕУ в цілому, так і окремих елементів (сфер). З суто економічного підходу, в ТСЕУ застосовуються мікропоказники офіційного сектора економіки, такі, як собівартість, прибуток, фондівіддача тощо. З правових критеріїв, до мікропоказників ТСЕУ відносять тіньову вигоду, тіньовий прибуток, тіньовий обіг, тіньову власність та ін.

6. Встановлено три небезпечні для держави параметри, за яких сумарний обсяг тіньового сектора економіки дорівнюватиме:

- * державному бюджету – вона небезпеки, інфляція;
- * національному доходу – кризова ситуація, загроза дефолту;
- валовому внутрішньому продукту – втрата економічної незалежності.

7. Запропоновано модель соціально-економічної формації у статичному стані; визначено функції кожного елемента моделі; виявлено співвідношення права і економіки; знайдено місце тіньового сектора і визначена його роль у розширеному відтворенні продуктивних сил. У динамічному режимі модель функціонує таким чином. Під впливом науково-технічного прогресу відбуваються зміни у засобах праці шляхом впровадження нової техніки і новітніх технологій. Це призводить до корінних змін у продуктивних силах суспільства. Виникає розбаланс між продуктивними силами і виробничими відносинами, оскільки останні залишаються застарілими, а продуктивні сили пішли уперед. Виробничі відносини змушені коригуватися доти, доки вони знову не будуть відповідати новій структурі і характеру продуктивних сил. У такій ситуації право, як надбудова над базисом суспільства – виробничими відносинами, перестає їм відповідати. Звідси може виникати колізія у законодавстві, яка знаходить своє відображення у суперечливості між де-юре і де-факто. Право змушене коригуватися до того часу, поки не увійде у відповідність з економічними відносинами. Але за той час під впливом науково-технічного прогресу знову виникає дисбаланс між продуктивними силами та виробничими відносинами. Такий динамічний процес у суспільно-економічній формації циклічно повторюється.

8. Досліджено, що механізм розвитку тіньового сектора економічної сфери України виникає завдяки існуванню дисбалансу між правом і економічними відносинами, визначальним у якому є хибні процеси при зміні форм власності. Роль буфера між економічними відносинами і правом відіграє тіньовий сектор економіки. Чим більша кількість нормативних актів приймається в умовах ринкових відносин і чим повільніше відбуваються процеси приватизації, тим більшими темпами зростає обсяг тіньового сектора економіки.

9. З'ясовано, що головними детермінантами, що зумовлюють існування тіньового сектора економіки України, стали глибока економічна криза, недосконалість законодавчої бази і корупція апарату державного управління.

10. Дослідження показало, що розвиток економічної кризи у класичному вигляді виявляється у нагромадженні товарних мас, сповільненому просуванні їх до споживачів, що врешті-решт призводить до зниження загальних показників динаміки промислового виробництва та руйнування капіталу. Скорочення виробництва в період кризи триває доти, поки не буде встановлена рівновага – відповідність попиту і пропозицій. Глибоку економічну кризу в Україні спричинило невиконання об'єктивних законів суспільного розвитку, а саме невідповідності економічних відносин характеру та структурі продуктивних сил; спеціалізації комбінування і кооперування виробництва; планомірного, пропорційного розвитку народного господарства; суспільного поділу праці; вартості; грошового обігу; неухильного зростання продуктивності праці; попиту і пропозицій та ін.

11. Шляхами подолання економічної кризи в Україні, на наш погляд, є до тримання в організації та управлінні народним господарством дії об'єктивних економічних законів суспільного розвитку. Останнім часом економіка України перейшла із фази кризи у фазу депресії. Для переходу економіки до фаз поживання і піднесення необхідно усунути дестабілізуючі чинники економічного зростання, які штучно були внесені у механізм розвитку соціально-економічної сфери суспільства.

Складовими економічної стратегії розвитку держави повинні стати: поглиблення процесу демократизації суспільства, соціальна спрямованість реформ та глобалізація економіки у контексті європейської інтеграції.

12. Обґрунтовано, що сучасна законодавча база України є громіздкою, досить суперечливою і складною за своєю структурою і має багатопверховий, ієрархічний характер. Проте велика кількість ієрархічності елементів ще не свідчить про наявність в них певної системи.

Законодавство стає системою лише в тому випадку, коли виступає, як сукупність усіх впорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що існують у певній державі.

В Україні розроблені теоретичні і методологічні засади щодо побудови законодавчих систем, але наукові рекомендації ще не в повній мірі використовуються при реформуванні її законодавчої бази. З одного боку, це пояснюється відривом практики від теорії, а з другого – складністю і непрозорістю економіко-правових процесів, що відбуваються в суспільстві, неузгодженістю правових актів, які регулюють відносини у найважливіших сферах ринкової економіки. Тому сучасні економічні відносини в Україні є недосконалими, суперечливими, зокрема, з точки зору їх правового регулювання.

Отже, в Україні існує проблема не тільки систематизації та інкорпорації нормативних актів, але й їх коригування.

13. Обґрунтовано, що колізії у законодавстві України виникають, по-перше, через внутрішні суперечності її нормативно-правової бази, до яких слід віднести суперечності між Конституцією, законами України і підзаконними актами. По-друге, через зовнішні суперечності законодавчої бази України, що полягають у наявності законодавчих плям у правовому полі держави і

нежиттєвості нових законів, та через їх суперечності з міжнародним правом. По-третє, через наявність суб'єктивних чинників організаційно-правового характеру, які полягають у порушенні наукових принципів при формуванні системи законодавства України та недостатній компетентності працівників державного апарату управління, а також функціональних суперечностей між Верховною Радою, Президентом і Кабінетом Міністрів України.

Така ситуація характеризується відривом права від реальних соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, невиконанням нормативних законодавчих актів. Словом, спостерігається значна розбіжність між де-юре і де-факто.

Недосконалість законодавчої бази України надає можливості для вчинення економічних злочинів. Особливо це стосується сфери охорони об'єктів промислової та інтелектуальної власності. Велику небезпеку становлять комп'ютерні злочини. Часто самі нормативні акти породжують кримінологічну ситуацію (особливо це стосується правової бази діяльності трастових, інвестиційних та страхових компаній).

14. Констатовано, що інфраструктурою тіньового сектора економіки стала корупція апарату державного управління. В сучасних умовах спостерігаються процеси злиття корумпованих державних службовців з організованими злочинними угрупованнями, особливо в економічній сфері. При цьому відбувається об'єднання тіньових капіталів з політичною владою, що становить велику загрозу національній безпеці.

15. Встановлено періоди боротьби з корупцією в незалежній Українській державі.

Перший період – ідеологічний (1992 – перша половина 1994 р.) Для нього характерне формування ідеології боротьби з корупцією в умовах незалежної України.

Другий період – лобова та фронтальна атаки на корупцію (друге півріччя 1994 р. – 1995 р.). Характерне застосування окремих адміністративно-командних методів безпосередньої боротьби з корупцією і формуванням необхідної для цього законодавчої бази.

Третій період – координація зусиль проти корупції (1996-1997 рр.). Прийнято ряд програмних державних документів, створені координації ради по боротьбі з корупцією та проведено реорганізацію правоохоронних органів.

Четвертий період – системний підхід у боротьбі з корупцією (1998 р. по даний час). Характерне посилення застосування принципів комплексності та методології системного підходу в подоланні корупції.

16. Проведено анкетне опитування 200 оперативних працівників СБУ, МВС України, податкової міліції, 150 державних службовців та 100 керівників підприємницьких структур. За результатами опитування, рівень тіньового сектора економіки України становить понад 50 відсотків валового внутрішнього продукту. Основними причинами його розвитку є: економічна криза, недосконалість законодавчої бази, корумпованість апарату державною управління, податковий тиск. Для подолання ТСЕУ, на наш погляд, необхідно:

прискорити реформування економіки, вдосконалити законодавчу базу, впровадити державну монополію на зовнішньоекономічну діяльність.

17. Вивчення правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ у тіньовому секторі економіки дозволило виявити основні чинники, які ускладнюють боротьбу і попередження злочинів. Це зокрема:

- * недосконалість законодавчої бази та потенційне криміногенне наповнення окремих законопроектів;
- * неоптимальність побудови системи обміну інформацією між правоохоронними органами;
- * брак наукових досліджень і методичного забезпечення боротьби та попередження злочинів у тіньовому секторі економіки;
- * послаблення матеріально-технічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України;
- скрутне кадрове становище і диспропорція між фаховим та інтелектуальним рівнем економічних ділків і правоохоронців.

18. Аналіз судової практики про злочини, вчинені у тіньовому секторі економіки, показав, що питома вага їх у загальному обсязі розглянутих кримінальних справ із року в рік зростає. Найчастіше вчиняються злочини у кредитно-фінансовій і банківській системах, енергетичному комплексі, а також при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності і процесах приватизації. Серед усіх видів вчинених економічних злочинів найбільша питома вага припадає на ухилення від сплати податків, зборів і обов'язкових платежів.

Вивчення судової практики засвідчило, що практичні органи внутрішніх справ не приділяють належної уваги узагальненню судової практики та використанню цих матеріалів для запобігання правопорушенням у ТСЕУ.

19. Розроблено кримінологічний портрет злочинця в тіньовому секторі економіки України. Це здебільшого особи значно старші за віком від осіб, які вчиняють загальнокримінальні злочини (28-45 років), як правило, з позитивними соціальними характеристиками (в цілому позитивно характеризуються за місцем роботи і проживання; займають керівні або ті, що пов'язані з допуском до роботи з матеріальними цінностями, посади; переважно одружені; у більшості випадків з вищою освітою); за характером – цілеспрямовані, врівноважені та вольові, до кримінальної відповідальності більшість з них не притягувалися, за виключенням дисциплінарної чи адміністративної; з характерною корисливою мотивацією злочинної поведінки; майже кожна четверта з таких осіб злочин вчиняє в групі.

20. Аргументовано, що критерії кваліфікації і віднесення діянь до категорії злочинних змінюються при зміні соціально-економічних підвалин суспільства. Для державних нормативних актів України характерне значне запізнення з кваліфікацією і кодифікацією фактично існуючих суспільно небезпечних діянь.

Через недосконалість методичної бази існують проблеми в оцінці ступеня суспільної небезпеки діянь, що спричиняє труднощі у визначенні межі між злочином і адміністративним проступком.

21. Сформульовано з урахуванням існуючих визначень у теорії кримінального права та у кримінальному законодавстві України поняття злочину в сфері економіки як суспільно-небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), що вчинене суб'єктом злочину, посягає на економічні відносини та завдає значних матеріальних збитків як фізичній чи юридичній особі, так і державі в цілому.

22. Запропоновано модель детінізації тіньового сектора економіки на основі інтерпретації фізичного закону сполучених судин. Модель наочно доводить, що детінізація відбувається через послаблення податкового тиску на офіційний сектор економіки з одночасним посиленням контролю тіньового сектора економіки з боку правоохоронних органів.

23. Запропоновано методичку інкорпорації економічних злочинів за групами, які відповідають стадіям обігу капіталу в економічній сфері, що має підвищити ефективність та оперативність їх розкриття, розслідування та судового розгляду. Вказано на доцільність формування «Зводу методичних матеріалів щодо виявлення і розкриття економічних злочинів» з урахуванням існуючої специфіки народного господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдієв К.М. Поняття корупції та система кримінально-правових способів боротьби з нею: Дис. ... канд. юрид. наук (І2.00.08). – М., 1995. – 220 с.
2. Аванесов Г.А. Кримінологія. – М.: Право, 1994. – 310 с.
3. Аналітична довідка щодо антикорупційного законодавства України / НДІ проблем зі злочинністю НАВСУ. – К., 2004. – С. 1.
4. Андрушко П. Фіктивне підприємництво: проблеми кваліфікації та вдосконалення відповідальності // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – №10. – С. 16-22.
5. Анищенко А. Шляхи реалізації державної антикорупційної політики // Юрид. вісник України. – 2006. – 5-11 серпня. – С. 7.
6. Баженов Л.Г. Проблемы моделирования. – М.: Мысль, 1994. – 210 с.
7. Базилук А.В., Коваленко І.О. Тіньова економіка в Україні. – К.: НДІ Мінекономіки України, 1998. – 206 с.
8. Баліна С.М. Боротьба з відмиванням грошей у контексті протидії організованій злочинності: Міжнародний досвід // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2003. – № 7. – С. 49-55.
9. Баліна С.Н. Незалежне заволодіння державною власністю через примусове відчуження майна // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2002. – № 5. – С. 59-66.
10. Балюк Г. Ядерне право України: науково-практичні засади виділення ядерних відносин // Право України. – 1999. – № 7. – С. 12-15.
11. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: Підручник. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.
12. Банки України у 1999 році // Галицькі контракти. – 2000. – № 6. – С. 15.
13. Барановський О.І. Відмивання грошей: сутність та шляхи запобігання. – Х.: Форт, 2003. – 471 с.
14. Барташ В. Чому не діють закони // Бізнес. – 1999. – № 17. – С. 3-5.
15. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
16. Берг А.И. Проблемы управления сложными системами. – М.: Экономика, 1989. – 310 с.
17. Берлач А. Економіко-правові аспекти становлення ринку землі в Україні // Право України. – 1999. – № 5. – С. 42-46.
18. Біленчук П.Д., Годованець В.Ф. Інформаційне забезпечення правової системи України: теорія і практика // Правова система України. – К., 1993. – С. 69-70.
19. Біленчук П.Д. Процесуальні та кримінологічні проблеми дослідження обвинуваченого. – К.: Атіка, 1999. – 350 с.
20. Білоус В. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження та розкриття злочинів у сфері оподаткування // Організаційно-правові проблеми економічної безпеки України: Матеріали конф. – Львів, 1995. – С. 26-30.

21. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: Монографія. – Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. – 449 с.
22. Білоус В.Т., Попович В.М. Про Державну програму детінізації економіки України. – Ірпінь: Акад. ДПС України, 2000. – 29 с.
23. Бобровник С.В., Богінуч О.Л. Система законодавства України: актуальні проблеми і перспективи розвитку. – К.: Наукова думка, 1991. – 230 с.
24. Богатирьов І.Г. Теоретичні основи запобігання злочинності серед засуджених до покарань, альтернативних позбавленню волі // Науковий вісник Юрид. акад. МВС України: Зб. наук. пр. – 2005. – № 1. – С. 290-297.
25. Борисов Е.Ф. Хрестоматія по економічній теорії. – М.: Юристъ, 1997. – 530 с.
26. Бородюк В., Приходько І., Турчинов О. Оцінка стану тіньової економіки України. – К.: Ін-т Росії НАН України, 1997. – 138 с.
27. Буніч А.П. Теневая экономика. – М.: Экономика, 1991. – 380 с.
28. Бутенко А.И., Калинин А.П. К вопросу о методологическом значении соотношения понятий организованной преступности и коррупции // Коррупция в России: состояние и проблемы: Материалы науч.-практ. конф. (26-27 марта 1996 года). – М.: Моск. ин-т МВД России, 1996. – Вып. 2. – С. 106-109.
29. Відомості преси з інформації Федерального Уряду Німеччини // Бонн. – 1998 . – № 4. – С. 52-53.
30. Вінер Норберт. Кібернетика. – М.: Наука, 1990. – 360 с.
31. Волженкин Б.В. Преступления в сфере экономической деятельности. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 641 с.
32. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (12.00.09). – Х., 2002. – 42 с.
33. Воробей П.А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: Монографія. – К.: НАВСУ, 1996. – 116 с.
34. Гелей С., Рутар С. Основи політології. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 1997. – 275 с.
35. Глібко В., Євтушенко О. Документальна ревізія та використання її результатів у розслідуванні злочинів // Право України. – 1999. – № 8. – С. 37-39.
36. Голембо В. Экономическая безопасность предпринимательства // Наука и предпринимательство: Сб. тр. междунар. сем. – Тысовец, 1998. – С. 31-40.
37. Головіна В.П. Дослідження особи злочинця при розслідуванні легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. Спец. випуск. – Луганськ, 2004. – Ч. 4. – С. 205-209.
38. Голосніченко І.П. Адміністративне право України. Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 260 с.
39. Господарський кодекс України. – К.: Кондор, 2003. – 207 с.
40. Гришаев П.И. Понятие преступления и причины преступности // Сов. угол. право. – 1991. – № 2. – С. 28-32.

41. Грошовик Ю.Я. Організаційно-правові основи детінізації відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.07). – Ірпінь, 2004. – 20 с.
42. Даньшин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. – М.: Юрид. лит., 1973 . – 200 с.
43. Дедекаєв В.А. Економічна злочинність – небезпека № 1 // Діло. – 1996. – № 28. – С. 12.
44. Дедекаєв В.А. Корупція – червоточина держави // Міліцейський кур'єр. – 1998. – № 52. – С. 6.
45. Дедекаєв В.А. Податковий зашморг для України // Момент істини. – 1996. – № 4. – С. 2-3.
46. Дедекаєв В.А. Тіньова економіка вимагає відслідковування // Альманах економічної безпеки. – 1998. – № 1. – С. 12-13.
47. Дедекаєв В.А. Чим загрожує «шокова терапія» Україні // Діло. – 2002. – № 1. – С. 2.
48. Державна програма боротьби із злочинністю: Затв. пост. Верховної Ради України від 25 червня 1993 // Голос України. – 1993. – 30 липня.
49. Джужа О., Чернявський С. Криміналізація економіки України: сучасний стан, тенденції, напрями протидії // Право України. – 2005. – № 12. – С. 35-40.
50. Джунь В. Врегулювання транскордонних аспектів неспроможності // Право України. – 1999. – № 9. – С. 32-36.
51. Джунь В. Про проблему транскордонної неспроможності // Право України. – 1998. – № 5. – С. 102-105.
52. Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією, підготовлений секретаріатом ООН / А/СОНФ. 169. – М – Каїр, 1995. – 360 с.
53. Дригваль Н.П. Організаційно-правові основи детінізації відносин у сфері обороту інтелектуальної власності: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук (12.00.07). – Ірпінь, 2004. – 21 с.
54. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: Кримінально-правова характеристика. – К.: Юрид. практика, 2003. – 924 с.
55. Дудоров О. Корупція. Варіації на тему хабарництва // Віче. – 2002. – С. 6-9.
56. Дунаева В.С. Планомерное, пропорциональное развитие народного хозяйства в рыночных условиях. – М.: Мысль, 1998. – 175 с.
57. Дурдинець В.В. Корупція – загроза // Діло. – 1998. – № 15. – С. 1-4.
58. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. – М.: АН СССР, 1991. – 260 с.
59. Дюркгейм Е. Большой юридический словарь. – М.: ИНФРП, 1997. – 710 с.
60. Ечмахов С.М. Теневая экономика: анализ и моделирование. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 405 с.
61. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. – М.: Юрид. лит., 1986. – 192 с.
62. Закорецький О. Проблеми боротьби з організованою злочинністю // Проблеми боротьби з організованою злочинністю: – Харків: Нац. юрид. акад., 1999. – С. 35-36.

63. Заплатинський В.М. Основи кримінологічної безпеки сучасного бізнесу: Навч. посіб. – К.: Київ. держ. торг. екон. ун-т, 2000. – 141 с.
64. Збірник нормативних актів з питань промислової власності. – К.: Вища школа, 1998. – 485 с.
65. Зелінський А.Ф., Коржанський М.Й. Корислива злочинна діяльність. – К.: Генеза, 1998. – 139 с.
66. Зелинский А.Ф. Криминология: Курс лекций. – Харьков, 1996. – С. 140.
67. Злочинність у сфері економіки України: Стан, тенденції та проблеми боротьби: Зб. праць / МВС України. НАВСУ. НДІ проблем боротьби зі злочинністю; За ред. В.Д. Сущенка, В.І. Литвиненка. – К., 2001. – 139 с.
68. Зміни до Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валютах: Затв. Пост. Нац. банку України від 26 червня 2006 р. // Офіційний вісник України. – Київ, 2006. – № 30. – Ст. 2157.
69. Інструкція № 3 про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті: Затв. пост. Нац. банку України від 4 лютого 1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 8. – Ст. 305.
70. Історія держави і права / За ред. проф. В.Г. Гончаренка. – К.: Вентурі, 1996. – 380 с.
71. Калина А.В., Конева М.И., Ященко В.А. Современный экономический анализ и прогнозирование (микро- и макроуровни). – К.: МАУП, 2004. – 415 с.
72. Кальман И.Т. Концепция просветительства в области экономической безопасности // Наука и предпринимательство: Сб. трудов междунар. семинара. – Тысовец, 1998. – С. 42-48.
73. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: Теоретичні та прикладні проблеми попередження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: (12.00.08). – Х., 2004. – 40 с.
74. Кальман О., Лисодєд О. Нормативно-правове забезпечення боротьби зі злочинністю у сфері економіки // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 1. – С. 68-72.
75. Кальман О.Г. Стан і основні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: Теоретичні та прикладні проблеми. – Харків, 2003.
76. Камлик М.І. Економіко-правові засоби боротьби з економічною злочинністю: Навч. посіб. – К.: НАВСУ, 1995. – 124 с.
77. Камлик М.І., Невмережацький Е.В. Корупція в Україні. – К.: Знання, КОО, 1998. – 186 с.
78. Камлык Н.И., Смеян Л.С. Криминалистический анализ экономической преступности в Украине и некоторые прогностические оценки её развития // Преступность в Украине: Бюллетень законодательства и юридической практики Украины. – К., 1994. – № 2. – С. 38-45.
79. Карпец И.И. Актуальные проблемы борьбы с организованной преступностью. – М.: Консультат. центр «Знание», 1990. – 32 с.
80. Карпов Н.С. Злочинна діяльність. – К.: Семенко, 2004. – 310 с.

81. Керноз Н., Кичко Т. Податкове реформування в процесі розбудови соціально орієнтованої економіки // Право України. – 1999. – № 6. – С. 78-80.
82. Коваленко В.В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (12.00.07.). – Х., 2004. – 38 с.
83. Коваленко П.М. Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.08). – К., 2005. – 20 с.
84. Коваленко В. Загальносоціальні умови профілактики злочинів в економічній сфері // Право України. – 2004. – № 8. – С. 12-18.
85. Коваленко В.В. Кримінологічний аналіз як складова теорії протидії злочинам в економічній сфері // Право і безпека. – 2004. – № 3-2. – С. 61-63.
86. Коваленко В. Особистість «економічного» злочинця // Міліція України. – 2004. – № 8. – С. 20-22.
87. Кодекс про адміністративні правопорушення Української РСР. – К.: Політвидав, 1989. – 140 с.
88. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Офіційне видання. – К.: Ін-Юре, 2004. – 501 с.
89. Кожушко О.М. Приватизація і її реалії // Голос України. – 1997. – № 186. – С. 2-3.
90. Колотило О. Боротьбу з корупцією – на конституційну основу // Право України. – 1999. – № 7. – С. 124-125.
91. Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – Вип. 1. – 288 с.
92. Комиссарова В.С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией // Вестн. Моск. ун-та. Сер. II, Право. – 1993. – № 1. – С. 128-138.
93. Комісарчук Ю.А. Економіко-правові аспекти повійства // Держава і право: Зб. наук. праць. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 402-405.
94. Комісарчук Ю.А. Комп'ютерна злочинність в ринкових умовах // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів, 2000. – № 1. – С. 234-236.
95. Комісарчук Ю.А. Нерозв'язані проблеми законодавства України // Право України. – 2000. – № 12. – С. 64-66.
96. Комісарчук Ю.А. Організована злочинність в ринкових умовах // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – К., 2000. – № 4. – С. 122-125.
97. Комісарчук Ю.А. Структура організованої злочинності в сфері економіки // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2000. – № 405. – С. 294-296.
98. Комісарчук Ю.А. Фальшиві гроші в тіньовій економіці. // Держава і права: Зб. наук. праць. – К., 2000. – Вип. 6. – С. 310-313.
99. Комплексна програма профілактики злочинності: Затв. Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.
100. Конституція України: Офіційне видання. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 60 с.

101. Концепція боротьби з корупцією на 1998-2005 роки: Затв. Указом Президента України від 24 квітня 1998 р. // Офіційний вісник. – 1998. – № 17. – Ст. 621.
102. Концепція Комплексної програми профілактики правопорушень на 2006-2008 роки: Схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 березня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 10. – Ст. 636.
103. Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Затв. Указом Президента України від 11 вересня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 37. – Ст. 2540.
104. Копейчиков В.В. Правознавство: Навч. посібник. – К.: Юрінком, 1999. – 360 с.
105. Корж В.П. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоєних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (12.00.09). – К., 2003. – 48 с.
106. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти власності: Навч. посібник / МВС України; УАВС. – К., 1995. – 143 с.
107. Користін О.Є. Заходи попередження легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом // Держава і право. – К., 2005. – Вип. 27. – С. 268-273.
108. Користін О.Є. Макроекономічні аспекти попередження злочинності в сфері економічної діяльності // Право і безпека. – 2001. – № 3-3. – С. 167-170.
109. Короткевич М.Є. Кваліфікація зайняття забороненими видами господарської діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.08). – Л., 2006. – 16 с.
110. Корупція // Новий тлумачний словник української мови. – К.: Аконт, 2003. – Т. 1. – С. 901.
111. Коррупция // БСЭ. – 2-е изд. – Л.: БСЭ, 1953. – Т. 23. – С. 68.
112. Костенко О.М. Воля і свідомість злочинця (дослідження з застосуванням принципу натуралізму): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (12.00.08). / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1995. – 46 с.
113. Кравченко Ю.Ф. Борьба с экономической преступностью – приоритетное направление деятельности органов внутренних дел Украины // Персонал. – 1999. – № 3. – С. 18-24.
114. Кравчук В. Про правоздатність юридичних осіб: окремі питання // Право України. – 1999. – № 11. – С. 16-20.
115. Краткий философский словарь. – М.: Госполитиздат, 1954. – 703 с.
116. Краткий экономический словарь. – М.: Главиздат, 1991. – 320 с.
117. Кримінальне право України. Загальна частина / Андрусів Г.В., Андрушко П. П., Банківський В.О. та ін.; За ред. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 505 с.
118. Кримінальне право України. Заг. частина: Підручник для студ. вищ. навч. закладів / Нац. юрид. академія України; М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер – Права, 2001. – 416 с.

119. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник /НАВСУ КІВС. Академія ДПСУ; Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.; Відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв; В.А. Клименко та М.І. Мельник, наук. ред. – Київ: Правові джерело, 2002. – 431 с.
120. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. вищих навч. закладів / НАВСУ. Київ. міжнародний ун-т; Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. – Київ: Юридична думка, 2004. – 352 с.
121. Кримінальний кодекс Української РСР. – К.: Політвидав, 1989. – 275 с.
122. Кримінальний кодекс Української РСР. – К.: Політвидав, 1990. – 270 с.
123. Кримінальний кодекс України. – К.: Юрінком, 1999. – 716 с.
124. Кримінальний кодекс України. – К.: Юрінком інтер, 2001. – 240 с.
125. Криминологія і профілактика злочинів: Курс лекцій. Особлива частина / МВС України. НАВСУ; Ю.В. Александров, А.П. Гаврилишин, О.М. Джужа та інші. – К., 2000. – 133 с.
126. Криминологія: Підручник для вузів / О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
127. Кузнецова Н.Ф. Корупція у системі кримінальних злочинів. Круглий стіл // Вестн. Моск. ун-та. Сер. II, Право. – 1993. – № 1. – С. 126-138.
128. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с.
129. Курс советского уголовного права. В 6-ти т. Т. 4. Часть особенная. Государственные преступления и преступления против социалистической собственности / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин – М.: Наука, 1970. – 432 с.
130. Курский Д.И. Избранные речи и статьи. – М.: Юриздат, 1948. – 360 с.
131. Кучма Л.Д. Україна: підсумки соціально-економічного розвитку та погляд у майбутнє: Виступ Президента України Л.Д. Кучми на науковій конференції 16 листопада 2000 р. // Урядовий кур'єр. – 2000. – 18 листоп.
132. Лаврінчук І. Обставини встановлення правового статусу державного службовця // Право України. – 1999. – № 9. – С. 98-102.
133. Лангсені Петтер, Стаппенхерст Рік, Подл Джерелі. Роль систем добросовісності у подоланні корупції // Матеріали Першого національного симпозиуму «На шляху до добросовісності». – К., 1997. – С. 36-40.
134. Легальних проститутток нет – и не надо // Известия. – 1999. – 6 нояб.
135. Леонтьев Б.М. Ответственность за хозяйственные преступления. – М.: Госюриздат, 1963. – 192 с.
136. Лилак Д. Адміністративна і цивільно-правова відповідальність юридичних осіб у сфері економічних відносин // Право України. – 2000. – № 1. – С. 24-32.
137. Лилак Д. Юридичні наслідки інфляції в боргових цивільних відносинах (колізії практики і позиція законодавця) // Право України. – 1999. – № 12. – С. 42-44.

138. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. – К.: Киев. гос. ун-т, 1987. – 100 с.
139. Литвин О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності // Право України. – 2001. – № 5. – С. 97-102.
140. Литвак О.М. Злочинність. Її причини та профілактика. – К.: Вид-во Україна, 1997. – 167 с.
141. Лиховид В.І. Профілактика як дійсний засіб попередження росту злочинності // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. – Запоріжжя, 2001. – № 3. – С. 199-203.
142. Ліцензійні умови провадження організації діяльності з проведення азартних ігор: Затв. наказом Держ. комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і М-ва фінансів від 18 квітня 2006 р // Офіційний вісник України. – Київ, 2006. – № 22. – Ст. 1698.
143. Логвиненко М., Пушкаренко П. Проблеми детінізації економіки в умовах нової економіко-правової політики // Право України. – 2005. – № 7. – С. 97-100.
144. Лук'янець Д. Про класифікаційні ознаки юридичної відповідальності // Право України. – 1999. – № 7. – С. 120-124.
145. Льюис Р.Д., Райф Х. Игры и их решение. – М.: Мир, 1997. – 320 с.
146. Ляпунов Ю.И. Хозяйственные преступления: Учеб. пособие. – М.: Высш. школа МООП СРСФСР, 1964. – 51 с.
147. Лунев А.Е. Административная ответственность за правонарушения. – М.: Юрид.лит., 1991. – 310 с.
148. Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки // Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 68-74.
149. Мандибура В.О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. – К.: Парламент. вид-во, 1998. – 134 с.
150. Маркс К. Енгельс Ф. Вибрані твори. В 4 т. – М.: Політвидав, 1990. – Т. I. – 586 с.
151. Маркс К., Енгельс Ф. Зібрання творів. В 50 т. – М: Політвидав, 1982. – Т.2. – 950 с.
152. Матвійчук В.К. Кримінальна відповідальність за виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 11. – С. 78-93.
153. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Х.: Консум, 1999. – 480 с.
154. Мельник М.І. Корупція // Юридична енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 2001. – Т. 3. – С. 369-370.
155. Мельник М.І. Корупція: проблема визначення сутності і поняття // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1998. – № 2 – С. 12-16.
156. Мельник М.І. Кримінологічна характеристика особи корупціонера // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2002. – № 2. – С. 158-167.

157. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (12.00.08). – К., 2002. – 31 с.
158. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. – К.: Парламентське вид-во, 2000. – 255 с.
159. Міліція України: історичний нарис, портрети, події / Ю.О. Смирнов, П.П. Михайленко, А.В. Васишин, О.Д. Святоцький, М.І. Ануфрієв та інші. – К.: Ін-Юре, 2002. – 885 с.
160. Михайленко П.П. Уголовно-правовая борьба с расхищением государственного и общественного имущества: Метод. пособие для студентов заочного отделения юрид. фак., готовящихся к спец. семинар по теме. – Львов: Изд. ун-та, 1965. – 75 с.
161. Мочерний С.В., Плотников О.В. Економічна безпека України: шлях до цивілізації чи до деградації. – Львів: Університет, 1999. – 80 с.
162. Мочерний С.В., Коваленко В.С. К вопросу о сущности экономической безопасности предпринимательства // Альманах економічної безпеки. – Львів, 1999. – № 1. – С. 4-7.
163. Музика А.А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Автореф. дис... д-ра юрид. наук (12.00.08). / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1998. – 44 с.
164. Мурашкин О. Акти прямого народовладдя: проблеми ефективності // Право України. – 1999. – № 10. – С. 3-5.
165. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. – К.: Знання, 2000. – 771 с.
166. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України: Порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р. / Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка. – К.: Атіка, 2001. – 272 с.
167. Налоговая амнистия в Германии пока приносит мало сборов // Налоги. – 2004. – 15 мая.
168. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: Наук.-практ. посібник / Авт.: А.А. Бова, В.І. Женунтій, А.П. Закалюк, О.Г. Кулик, П. Михайленко, А.В. Науменко; За ред. А.П. Закалюка. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 294 с.
169. Народне господарство у 1998 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 11. – Ст. 422.
170. Нас лякають «колумбійськими варіантами» // Високий Замок. – 1999. – № 98. – С. 2.
171. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Кеннон, А.С.К., 2001. – 1102 с.
172. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года. – К.: Издательство А.С.К., 2004. – 1216 с.
173. Національна програма боротьби з корупцією // Діло. – 1997. – № 30. – С. 1-6.
174. Нейман Дж., Моргенштейн Н.О. Теория игр и экономическое поведение. – М.: Наука, 1999. – 460 с.

175. Некипелов П.Т. Понятие и система хозяйственных преступлений по советскому уголовному праву. – Ростов н/Д: Изд-во Рост ун-та, 1963. – 160 с.
176. Новик И.Б. О моделировании сложных систем. – М.: Инфра, 2000. – 380 с.
177. Носов В. Закон про боротьбу з корупцією потребує доробки // Фінансова Україна. – 1999. – № 25. – С. 6-7.
178. О революционном трибунале, его составе, делах, подлежащих его ведению, налагаемых им наказаниях и о порядке ведения его заседаний: Инструкция НКЮ от 19 декабря 1917 г. // СУ РСФСР. – 1917. – №12. – С. 170.
179. Обговорюємо проект Податкового кодексу України // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 50. – С. 3-10.
180. Озерський І.В. Тіньовий сегмент економіки // Економіка. Фінанси. Право. – 2005. – № 1. – С. 28-31.
181. Олійник В. Суверенна Україна – це тоді, коли немає жебраків // Закон і бізнес. – 2000. – № 8. – С. 4-6.
182. Опалинский Ю.В. Уголовная ответственность за фиктивное предпринимательство: Дис... канд. юрид. наук (12.00.08) / Национальная академия внутренних дел Украины. – К., 1998. – 169 с.
183. Опришко В. Загальнотеоретичні та практичні проблеми систематизації законодавства // Право України. – 1999. – № 12. – С. 22-28.
184. Ортинський В.Л. Проблеми визначення структури нелегальної економіки // Життя і право. – 2004. – № 1. – С. 66-70.
185. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності / Національна академія внутрішніх справ України. – К.: Атіка, 2004. – 335 с.
186. Осетинський А. Особливості злочинності в економічній сфері // Право України. – 1999. – № 4. – С. 13-16.
187. Основи економічної теорії / А.М.Вацинин, С.Б.Медведев, С.В. Мочерний та ін.; За ред. С.В. Мочерного. – Тернопіль: А.Т. «Тарнекс», 1993. – 686 с.
188. Очказ Г. Небезпечні крайнощі монетаризму // Закон і бізнес. – 2000. – № 9. – С. 18.
189. Пашков А.С., Явич Л.С. Эффективность действия правовой нормы // Сов. государство и право. – 1990. – № 3. – С. 40-48.
190. Педько А. Перерозподіл власності чи контролю // Урядовий кур'єр. – 2005. – 31 травня.
191. Підприємці приховують свої доходи // Закон і бізнес. – 2002. – № 18. – С. 4.
192. Пионтковский А.А., Меньшагин В.Д., Чихиквадзе В.М. Курс советского уголовного права. – М.: Госюриздат, 1959. – Т. 2. – 811 с.
193. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1961. – 666 с.
194. Познышев С.В. Очерк основных начал науки уголовного права. Особенная часть. – М., 1923. – 280 с.
195. Положення про Державну податкову адміністрацію в Україні: Затв. Указом Президента України від 13 липня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29. – Ст. 1200.

196. Положення про інвестиційні фонди і інвестиційні компанії: Затв. Указом Президента України від 19 лютого 1994 р. // *Голос України*. – 1994. – 11 березня.
197. Попов В.И. Коррупция в России: состояние и проблемы // *Коррупция в России: состояние и проблемы: Материалы науч.-практ. конф. (26-27 марта 1996 г.)*. – М.: Моск. ин-т МВД России, 1996. – Вып. 1. – С. 3-23.
198. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки. – Ірпінь: Академія ДПС. України, 2001. – 523 с.
199. Попович В.М. Правові засади грального бізнесу, як виду підприємницької діяльності // *Законодавство України*. – 2002. – № 2. – С. 46-79.
200. Попович В. Проблеми кваліфікації «відмивання» фіктивних коштів // *Матеріали конф. з проблем боротьби з відмиванням грошей*. – К.: Мін-во юстиції України, 1993. – С. 17-21.
201. Попович В.М. Профілактика правопорушень у сфері грального бізнесу як передумова протидії відмиванню доходів злочинного походження в індустрії гральних послуг // *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ України*. – Одеса, 2001. – № 4. – С. 60-68.
202. Попович В. Створення організаційно-правових передумов у кредитно-фінансовій сфері мінімізації криміногенних процесів – справа державної ваги // *Проблеми боротьби зі злочинами, що скоюються з використанням банківської системи: Наук.-інф. бюл.* – К., 1994. – № 1. – С. 8-24.
203. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. – К.: *Правові джерела*, 1998. – 448 с.
204. Порядок проведення службового розслідування: Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 4 березня 1995 р. // *Зібрання постанов уряду України*. – 1995. – № 5. – Ст. 130.
205. Постанови Пленуму Верховного суду України із загальних питань судової діяльності та в кримінальних справах. – К.: Юрінком, 1999. – 720 с.
206. Потёмкин А.П. Элитная экономика. – М., Изд. дом «ПоРог», 2004. – 476 с.
207. Правопорушення в сфері функціонування ринку цінних паперів в Україні (теорія попередження) / С.М. Баліна кер. авт. кол., В.Д. Сущенко, ред. С.Ю. Василенко та ін. – К.: НАВСУ, 2000. – 263 с.
208. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії і методології. – К.: Кондор, 2005. – 613 с.
209. Предборський В. Координація та взаємодія суб'єктів процесу детінізації економіки // *Підприємництво, господарство, право*. – 2005. – № 8. – С. 74-77.
210. Прісняков В.Ф. Детінізація економіки // *Фінанси України*. – 2005. – № 3. – С. 72-81.
211. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
212. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 р. // *Вісник Верховної Ради України*. – 1995. – № 34. – Ст. 226.
213. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо порушення правил про валютні операції: Закон України від 18 травня

- 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35. – Ст. 280.
214. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році / Авт. кол. Загальне кер. Львовичкіна С.В., Гальчинського А.С. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України. – 2004.
215. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
216. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 11. – С. 8-13.
217. Про довірчі товариства: Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. // Звід постанов Кабінету Міністрів України. Сер. 2. – 1998. – № 4. – Ст. 246.
218. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
219. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.
220. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 28 листоп. 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 5. – Ст. 48.
221. Про заходи щодо детінізації економіки України на 2002-2004 роки: Указ Президента України від 5 березня 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 160.
222. Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких сплачено податки: Указ Президента України від 3 березня 2000 р. // Урядовий кур'єр. – 2000. – 4 квітня.
223. Про кредитні спілки: Закон України від 20 грудня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 101.
224. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
225. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
226. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
227. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
228. Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції: Указ Президента України від 18 листоп. 2005 р. // Уряд. кур'єр. – 2005. – 22 листоп.

229. Про першочергові заходи щодо реалізації Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у ХХІ сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки»: Указ Президента України від 23 лютого 2000 р. // Уряд. кур'єр. – 2000. – 25 лютого.
230. Про підприємництво: Закон України від 7 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991.
231. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 37. – Ст. 308.
232. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності: Пост. Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. // Відомості Верховного Суду України. – 2003. – № 3. – С. 2-6.
233. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5. – С. 9-3.
234. Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 149-158.
235. Про прокуратуру: Закон України від 5 листоп. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
236. Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам та корупції: Указ Президента України від 9 лютого 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 6. – Ст. 307.
237. Про систему оподаткування. Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України, 1991. – № 39. – Ст. 510.
238. Про судову діяльність в умовах загострення криміногенної ситуації: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 вересня 1994 р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963-1997 роки). – Сімферополь: «Таврія», 1998. – С. 42-45.
239. Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.1995 р. // Інтернет-сайт <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
240. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей): Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 квіт. 1999 р. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2000. – 242 с.
241. Проституція на рубежі ХХІ века: социально-правовые проблемы: Матеріали междунар. конф. – Будапешт – Москва, 1989. – 260 с.
242. Протидія економічній злочинності: Монографія / НУВС. Чикаго-конт. коледж права Іллінойського технологіч. ін-ту; П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. – Харків, 2004. – 567 с.

243. Пундей Сар. Дж. Боротьба з корупцією. Критичний огляд з аналізом міжнародного досвіду // Проблеми економічного зростання: питання доброчесності: Матеріали українсько-американського семінару. – Львів, 1997. – С. 84-87.
244. Пустовійт Р. Трансформаційна криза в Україні: оцінка з позицій інституційної теорії // Економіка України. – 2004. – № 1.
245. Пушкаренко П.І., Логвиненко М.І. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 43-49.
246. Пчолкін В.Д. Проблеми визначення поняття та класифікації законів у сфері економіки // Право і безпека. – 2005. – № 4-4. – С. 104-107.
247. Пшонка В. Господарсько-правові заходи подолання тінізації економіки // Право України. – 1999. – № 5. – С. 39-42.
248. Регульський В.Л. З досвіду морального виховання особового складу // Вісник Львів. ін-ту внутр. справ. – Львів, 1999. – № 3. – С. 12-18.
249. Рейтинг корумпированности // Газета по-киевски. – 2005. – 2 юнія. – С. 7.
250. Реформи заради добробуту. Про хід виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України від 25 червня 1991 р. // Урядовий кур'єр. – 2000. – 8 липня. – С. 4-5.
251. Романюк Б. Вплив нових економічних процесів на діяльність органів внутрішніх справ // Організаційно-правові проблеми економічної безпеки України: Матеріали конференції. – Львів: ЛІВС, 1995. – С. 31-33.
252. Ронин Р. Своя разведка. – Минск: Харвест, 1998. – 310 с.
253. Рябушкин Б.Т., Чулилова Э.Ю. Методы оценки теневого и неформального секторов экономики. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 142 с.
254. Рязанов Э.П. Уголовно-правовые проблемы борьбы с коррупцией // Коррупция в России: Состояние и проблемы: Материалы науч.-практ. конф. (26-27 марта 1996 г.). – М.: Моск. ин-т МВД России, 1996. – Вып. 1. – С. 39-44.
255. Савченко А. «Відмивання» грошей: кримінально-правовий і порівняльний аспекти // Право України. – 1997. – № 5. – С. 38-42.
256. Салтевский М.В. Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно. – Харьков: ООО «Знание ЛТД», 2000. – 18 с.
257. Семаков Г.С. Кримінологія. – К.: МАУП, 2002. – 130 с.
258. Сенченко М.І. Латентні структури світової політики. – К.: Міжрегіон. акад. упр. персоналом, 2003. – 311 с.
259. Сергеева Г.Л. К вопросу об объекте преступлений против социалистического хозяйства // Сов. государство и право. – 1961. – № 2. – С. 68-75.
260. Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., жовт. 1999 р. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – 598 с.
261. Скрипник А.В. Державне регулювання економіки (податки, бюджет, корупція, вибори): Навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2002. – 295 с.

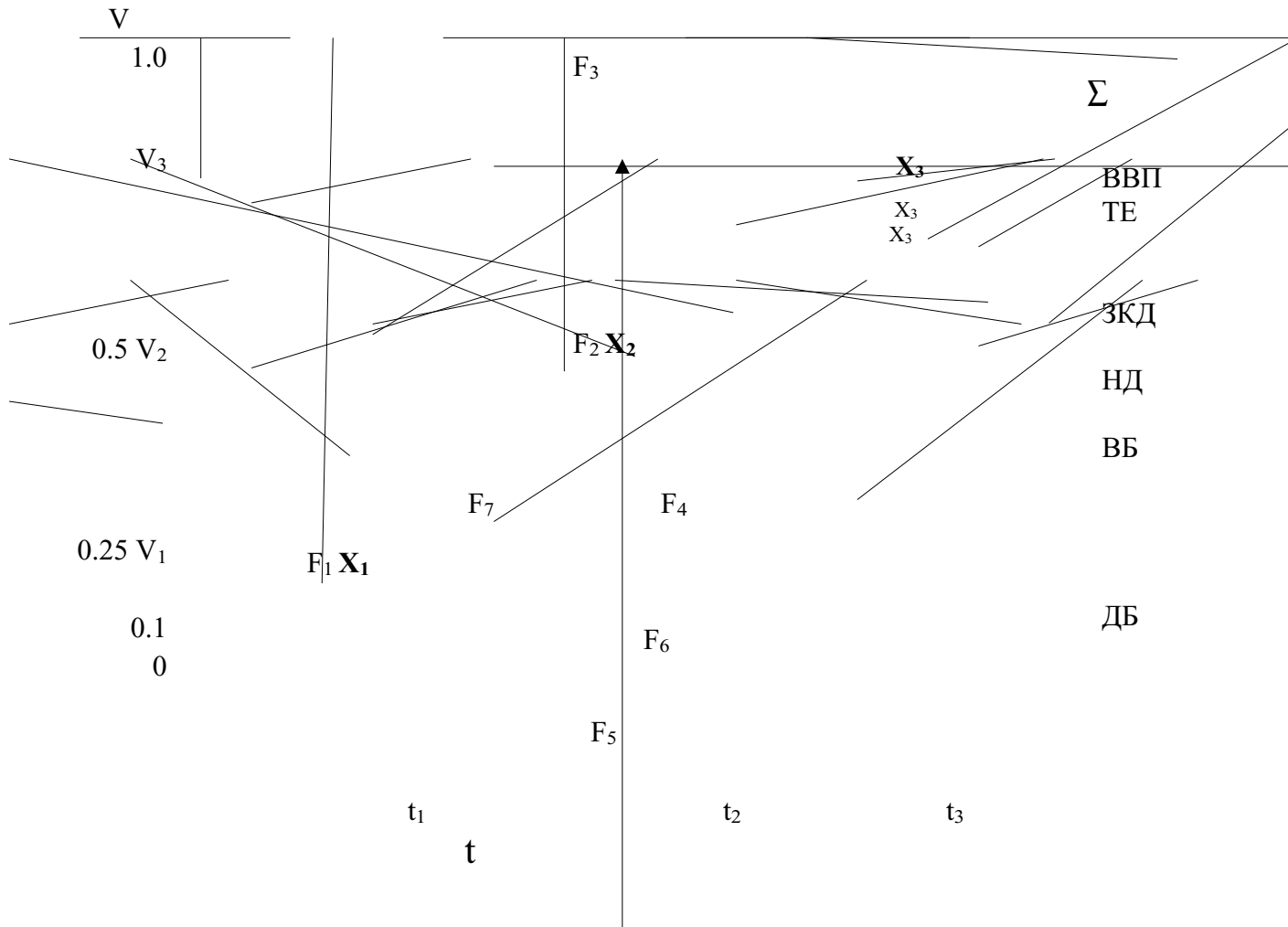
262. Словарь русского языка: В 4-х т. – М.: Рус. яз., 1982. – Т.2. – 736 с.
263. Словник юридичних термінів / Уклад. Ф.Андерш, В.О. Винник, А.В. Красницька та ін. – К.: Юрид. інформ. компанія, 1994. – 320 с.
264. Смаль В. Слідство веде Міжнародний валютний фонд // Високий Замок. – 2000. – № 8. – С. 4.
265. Смирницкий Е.К. Экономические показатели промышленности. Справочник . – М.: Экономика, 1989. – 335 с.
266. Стан злочинності в Україні за 1997-2005 роки / Департамент інформаційних технологій МВС України. – К., 2006. – С. 1-10.
267. Станік С. Оптимізація нормотворчої діяльності // Право України. – 1993. – № 5. – С. 26- 30.
268. Станік С. Реформа органів юстиції – нагальна потреба сьогодення // Право України. – 1999. – № 8. – С. 5-8.
269. Сташис В.В. Уголовно-правовая охрана социалистического хозяйства. – Харьков: Высш. школа, 1973. – 159 с.
270. Стефанюк В. Систематизація законодавства та суди адміністративної юстиції // Право України. – 1999. – № 11. – С. 3-6.
271. Сурков К.В. О понятии коррупции и возможностях правового воздействия на нее // Методологические проблемы воспитательной и кадровой работы с органами внутренних дел и внутренних войск. – СПб., 1991.
272. Тацій В. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1. – С. 13-18.
273. Тацій В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления: Объект и система. – Харьков: Вища шк., Изд-во при Харьк. ун-те, 1984. – 231 с.
274. Темнов Е.І. Корупція. Походження сучасного поняття // Актуальні проблеми теорії і практики боротьби з організованою злочинністю в Росії. – М., 1994. – С. 36-46.
275. Теневая экономика // Аналитик / Киевский центр политических исследований и конфликтологии. – 2003. – №1.– С. 10-17.
276. Тінізація економіки та шляхи її подолання: Матеріали засідання «круглого столу» (25 листоп.) 2003 р.). – К.: Нац. ін-т стратег. дослідж., 2003. – 78 с.
277. Тіньова економіка та організована економічна злочинність: Навч. посіб. / Сущенко В.Д., Баліна С.Н., Белецький В.О. та ін. – К.: НАВСУ, 1999. – 462 с.
278. Тод М., Шуфорд Э.Х. Общая теория систем. – М.: Мир, 1999. – 260 с.
279. Трайнин А.Н. Уголовное право. Часть Особенная. – М., 1927. – 280 с.
280. Толстой А.В. Украина вчера, сегодня, завтра // Альманах безопасности. – Львов, 1997. – № 1. – С. 28-31.
281. Турецкий М.В. Уголовная ответственность и ответственность дисциплинарная. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 24 с.
282. Туркевич И. Расследование и предупреждение взяточничества (По материалам УССР): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: (717) КГУ. – К., 1968. – 27 с.

283. Турчинов О.В. Тіньова економіка (методологія дослідження та механізм функціонування): Автореф. дис. ... д-ра екон. наук (08.01.01). – К., 1997. – 33 с.
284. Турчинов О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. – К.: Арттек, 1995. – 300 с.
285. У безкомпромісній боротьбі зі злочинністю міліція України у 1999 році. Повідомлення МВС України // Міліцейський кур'єр. – 2000. – № 7. – С. 3-5.
286. Уголовный кодекс Российской Федерации: Прият Гос. Думой 24 июня 1996 г. – М.: Консум, 1997. – 162 с.
287. Удовик С. Чи здатна Україна здійснювати реформи // День. – 2000. – № 31. – С. 4.
288. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 рр.: Послання президента України Леоніда Кучми до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2000. – 28 січня.
289. Україна у 1990 році. Бюлетень статистики. – К.: Держкомстат, 1991. – № 2. – 120 с.
290. Україна у 1996 році Вісник Держкомстату України. – Київ.: Держкомстат, 1997. – № 1. – 130 с.
291. Ущатовський В. Тіньова економіка як інфраструктура організованої злочинності: сутність, тенденції розвитку, кримінально-правові проблеми // Право України. – 2000. – № 2. – С. 61-64.
292. Флора Льюїс. Світове явище // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1996. – № 8. – С. 26.
293. Фролов О.Г. Злочинність і система покарань. – К.: Арттек, 1997. – 360 с.
294. Фукуяма Ф. Великий разрыв. – М., 2004. – 230 с.
295. Цивільний кодекс України: Офіц. текст. – К.: Атіка, 2004. – 415 с.
296. Шакун В.І. Влада і злочинність. – К.: Пам'ять століть, 1997. – 223 с.
297. Шакун В.І. Суспільство і злочинність. – К.: Атіка, 2003. – 784 с.
298. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн. – К.: Вентурі, 1997. – 380 с.
299. Шелудько Н.М. Проблеми тіньової економіки в Україні // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 80-86.
300. Шемшуков М.Л. Участники процесса на предварительном следствии. – Рига: Даугавпилс, 1998. – 260 с.
301. Шишов О.Ф. Преступление и административный проступок. – М.: ВЮЗИ, 1967. – 67 с.
302. Шульженко Ф.П., Невмержицький Є.В. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері економіки. – К.: Київ. нац. екон. ун-т, 2003. – 171 с.
303. Щекин Г.В. Теория кадровой политики. – К.: МАУП, 1997. – 280 с.
304. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительного труда. – М.: Экономика, 1998. – 210 с.
305. Экономика и право. Теневая экономика: Учеб. пособ. / Под ред. Н.Д. Эриашвили, Г.М. Казиахмедова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юнити: Закон и право, 2005. – 255 с.
306. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. – М.: Мир, 1998. – 310 с.

307. Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цвєтаєва. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1974. – 846 с.
308. Юридичний словник. – К.: УРЕ, 1984. – 850 с.
309. Ющенко В. Україні найбільше потрібна політична стабільність. З промови на відкритті IV Всесвіт. форуму українців 18 серпня 2006 р. // Уряд. кур'єр. – 2006. – 22 серпня.
310. Яковец Ю. Инфляционная волна: причины, следствие, противостояние // Радикальная экономическая реформа. – М.: Вища школа, 1999. – С. 105-120.
311. Яковлев А.М. Социология экономической преступности. – М.: Наука, 1988. – С256.
312. Якуба О.М. Административная ответственность. – М.: Юрид. лит., 1972. – 152 с.
313. Bertalanffy L. General System Theory. – N.Y.: Atlantik, 1998. – 560 p.
314. Blades Derek W. Crime: What's could. be Recorded in the National Accounts: What Differences Would it Make // The Economics of the Shadow Economy. – Heidelberg, 1985. – P. 38-46.
315. Cagan Philip. The Demand for Currency Relative to the Total Money Sypply // J. Of Political Economy, 2002. – № 66. – P. 84-96.
316. Clelend D. Systems Analysis and Project Management. – N.Y.: Atlantik, 2002. – 365 p.
317. Deutsche Stiffung fur internationale zusammenarbeit. E.V. – Bonn, 2003. – 310 p.
318. Feige E, How Big. Is the Irregular economy. – Thalienge, 1979. – 220 vol.
319. Isachen A. The Behavior of Tax Evaders. – N.Y.: Fiscal Studies, 2003. – 260 p.
320. Rudwick B.H. Systems Analysis for Effective Planning: Principles and cases. – N. Y.: Bruklin, 2000. – 346 p.

ДОДАТКИ

Додаток В
Параметри економічної небезпеки держави

Примітки:

1. ДБ – державний бюджет (F₁)
2. НД – національний дохід (F₂)
3. ВВП – валовий внутрішній продукт (F₃)
4. ТЕ – тіньова економіка (F₄)
5. ВБ – внутрішні борги (F₅)
6. ЗКД – зовнішні кредити держави (F₆)

7. (F₇)

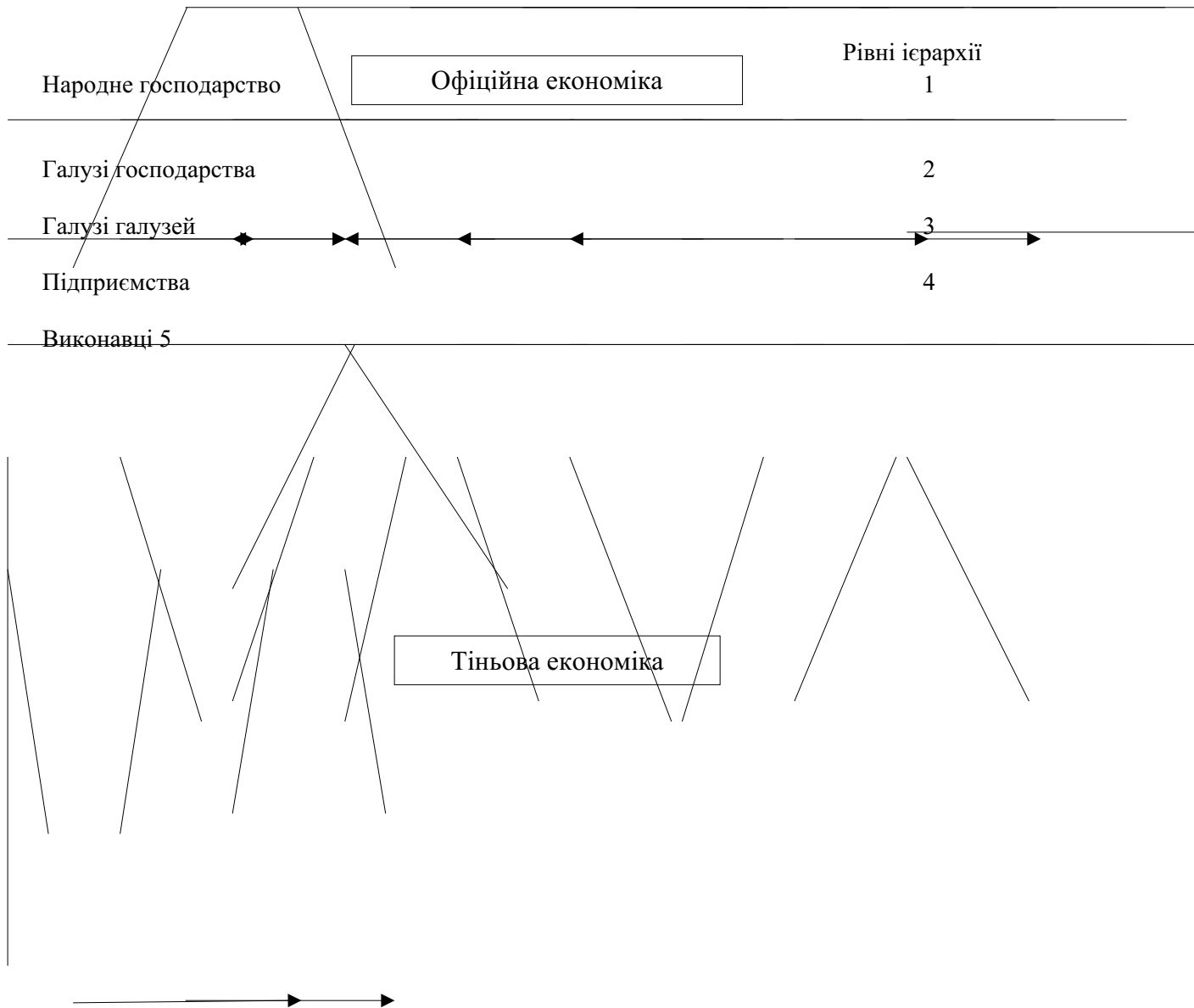
Додаток Д
Структура тіньової економічної діяльності (за О.Турчиновим)

Додаток Ж
Структура тіньової економіки (за В.Поповичем)

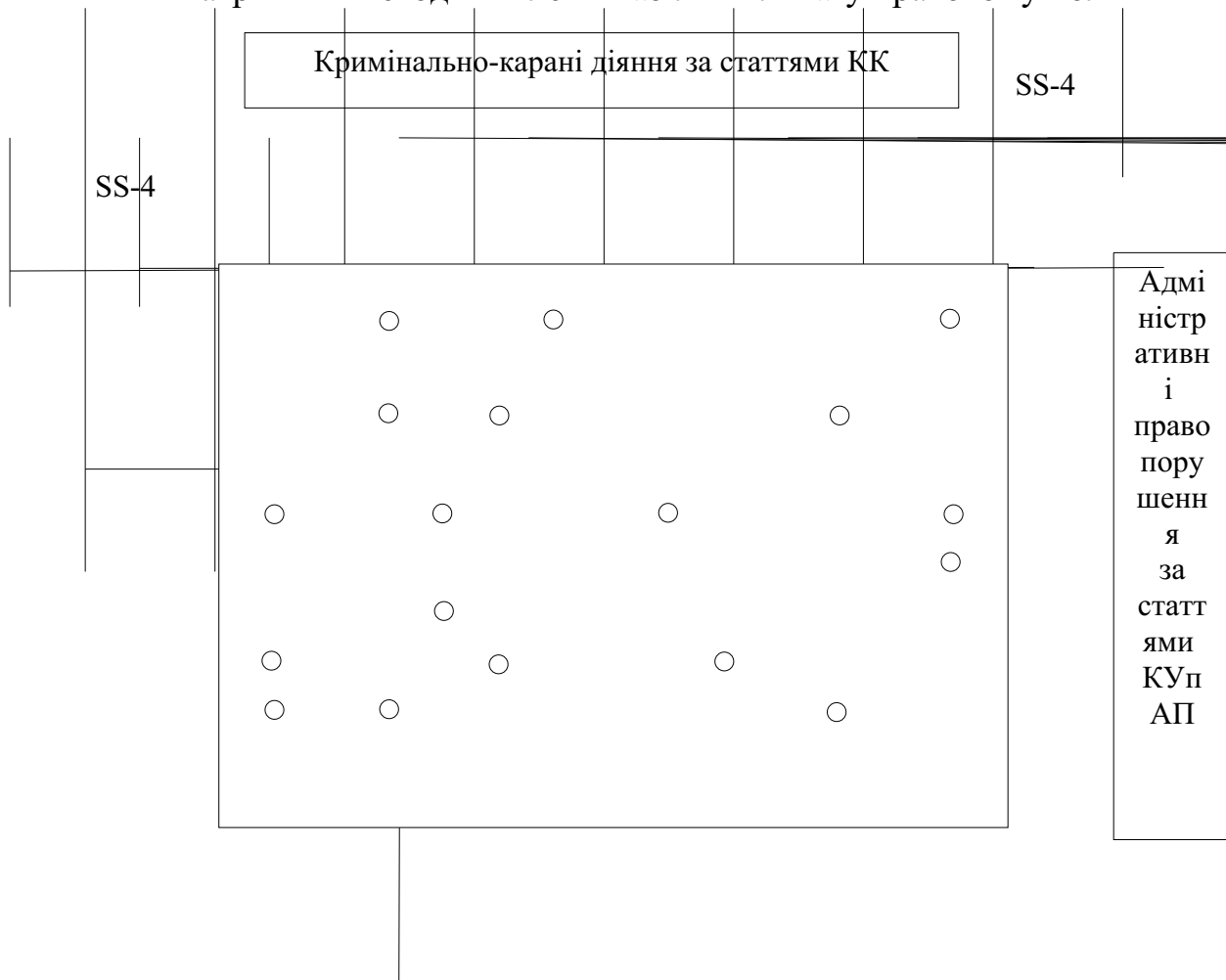
Додаток 3

Виробничо-технологічна структура офіційної і тіньової економіки

Додаток К

Матричний метод виявлення «білих плям» у правовому полі

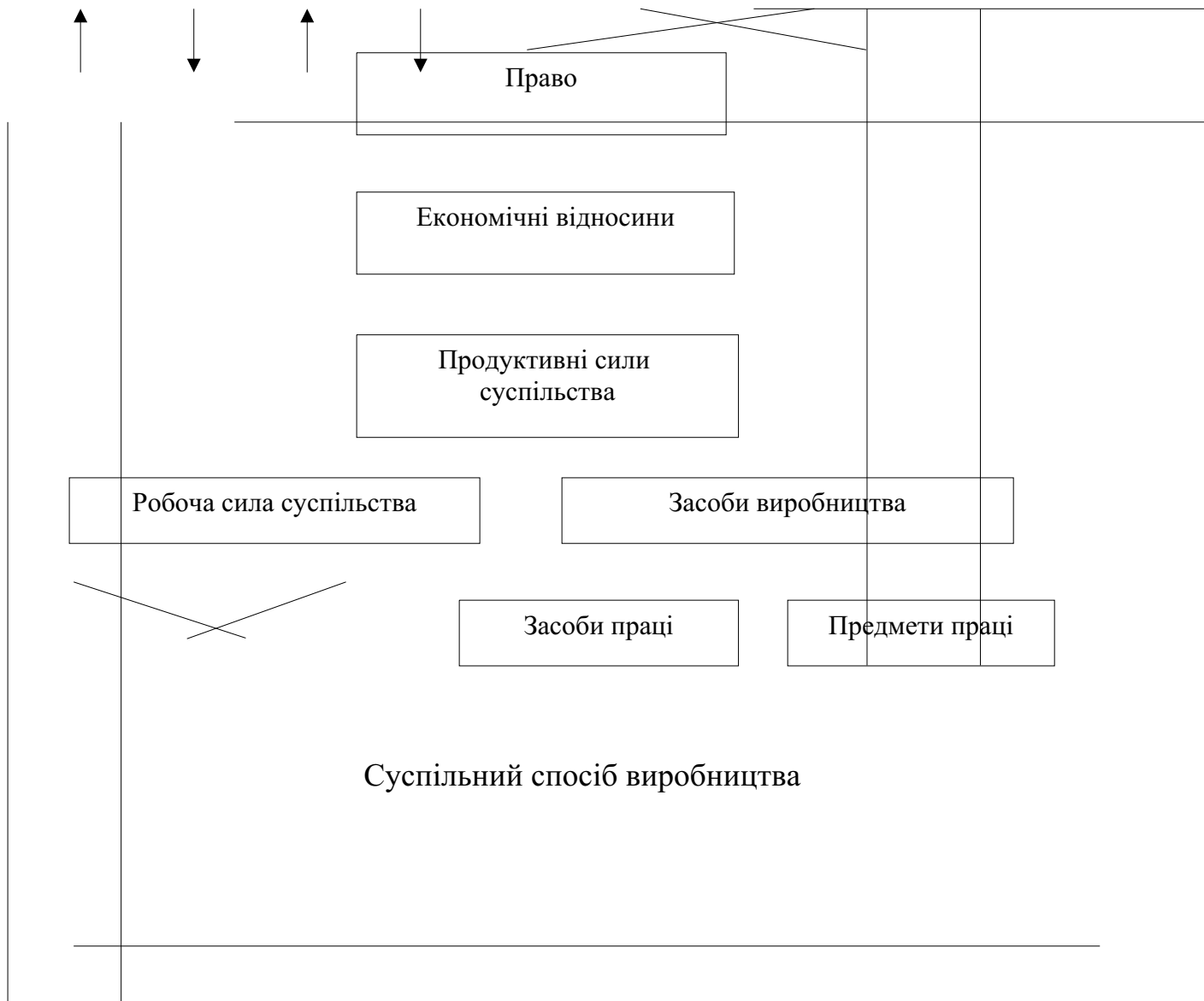
Примітка. SS–4 – зріз піраміди рівня ієрархії 4 виробничо-технологічної структури тіньової економіки.

Дублювання відповідальності за вчинення ідентичних протиправних діянь в КК та КУпАП

Кодекс про адміністративні правопорушення	Кримінальний кодекс
---	---------------------

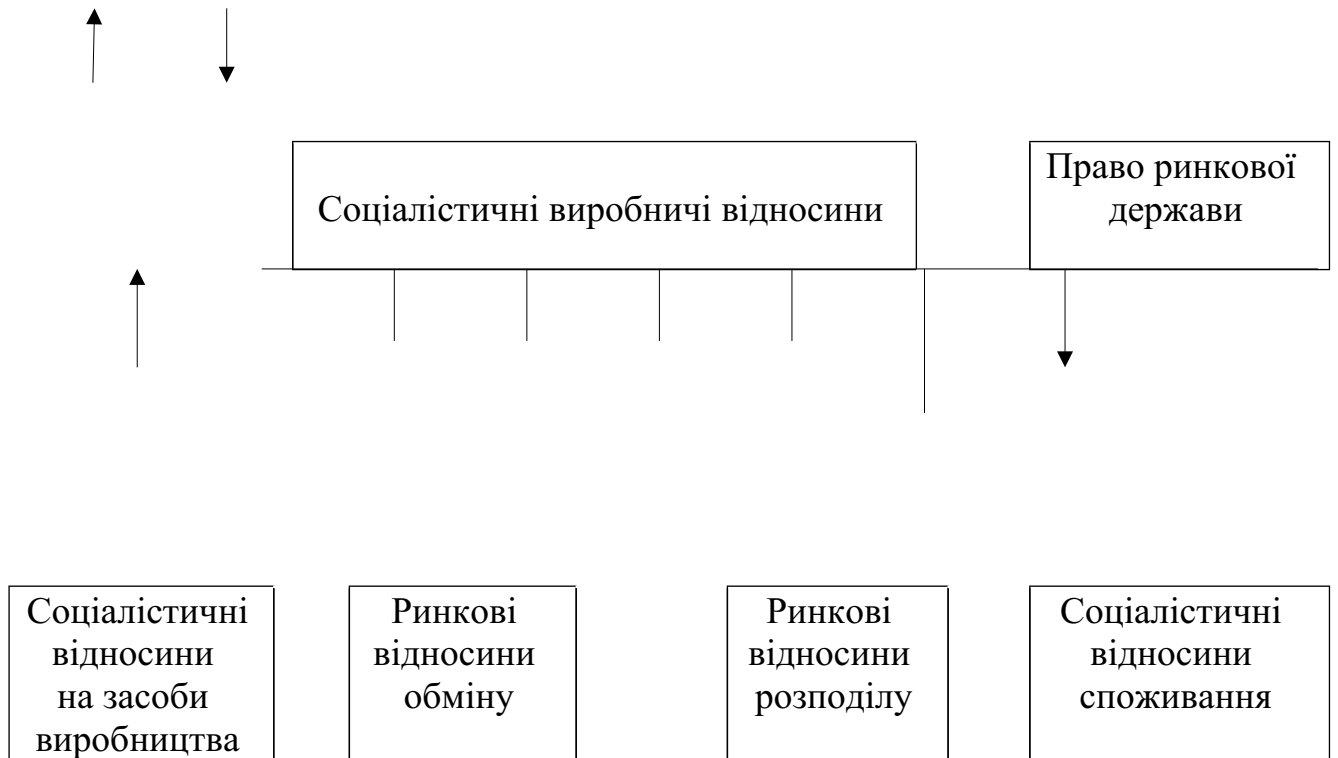
№ ст.	Назва статті	№ ст.	Назва статті
41, 41-1, 41-2, 41-3	Порушення вимог законодавства про працю та охорону праці	173. 175	Грубе порушення угоди про працю. Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії та інших установлених законом виплат
155-2 160-2	Обман покупця та замовника Незаконна торговельна діяльність	225 202	Обман покупців чи замовників. Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю
Продовження Додатку К			
164	Порушення порядку зайняття підприємницькою або господарською діяльністю		
162	Порушення правил про валютні операції	207	Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті
164-10	Порушення законодавства що регулює здійснення операцій з металобрухтом	2213	Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом
166-1	Зловживання монопольним становищем	228	Примушування до анти конкурентних узгоджених дій
177-2	Виготовлення, придбання, зберігання або реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв або тютюнових виробів	204	Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів
168	Випуск у продаж нестандартної продукції	227	Випуск або реалізація недоброякісної продукції
181-1	Заняття проституцією	303	Проституція або примушування чи втягнення до занять проституцією
212-2	Порушення законодавства про державну таємницю	328	Розголошення державної таємниці
65	Незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур	246	Незаконна порубка лісу

Додаток Л
Соціально-економічна формація

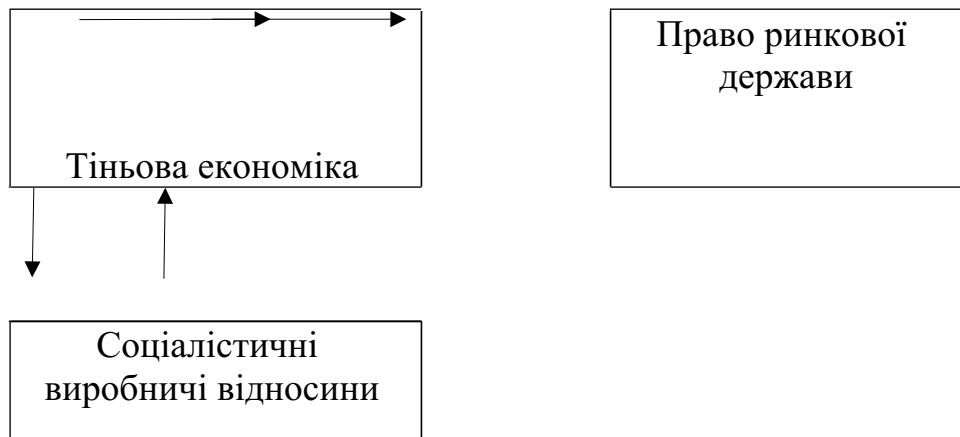

Додаток М

Місце тіньової економіки в суспільно-економічній формації України

Розбаланс між правом і виробничими відносинами

Додаток Н

Характеристика осіб, що вчинили злочини в сфері економічної діяльності в Україні в 1998-2005 рр.

Показники	Роки								
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	в середньому
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Виявлено всього осіб, що скоїли злочини в Україні	33708	33009	31699	30957	28424	27037	25971	26072	26916
Виявлено осіб, що скоїли злочини в сфері економічної діяльності, розслідування щодо яких закінчено	4580	4475	4184	3288	2430	2372	2031	2079	3167
Приріст або зниження у % до попереднього року		-2,2	0,6	-2,1	-2,5	-6,5	-1,0	2,3	-1,0
Кількість осіб притягнутих до кримінальної відповідальності	32604	29700	2293	2482	19050	20580	17442	19220	2438
Приріст або зниження до попереднього року (%)		-8,9	-1,4	-1,5	-2,7	8,8	-1,2	7,1	-1,6
Кількість осіб, звільнених від кримінальної відповідальності із застосуванням засобів громадського впливу	3534	2277	1216	796	5092	1966	2374	1569	1554

Приріст або зниження до попереднього року (%)		- 3 5 , 6	- 4 6 , 6	- 3 6 , 8	- 3 4 , 7	- 6 1 , 2	1 1 1 2	- 33 , 9	1 2 3 , 2
Кількість осіб, які скоїли злочин у групі	9 5 6 9	9 2 6 5	8 9 2 4	7 5 2 7	6 0 5 4	4 9 1 2	4 1 2 5	43 91	6 8 4 5 , 9
Приріст або зниження у % до попереднього року		- 3 , 2	- 3 , 7	- 1 5 , 7	- 1 9 , 6	- 1 8 , 9	- 1 6	6, 4	- 1 0 , 1
За посадовим станом: Керівники підприємств	2 4 2 7	3 4 1 0	3 6 8 8	2 6 1 0	2 6 8 9	1 9 4 9	2 7 0 6	25 31	2 7 5 1 , 3
Приріст або зниження до попереднього року (%)		4 0 , 5	8 , 2	- 2 9 , 2	3	- 2 7 , 5	3 8, 8	-6, 5	3 , 9
Керівники підрозділів (відділів, секцій і т.ін.)	1 0 4 5	1 2 0 7	1 3 0 0	1 2 8 5	1 1 1 2	7 9 8	8 0 9	64 4	1 0 2 5
Продовження Додатку Н									
Приріст або зниження до попереднього року (%)		1 5 , 5	7 , 7	- 1 , 2	- 1 3 , 5	- 2 8 , 2	1, 4	20 , 4	- 5 , 5
Фінансово-бухгалтерські працівники	2 5 9 1	4 3 0 0	4 4 8 3	1 8 9 4	1 6 6 9	1 1 1 9	1 0 4 2	78 0	2 2 3 4 , 8
Приріст або зниження до попереднього року (%)		6 6	4 , 3	- 5 7 , 8	- 1 1 , 9	- 3 3	- 6, 9	- 25 , 1	- 9 , 2
Матеріально-відповідальні особи	3 0 2 3	3 0 1 8	3 0 1 3	2 2 2 1	1 7 6 3	1 2 9 5	1 0 6 0	90 3	2 0 3 7

Приріст або зниження до попереднього року (%)		- 0 , 2	- 0 , 2	- 2 , 6 , 3	- 2 , 0 , 6	- 2 , 6 , 5	- 1 8, 1	- 14 , 8	- 1 5 , 2
Державні службовці	8 1 3	8 4 3	7 7 6	7 9 3	7 5 7	6 4 8	6 5 3	56 8	7 3 1 , 4
Приріст або зниження до попереднього року (%)		3 , 7	- 7 , 9	2 , 2	- 4 , 5	- 1 4 , 4	0, 8	- 13	- 4 , 7
За соціальним станом: Власники, співвласники	1 2 7 8	1 3 9 7	1 1 6 9	6 3 2	7 0 5	7 5 9	7 7 2	66 6	9 2 2 , 3
Приріст або зниження у до попереднього року (%)		9 , 3	- 1 6 , 3	- 4 5 , 9	1 1 , 6	7 , 7	1, 7	- 13 , 7	- 6 , 5
Приватні підприємці	2 4 0 4	2 2 8 5	1 9 2 8	9 5 7	6 3 0	7 5 0	8 2 1	10 05	1 3 4 7 , 5
Приріст або зниження до попереднього року (%)		- 5	- 1 5 , 6	- 5 0 , 4	- 3 4 , 2	1 9	9, 5	22 , 4	- 7 , 8

Додаток П.1
ПІДСУМКОВА АНКЕТА
щодо виявлення думки оперативних працівників
стосовно ситуації із тіньовим сектором економіки України

Ефективність боротьби зі злочинами у тіньовому секторі економічної сфери значно залежать від глибини вивчення цього негативного явища в цілому і його складових зокрема.

Досвід Вашої оперативної роботи дає можливість отримати об'єктивну експертну оцінку причин розвитку тіньового сектора економіки та визначити шляхи його подолання.

Ваша думка стосовно ситуації із тіньовим сектором економіки України допоможе у розробці комплексних заходів щодо його подолання.

1. Який обсяг, на Вашу думку, тіньового сектора економіки України у відсотках від валового внутрішнього продукту держави:

- до 20 % – 0 %
- до 30 % – 10 %
- до 40 % – 13 %
- до 50 % – 28 %
- до 60 % – 30 %
- понад 60 % – 19 %.

2. Що є основними причинами розвитку тіньового сектора економіки України:

- економічна криза – 8 %
- недосконалість законодавчої бази – 6 %
- розрив господарських зв'язків з країнами колишнього Союзу – 11 %
- недостатній контроль за виконанням державних нормативних актів – 13 %
- корумпованість апарату державного управління – 14 %
- щорічне зменшення фінансування правоохоронних органів – 16 %
- нераціональне формування податкової системи – 8 %
- слабка діяльність правоохоронних органів у сфері боротьби з економічними злочинами – 8 %
- відсутність соціально-економічної моделі розбудови правової цивілізованої Української держави з ринковими відносинами – 9 %
- відсутність державної системи попередження злочинності, в тому числі в економічній сфері – 7 %

3. Що заважає організації дієвої боротьби з економічними злочинами:

- недостатній рівень підготовки осіб, що ведуть боротьбу з економічними злочинами:
 - а) економічної – 18 %

- б) юридичної – 15 %
- в) оперативної – 12 %

•недостатність матеріального забезпечення оперативних працівників – 25 %

- брак наукових досліджень із цих проблем – 6 %
- інтелектуальна і професійна перевага економічного криміналітету над правоохоронцями – 8 %
- корумпованість правоохоронних органів – 16 %.

4. У якій галузі економіки, на Вашу думку, вчиняється найбільше економічних злочинів:

- промисловості – 10 %
- сільському господарстві – 5 %
- торгівлі – 22 %
- обслуговуванні населення – 3 %
- транспорті – 2 %
- зв'язку – 3 %
- кредитно-банківській системі – 30 %
- зовнішньоекономічній діяльності – 25 %.

5. Що, на Вашу думку, треба зробити для подолання тіньового сектора економіки України:

- повернутися до адміністративно-командної системи – 4 %
 - прискорити реформування економіки – 12 %
 - провести тотальну приватизацію державного майна – 6 %
 - обмежити втручання державних органів у діяльність підприємницьких структур – 3 %
 - посилити наукові дослідження тіньового сектора економіки – 6 %
 - реприватизувати кредитно-банківську систему – 9 %
 - ввести державну монополію на зовнішньоекономічну діяльність – 2 %
 - реформувати систему МВС – 2 %
 - відкрити митні кордони для вільної міжнародної торгівлі – 5 %
 - провести амністію всіх доходів у тіньовому секторі економіки незалежно від джерел їх утворення – 1 %
 - замінити статті кримінальної відповідальності за економічні злочини адміністративними штрафами – 7 %
 - посилити державний контроль за діяльністю підприємців – 13 %
 - посилити кримінальну відповідальність за економічні злочини – 12 %
 - поліпшити фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів, і збільшити заробітну плату їх працівникам – 18 %
6. У якому відомстві Ви служите:
- МВС – 32 %
 - податкова міліція – 24 %

- СБУ – 13 %
- прикордонні війська – 19 %
- митний комітет – 12 %

7. Стаж Вашої оперативної роботи:

- до 5-ти років – 48 %
- 5-10 років – 38 %
- понад 10 років – 14 %

8. Яку маєте освіту:

- юридичну – 63 %
 - а) середня – 12 %
 - б) вища – 36 %
 - в) кандидат наук – 15 %
- економічну – 24 %
 - а) середня – 0 %
 - б) вища – 17 %
 - в) кандидат наук – 7 %
- інша – 13 %
 - а) середня – 0 %
 - б) вища – 8 %
 - в) кандидат наук – 5 %

Дякуємо за відповіді.

Додаток П.2

ПІДСУМКОВА АНКЕТА щодо виявлення думки державних службовців стосовно розвитку тіньового сектора економічної сфери України

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку Української держави на фоні позитивних звершень мають місце негативні явища, зокрема зростання тіньового сектора економіки. Боротьба з економічними злочинами – це загальнодержавна проблема, а не тільки справа правоохоронних органів. Визначне місце у вирішенні цієї проблеми належить ефективній роботі апарату державного управління.

Ваша аналітична думка щодо причин розвитку тіньового сектора економічної сфери України допоможе у розробці програми його подолання.

1. Який обсяг, на Вашу думку, тіньового сектора економіки України у відсотках від валового продукту держави:

- до 20 % – 5 %
- до 30 % – 11 %
- до 40 % – 43 %
- до 50 % – 28 %
- до 60 % – 13 %
- понад 60 % – 0 %.

2. Що є основними причинами розвитку тіньового сектора в економічній сфері України:

- економічна криза – 17 %
- недосконалість законодавчої бази – 10 %
- розрив господарських зв'язків з країнами колишнього Союзу – 12 %
- недостатній контроль за виконанням державних нормативних актів – 8 %
- корумпованість апарату державного управління – 10 %
- щорічне зменшення фінансування правоохоронних органів – 0 %
- нерациональне формування податкової системи – 11 %
- слабка діяльність правоохоронних органів у сфері боротьби з економічними злочинами – 12 %
- відсутність соціально-економічної моделі розбудови правової цивілізованої Української держави з ринковими відносинами – 8 %
- відсутність державної системи попередження злочинності, в тому числі в економічній сфері – 12 %

3. Що, на Вашу думку, треба зробити для подолання тіньового сектора економічної сфери України:

- повернутися до адміністративно-командної системи – 2 %

- прискорити реформування економіки – 16 %
 - провести тотальну приватизацію державного майна – 0 %
 - обмежити втручання державних органів у діяльність підприємницьких структур – 2 %
 - вдосконалити законодавчу базу щодо розвитку підприємництва – 0 %
 - посилити наукові дослідження тіньового сектора економіки – 9 %
 - реприватизувати кредитно-банківську систему – 8 %
 - ввести державну монополію на зовнішньоекономічну діяльність – 10 %
 - реформувати систему МВС – 7 %
 - відкрити митні кордони для вільної міжнародної торгівлі – 13 %
 - провести амністію всіх доходів у тіньовому секторі економіки незалежно від джерел їх утворення – 4 %
 - замінити статті кримінальної відповідальності за економічні злочини адміністративними штрафами – 8 %
 - посилити державний контроль за діяльністю підприємців – 10 %
 - посилити кримінальну відповідальність за економічні злочини – 9 %
 - поліпшити фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів і збільшити заробітну плату їх працівникам – 2 %
4. Ваша освіта за фахом:
- юридична – 35 %
 - економічна – 28 %
 - інженерна – 22 %
 - гуманітарна – 8 %
 - інша – 7 %
5. Ваша освіта за ступенем:
- середня – 8 %
 - середня спеціальна – 17 %
 - вища – 54 %
 - кандидат наук – 16 %
 - доктор наук – 5 %
6. Стаж Вашої роботи в органах державної служби:
- до 3-х років – 12 %
 - 3-5 років – 46 %
 - 5-10 років – 31 %
 - понад 10 років – 11 %
7. Характер Вашої роботи:
- керівна – 14 %
 - консультативна – 27 %
 - технічна – 16 %
 - аналітична – 43 %

Дякуємо за відповіді.

Додаток П.3

ПІДСУМКОВА АНКЕТА щодо виявлення думки керівників підприємницьких структур стосовно розвитку тіньового сектора економічної сфери України

Просимо відповісти на питання анкети, яка має суто анонімний характер. Результати досліджень будуть узагальнені, і на їх основі розроблятимуться пропозиції Кабінету Міністрів України для подальшого реформування економіки і розвитку підприємництва.

1. Який обсяг, на Вашу думку, тіньового сектора економіки України у відсотках від валового внутрішнього продукту держав:

- до 20 % – 24 %
- до 30 % – 64 %
- до 40 % – 12 %
- до 50 % – 0 %
- до 60 % – 0 %
- понад 60 % – 0 %.

2. Що є основними причинами розвитку тіньового сектора економіки України:

- економічна криза – 12 %
- недосконалість законодавчої бази – 10 %
- розрив господарських зв'язків з країнами колишнього Союзу – 15 %
- недостатній контроль за виконанням державних нормативних актів – 18 %
- корумпованість апарату державного управління – 25 %
- щорічне зменшення фінансування правоохоронних органів – 0 %
- нераціональне формування податкової системи – 5 %
- слабка діяльність правоохоронних органів у сфері боротьби з економічними злочинами – 0 %
- відсутність соціально-економічної моделі розбудови правової цивілізованої Української держави з ринковими відносинами – 15 %
- відсутність державної системи попередження злочинності, в тому числі в економічній сфері – 0 %

3. Чи працює Ваша фірма у тіньовому секторі економіки України:

- так – 35 %
- частково – 48 %
- повністю – 17 %

4. Якщо Ви працюєте в тіньовому секторі, то що примушує Вас працювати у ньому:

- потреба найшвидшого збагачення – 22 %
- несправедлива податкова система – 36 %
- економічна криза – 25 %
- корупція апарату державного управління – 11 %
- правові чинники – 6 %

5. Що треба зробити для зменшення обсягу тіньового сектора економічної сфери України:

- повернутися до адміністративно-командної системи – 0 %
- прискорити реформування економіки – 15 %
- провести тотальну приватизацію державного майна – 16 %
- обмежити втручання державних органів у діяльність підприємницьких структур – 17 %

3 %

- посилити наукові дослідження тіньового сектора економіки – 3 %
- вдосконалити законодавчу базу щодо розвитку підприємництва – 8 %
- реприватизувати кредитно-банківську систему – 2 %
- посилити наукові дослідження тіньового сектора економіки – 3 %

3 %

- ввести державну монополію на зовнішньоекономічну діяльність – 0 %
- реформувати систему МВС – 5 %
- відкрити митні кордони для вільної міжнародної торгівлі – 12 %
- провести амністію всіх доходів у тіньовому секторі економіки незалежно від джерел їх утворення – 18 %

• замінити статті кримінальної відповідальності за економічні злочини адміністративними штрафами – 4 %

- посилити державний контроль за діяльністю підприємців – 0 %
- посилити кримінальну відповідальність за економічні злочини – 0 %

6. Вид діяльності Вашої фірми:

- промисловість – 12 %
- сільське господарство – 0 %
- торгівля – 42 %
- побутове обслуговування – 33 %
- транспорт – 0 %
- кредитно-банківська система – 25 %

7. Ваша освіта за ступенем:

- середня – 0 %
- середня спеціальна – 8 %
- неповна вища – 21 %
- вища – 53 %
- кандидат наук – 12 %

•доктор наук – 6 %
Дякуємо за відповіді.

Додаток Р.1

Результати опитування оперативних працівників, державних службовців та підприємців щодо розвитку ТСЕУ України

ПИТАННЯ	Кількість відповідей		
	Оперативні працівники	Державні службовці	Підприємці.
1	2	3	4
Який обсяг, на вашу думку, тіньового сектора економіки України у % до ВВП			
до 20	-	8	24
до 30	21	16	64
до 40	27	64	12
до 50	57	43	-
до 60	57	19	-
понад 60	38	-	-
Що є головними причинами розвитку тіньового сектора економіки України			
- економічна криза	16	11	12
- недосконалість законодавчої бази	12	15	10
- розрив господарських зв'язків з країнами колишнього Союзу	21	18	15
- недостатній контроль за виконанням державних нормативних актів	25	12	18
- корумпованість апарату державного управління	28	15	25
- відсутність соціально-економічної моделі розбудови правової цивілізованої держави з ринковими відносинами	18	12	15

Продовження додатку Р.1

- щорічне зменшення фінансування правоохоронних органів	32	0	х
- слабка діяльність правоохоронних органів у сфері боротьби з економічними злочинами	16	17	-
- відсутність державної системи попередження злочинності, зокрема в економічній сфері	16	18	-
- нераціональне формування податкової системи	16	17	5

Додаток Р.2

Результати опитування підприємців щодо мотивів їх праці
у тіньовому секторі економіки України

	Кількість відповідей
Що примушує вас працювати у тіньовому секторі економіки?	
Потреба найшвидшого збагачення	22
Пригноблююча податкова система	36
Економічна криза	25
Корупція апарату держуправління	11
Правові чинники	6

Додаток Р.3

Результати опитування оперативних працівників, державних службовців та підприємців щодо шляхів подолання злочинності у тіньовому секторі економіки України

	Кількість відповідей		
	Оперативні працівники	Державні службовці	Підприємці
1	2	3	4
<i>Що треба зробити для подолання тіньового сектора економіки України?</i>			
- Повернутися до адміністративно-командної системи	8	3	-
- Прискорити реформування економіки	24	22	15
- Провести тотальну приватизацію державного майна	12	-	16
- Обмежити втручання державних органів у діяльність підприємницьких структур	6	4	17
- Вдосконалити законодавчу базу щодо розвитку підприємництва	x	-	8
- Посилити наукові дослідження тіньового сектора економіки	12	13	3
- Реприватизувати кредитно-банківську систему	18	12	2
- Ввести державну монополію на зовнішньоекономічну діяльність	4	16	-
- Реформувати систему МВС	5	11	5
- Відкрити митні кордони для вільної міжнародної торгівлі	10	20	12
- Провести амністію всіх доходів у ТСЕУ не залежно від джерел їх утворення	2	6	18

Продовження додатку Р.3			
- Декриміналізувати економічні злочини, передбачивши замість кримінального покарання застосування адміністративних стягнень, зокрема штрафів	13	12	4
- Посилити державний контроль за діяльністю підприємців	26	14	-
- Посилити кримінальну відповідальність за економічні злочини	24	14	-
- Поліпшити фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів	36	3	x
<i>Примітка:</i> x – відсутність питання у анкетах певної категорії громадян.			

Додаток С
Стан злочинності в сфері економіки України у 1997-2005 рр.

Показники видів злочинів	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Зареєстровано всіх злочинів	589208	575982	558716	553594	503676	450661	556351	520105	485725
Зареєстровано злочинів у сфері економіки	62371	65322	65724	51705	41779	42387	43203	44171	45107
Кількість тяжких та особливо тяжких злочинів в сфері економіки (до 2001 р. тільки тяжкі)	18613	22550	25460	22876	23085	22599	22488	23369	23319
Шахрайство з фінансовими ресурсами	992	852	688	756	1752	1729	1710	1393	835
Фіктивне підприємництво	–	–	–	–	147	168	227	240	233
Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом	–	–	–	–	34	347	245	419	374
Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів	8805	10530	10545	10710	8796	10481	10520	10218	10252

Додаток Т

Причини проституції

Перелік причин	Питома вага фактора (%)
Фізіологічна потреба	18
Романтика	1
Безробіття	5
Низька заробітна плата	35
Примусове втягнення	12
Інші причини	15

Причини користування послугами повій (%)

Хворобливість власної дружини	12
Старіння власної дружини та зниження її привабливості	25
Відсутність власної дружини	18
Проблеми гармонії у стосунках із власною дружиною	13
Пошуки розваг	28
Випадковість	6
Службова необхідність	0,06
Потреба мати помічника в економічних злочинах	0,25
Стимулювання творчої наснаги	0,12
Інші причини	0,12

Додаток У

Калькуляція витрат на 1 грн. реалізації продукції
середньостатистичної фірми

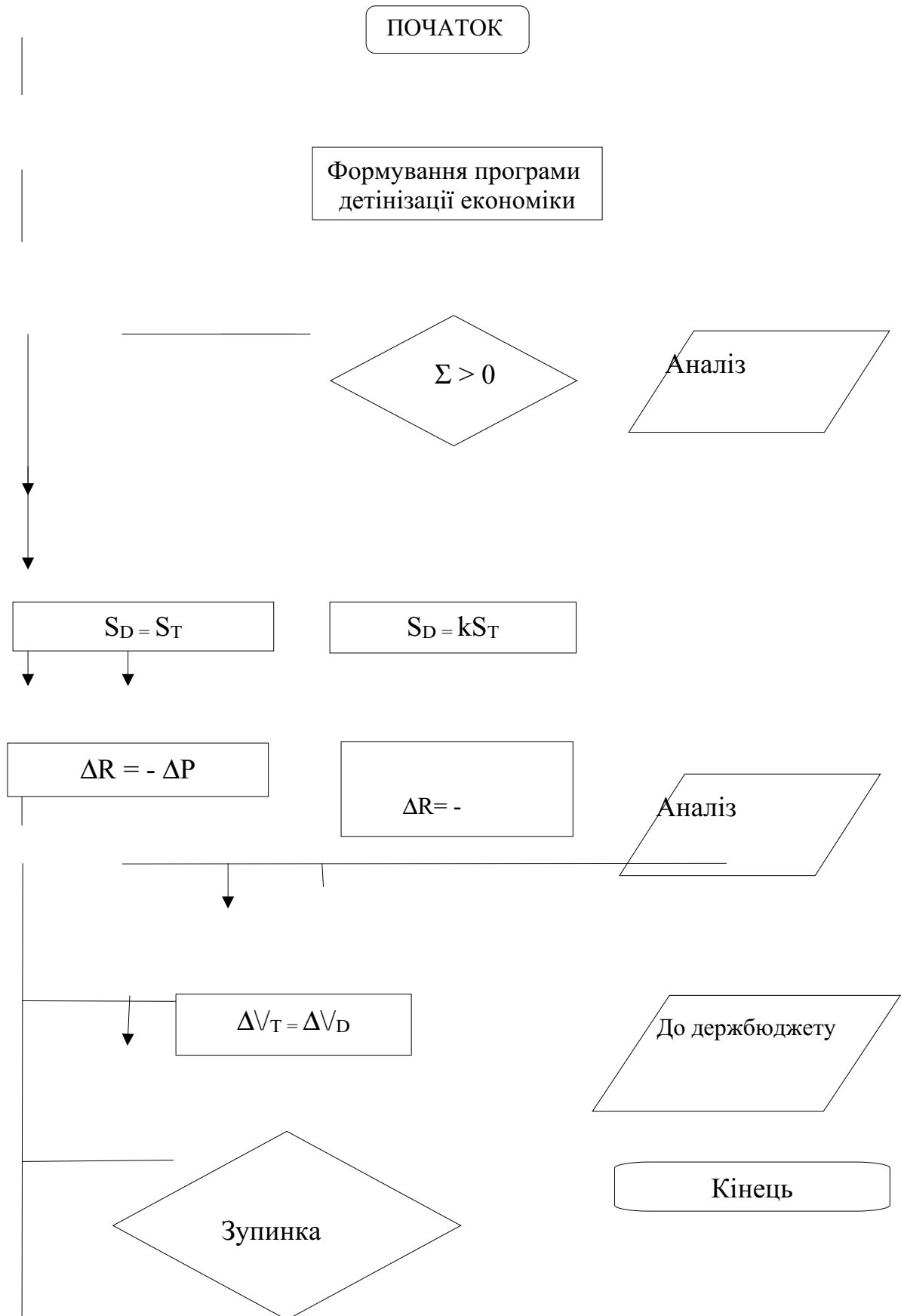
<i>Статті витрат</i>	<i>Розмір податку</i>		<i>Сума витрат</i>	
	%	коп.	%	коп.
Офіційний сектор економіки				
Податок на додану вартість	20	16,7		
Податок на фонд зарплати	37,5	2,55		
Податок на прибуток	30	1,0		
Патентування		2,0		
Комунальний збір		0,1		
Хабарі	17	17		
Разом		39,35		
Валові витрати			72	72
Всього			11,35	111,35
Тіньовий сектор економіки				
Валові витрати на 2 грн. реалізації, в т.ч. фонд зарплати		148,5 21		
Прибуток		35		
Зведені (фактичні) витрати на 1 грн. реалізованої продукції (послуг)				
Валові витрати, в т.ч. на зарплату	74,2 9	74,2 9		
Податки з хабарами	13,11	13,11		
Прибуток	12,6	12,6		

Додаток Ф

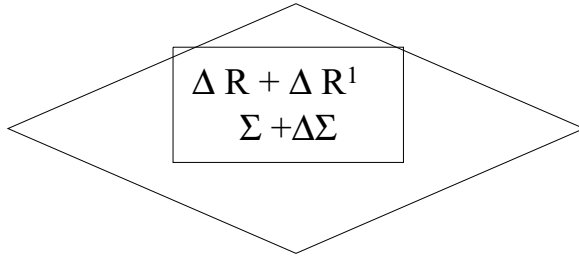
Модель детінізації тіньової економіки. Закон сполучених судин

Додаток X

Алгоритм детінізації тіньового сектора економіки і надходження грошей до державного бюджету

|

Додаток У

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
злочинів у сфері господарської діяльності,
кваліфікованих у Кримінальних кодексах України 2001 та 1960 років

№ з/п	Статті КК України 2001 р.	Статті КК УРСР 1960 р.
	Стаття 199. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної матерії	Стаття 79. Виготовлення або збут підроблених грошей, цінних паперів чи білетів державних лотерей.
	Стаття 200. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення	
	Стаття 201. Контрабанда	Стаття 70. Контрабанда
	Стаття 202. Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю	Стаття 148-3. Зайняття забороненими видами підприємницької діяльності
	Стаття 203. Зайняття забороненими видами підприємницької діяльності	Стаття 148. Зайняття забороненими видами підприємницької діяльності
	Стаття 204. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів	
	Стаття 205. Фіктивне підприємництво	Стаття 148-4. Фіктивне підприємництво
	Стаття 206. Протидія законній господарській діяльності	Стаття 155-8. Протидія законній господарській діяльності

Продовження Додатку У	
Стаття 207. Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті	
Стаття 208. Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків	Стаття 80-1. Приховування валютної виручки
Стаття 209. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом	
Стаття 210. Порушення законодавства про бюджетну систему України	Стаття 80-3. Порушення законодавства про бюджетну систему України
Стаття 211. Видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку	Стаття 80-4. Видання нормативних актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку
Стаття 212. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів	Стаття 148-2. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів
Стаття 213. Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом	Стаття 153-3. Порушення законодавства, що регулює здійснення операцій з металобрухтом
Стаття 214. Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння	
Стаття 215. Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків	Стаття 153. Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків
Стаття 216. Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок	Стаття 216. Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок

Продовження Додатку У	
	Стаття 153-2. Незаконне виготовлення, підробка, використання або збут незаконно виготовлених і одержаних чи підроблених контрольних марок для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів та фонограм
Стаття 217. Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірною клейма	
Стаття 218. Фіктивне банкрутство	Стаття 156-3. Фіктивне банкрутство
Стаття 219. Доведення до банкрутства	Стаття 156-4. Доведення до банкрутства
Стаття 220. Приховування стійкої фінансової неспроможності	Стаття 156-2. Приховування банкрутства
Стаття 221. Незаконні дії у разі банкрутства	
Стаття 222. Шахрайство з фінансовими ресурсами	Стаття 148-5. Шахрайство з фінансовими ресурсами
Стаття 223. Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів	Стаття 148-8. Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів
Стаття 224. Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів	Частина 3 і 4 статті 148-8.
Стаття 225. Обман покупців та замовників	Стаття 155. Обман покупців Стаття 155-1. Обман замовників
Стаття 226. Фальсифікація засобів вимірювання	
Стаття 227. Випуск або реалізація недоброякісної продукції	Стаття 147. Випуск або реалізація недоброякісної продукції
Продовження Додатку У	

	<p>Стаття 228. Змова про зміну чи фіксування цін або примушування до їх змін чи фіксування</p>	<p>Стаття 155-5. Штучне підвищення і підтримання високих цін на товари народного споживання та послуги населенню Стаття 155-7. Змова про зміну чи фіксування цін або примушування до їх змін чи фіксування</p>
	<p>Стаття 229. Незаконне використання товарного знака</p>	
	<p>Стаття 230. Порушення антимонопольного законодавства</p>	
	<p>Стаття 231. Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю</p>	<p>Стаття 148-6. Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю</p>
	<p>Стаття 232. Розголошення комерційної таємниці</p>	<p>Стаття 148-7. Розголошення комерційної таємниці</p>
	<p>Стаття 233. Незаконна приватизація державного комунального майна</p>	
	<p>Стаття 234. Незаконні дії щодо приватизаційних паперів</p>	
	<p>Стаття 235. Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання</p>	

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник УДСБЕЗ УМВС України
у Львівській області
полковник міліції

кандидат юридичних наук, доцент
заслужений юрист України

 Б.В.Шур
01.09.2006

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного
дослідження в практичній діяльності**

Комісією у складі: заступника начальника УДСБЕЗ у Львівській області полковника міліції Лук'янського Б.Б.; старшого оперуповноваженого УДСБЕЗ у Львівській області підполковника міліції Сковронського Д.М., складено акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінології і юридичної соціології Київського національного університету внутрішніх справ Комісарчук Ю.А. з теми „Детінізація економічних відносин в Україні (кримінально-правове та кримінологічне забезпечення)”, використовуються у проведенні занять з професійної підготовки в підрозділах УМВСУ у Львівській області, зокрема з працівниками Державної служби боротьби з економічними злочинами, які в свою чергу застосовують їх у практичній діяльності.

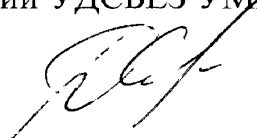
На основі використання у практичній діяльності передового досвіду та рекомендації викладених в роботах Комісарчук Ю.А., працівниками підрозділів Державної служби боротьби з економічними злочинами УМВС України у Львівській області було виявлено ряд характерних економічних злочинів, в т.ч. на окремих пріоритетних напрямках діяльності.

Члени комісії:

Заступник начальника УДСБЕЗ УМВС України
у Львівській області
полковник міліції

 Б.Б. Лук'янський

Старший оперуповноважений УДСБЕЗ УМВС України
у Львівській області
підполковник міліції

 Д.М.Сковронський

___ .09.2006

Затверджую

Проректор з наукової роботи
Львівського державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

 В.К. Гришук

04 " жовтня " 2006 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного
дослідження в навчальний процес**

Комісія у складі: начальника факультету економічної безпеки, кандидата історичних наук, доцента, полковника міліції Макарчука В.С.; начальника кафедри кримінального права і кримінології кандидата юридичних наук, майора міліції Красницького І.В.; заступника начальника кафедри кримінального права і кримінології, майора міліції Авраменко О. В. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Київського національного університету внутрішніх справ Комісарчук Ю.А. з теми "Детінізація економічних відносин в Україні (кримінально-правове та кримінологічне забезпечення)" використовуються у навчальному процесі при вивченні дисципліни "Кримінологія", зокрема тем: "Економічна злочинність", "Корупційна злочинність", "Організована злочинність"; а також знайшли своє відображення в навчально-методичних матеріалах (лекціях), в яких використані публікації:

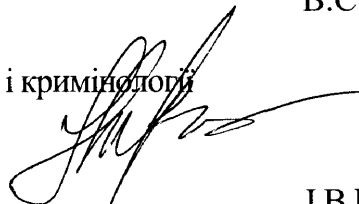
1. Комісарчук Ю.А. Організована злочинність в ринкових умовах // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2000. – № 4. – С. 122-125.
2. Комісарчук Ю.А. Попередження злочинів у тіньовому секторі економічної сфери в Україні. // Науковий вісник Львівського юрид. ін-ту. – 2004. – Вип. 3. – С. 46-56.

Члени комісії:

Начальник факультету економічної безпеки
кандидат історичних наук, доцент
полковник міліції

В.С. Макарчук

Начальник кафедри кримінального права і кримінології
кандидат юридичних наук,
майор міліції

І.В.Красницький

Заступник начальника кафедри
кримінального права і кримінології
майор міліції

О.В.Авраменко

Затверджую

Перший проректор з навчальної та методичної роботи Львівського юридичного інституту МВС України
доктор юридичних наук, професор
полковник міліції

С.С.Сливка

2005 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес

Комісія у складі: начальника навчально-методичного відділу Львівського юридичного інституту МВС України Штангрета М.Й.; начальника кафедри кримінального процесу кандидата юридичних наук, доцента, полковника міліції Гуміна О.М.; начальника кафедри економічних дисциплін, кандидата економічних наук, доцента, полковника міліції Франчука В.І. склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінології та юридичної соціології Національної академії внутрішніх справ України Комісарчук Ю.А. з теми "Заходи детінізації економічної сфери в Україні (кримінально-правові та кримінологічні засади)" використовуються у навчальному процесі при вивченні дисципліни "Основи економічної безпеки", а також знайшли своє відображення в навчально-методичних матеріалах (лекціях), в яких використані публікації:

1. Комісарчук Ю.А. Фальшиві гроші в тіньовій економіці.// Держава і право: 36. наук, праць. Вип. 6.-К., 2000.-С. 310-313.

2. Комісарчук Ю.А. Структура організованої злочинності у сфері економіки.// Вісник Національного університету "Львівська політехніка", - 2000.-№ 405.-С.294-296.

Статті рекомендовані при вивченні теми "Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України".

Матеріали дисертаційного дослідження Комісарчук Ю.А. заплановано використати в розділі навчального посібника "Основи економічної безпеки", що готується кафедрою економічних дисциплін.

Члени комісії:

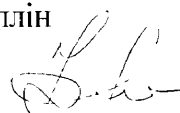
Начальник навчально-методичного відділу

 М.Й.Штангрет

Начальник кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент полковник міліції

 О.М.Гумін

Начальник кафедри економічних дисциплін кандидат економічних наук, доцент полковник міліції

 В.І.Франчук

УПРАВЛІННЯ МВС УКРАЇНИ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Управління по боротьбі з організованою злочинністю

79060 м. Львів, вул. Наукова, 16

тел./факс чергового 0322-659720

“ 10 ” червня 2003 р

24/11-13

Д о в і д к а

Про впровадження у практичній роботі працівників
Управління по боротьбі з організованою злочинністю УМВС
України у Львівській області результатів дисертаційного
дослідження **Комісарчук Юлії Анатоліївни**
“Попередження злочинів у тіньовому секторі економічної сфери”.

Матеріали дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінології Національної академії внутрішніх справ України Комісарчук Ю.А. вже використовуються при проведенні занять з професійної підготовки в підрозділах УМВС України у Львівській області, зокрема, з працівниками УБОЗ, які в свою чергу застосовують їх у практичній діяльності.

Комісарчук Ю.А. виступала перед особовим складом Управління по боротьбі з організованою злочинністю УМВС України у Львівській області протягом 1999-2003 років. Основні теми виступів “Особливості кримінологічної структури тіньового сектору економічної сфери”, “Характеристика механізму розвитку тіньового сектору економічної сфери”, “Структура організованої злочинності в ринкових умовах”, “Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Україні”, “Соціально-економічні аспекти корупції”, “Кримінологічні проблеми боротьби з корупцією”, “Заходи попередження злочинів у тіньовому секторі економічної сфери”, “Практика боротьби із тіньовим сектором економічної сфери”.

Начальник УБОЗ УМВС України
У Львівській області
полковник міліції

Шкарада Б.М.

